

ISSN 2413-2004

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ-НАЗАРИЯВИИ
«АХБОРИ ДДҲБСТ»

Силсилаи илмҳои гуманитарӣ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
«ВЕСТНИК ТГУПБП»

Серия гуманитарных наук

EDUCATION AND SCIENCE MINISTRY OF TAJIKISTAN REPUBLIC
Tajik State University of Law, Business and Politics

SCIENTIFIC-THEORETICAL JOURNAL
“BULLETIN OF TSULBP”

Series of Humanitarian Sciences

№3 (72), 2017

Хучанд – Khujand

Маҷаллаи «Ахбори ДДХБСТ» аз соли 2000 на кам аз 4 маротиба бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла аз июни соли 2011 ба Рӯйхати маҷаллаҳо ва нашрияҳои илмӣ нешбар, ки ҷони муҳимтарин дастовардҳои илмӣ рисолаҳо барои дарёфти унвонҳои номзад ва докторони илм дар онҳо ҳатмӣ мебошад, дохил шудааст. Аз моҳи июни соли 2016 маҷалла дар Рӯйхати нашрияҳои КОА-и ВМ ва И ФР бознавис шудааст.

ХАЙЪАТИ ТАХРИР

ШҶҰРОИ ТАХРИР

©ДДХБСТ, 2017

Журнал «Вестник ТГУПБП» основан в 2000 году, выходит не менее четырёх раз в год на таджикском, русском и английском языках

*Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан
(Свидетельство №0233/МЧ от 18.08.2015)*

С июня 2011 г. журнал входит в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук. С июня 2016 года журнал перерегистрирован в Перечне изданий ВАК МОН РФ.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор: Исомитдинов Ж. Б., кандидат исторических наук, доцент
Азимова М.Н., доктор филологических наук, профессор; Гиясов Н.И., кандидат филологических наук, доцент; Захидов О.Х., доктор философских наук, профессор; Мирзоюнус М., доктор филологических наук, профессор; Насриддинов Ф.А., доктор филологических наук, профессор; Рахимов И., доктор филологических наук, профессор; Рахимов Н.Т., доктор исторических наук, профессор; Самадова Р.О., доктор филологических наук, профессор; Султанов Ш.М., доктор исторических наук, профессор; Турсунов Н.О., доктор исторических наук, профессор; Хакимова Б.Н., кандидат филологических наук, доцент (ответственный секретарь); Хасанов А.А., доктор филологических наук, профессор; Шокиров Т.С., доктор филологических наук, профессор.

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: Джуразода Д.Х., доктор исторических наук, профессор ХГУ им. акад. Б.Гафурова (Худжанд); зам. председателя: Мирбобоев А.К., доктор исторических наук, профессор ХГУ им. акад. Б.Гафурова (Худжанд); зам. председателя по международным связям: Джураев А.Х., кандидат философских наук, доцент ТГУПБП (Худжанд); Захиди Н.Ш., доктор филологических наук, профессор (Душанбе); Олимов К.О., академик АН РТ, доктор философских наук, профессор (Душанбе); Орехов А.М., доктор философских наук, доцент (Москва); Пирумишоев Х.П., доктор исторических наук, профессор (Душанбе); Салими Н.Ю., академик АН РТ, доктор филологических наук, профессор (Душанбе);

The journal "Bulletin of TSULBP" based in 2000 is issued no less than 4 times a year in Tajik, Russian and English

*The journal is registered in the Ministry of Culture of Tajikistan Republic
(Licence №0233/ MJ from 18.08.2015)*

Since June 2011 the journal is included into the Inventory of leading scientific journals and editions under review; major scientific results presented in dissertations aspiring for Doctor`s or Candidate`s degree being bound to be published in the present periodical. In June 2016 the journal has been reregistered in the Inventory of the editions under the auspices of RF Ministry of Education and Science Higher Attestation Commission (RFMES HAC)

The journal is included into the Russian index of scientific citing (RISC)

EDITORIAL BOARD

Editor-in-chief: *Isomitdinov J.B.*, Candidate of History, Associate Professor;
Azimova M.N., Dr. of Philology, Professor; *Ghiyasov N.I.*, Candidate of Philology, Associate Professor; *Zahidov O.H.*, Dr. of Philosophy, Professor; *Mirzoyunus M.*, Dr. of Philology, Professor; *Nasriddinov F.A.*, Dr. of Philology, Professor; *Rakhimov I.*, Dr. of Philology, Professor; *Rahimov N.T.*, Dr. of History, Professor; *Samadova R.A.*, Dr. of Philology, Professor; *Sultonov Sh.M.*, Dr. of History, Professor; *Tursunov N.O.*, Dr. of History, Professor; *Khakimova B.N.*, Candidate of Philology, Associate Professor; *Hasanov A.A.*, Dr. of Philology, Professor; *Shokirov T.S.*, Dr. of Philology, Professor.

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: *Jurazoda Dj.H.*, Dr. of History, Professor of KSU named after acad. B. Gafurov (Khujand); **Vice-chairman:** *Mirboboyev A.K.*, Dr. of History, Professor of KSU named after acad. B. Gafurov (Khujand); **Vice-chairman in reference to the international relations:** *Jurayev A.Kh.*, candidate of philosophical sciences, Associate Professor of TSULBP (Khujand); *Zahidi N.Sh.*, Dr. of Philology, Professor (Dushanbe); *Olimov K.O.*, academician of RT, Dr. of Philosophy, Professor (Dushanbe); *Orekhov A.M.*, Dr. of Philosophy, Associate Professor (Moscow); *Pirumshoyev Kh. P.*, Dr. of History, Professor (Dushanbe); *Salimi N.U.*, academician of RT, Dr. of Philology, Professor (Dushanbe).

07 00 00 ИЛМҲОИ ТАҶРИХ ва АРХЕОЛОГИЯ
07 00 00 ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ и АРХЕОЛОГИЯ
07 00 00 HISTORICAL SCIENCES and ARCHEOLOGY

07 00 02 ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ
07 00 02 HOME HISTORY

УДК 72.036 (575.3)
ББК 38.72

**ЗАРОЖДЕНИЕ
СОВРЕМЕННОЙ
ПРОМЫШЛЕННОЙ
АРХИТЕКТУРЫ
ТАДЖИКИСТАНА (1924-
1980-е годы)**

Мамаджанова Салия Мамаджановна, доктор архитектуры, профессор кафедры архитектуры и дизайна ТТУ им. акад. М.С. Осими
Мукимов Рустам Саматович, доктор архитектуры, профессор кафедры архитектуры и дизайна ТТУ им. акад. М.С.Осими (Таджикистан, Душанбе)

**ПАЙДОИШИ
МЕЪМОРИИ САНОАТИИ
МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН
(солҳои 1924-1980-ум)**

Мамачонова Салия Мамачоновна, доктори меъморӣ, профессори кафедраи меъморӣ ва дизайни ДТТ ба номи акад. М.С.Осимӣ
Муқимов Рустам Саматович, доктори меъморӣ, профессори кафедраи меъморӣ ва дизайни ДТТ ба номи акад. М.С.Осимӣ (Тоҷикистон, Душанбе)

**GERMINATION OF
MODERN INDUSTRIAL
ARCHITECTURE
OF TAJIKISTAN
(1924 – 1980-ies)**

Mamadjanova Saliya Mamadjanovna, Dr. of Architecture, Professor of the department of architecture and design under the Tajik Engineering University named after acad. M.Osimi
Mukimov Rustam Samatovich, Dr. of Architecture, Professor of the department of architecture and design under the Tajik Engineering University named after acad. M.Osimi (Tajikistan, Dushanbe) E-MAIL: mukimovr@mail.ru

Ключевые слова: производственная архитектура; предприятия легкой промышленности, машиностроительная промышленность; производство строительных материалов; индустриализация строительства; гидроэлектростанции

Раскрываются этапы формирования современной промышленной архитектуры Таджикистана, истоки которой авторы относят ко времени установления советской государственности на территории Таджикистана. Проанализированы вопросы возникновения и развития промышленности и ее влияние на изменение архитектурного

облика городов. Обобщен опыт строительства крупных электростанций, таких как каскад Варзобской, Перепадной, Кайраккумской, Нурекской и других ГЭС, а также появление крупных промышленных предприятий и их значение в развитии промышленной архитектуры. Раскрыты вопросы композиции и внешнего облика промышленных предприятий и их воздействие на параметры городской среды, на её санитарно-гигиенические и композиционно-пространственные характеристики. Кроме того, обращено внимание на отставание архитектурно-художественного уровня промышленной архитектуры от требований экологии.

Калидвожаҳо: меъмории истеҳсолӣ, муассисаҳои саноати сабук, саноати мошинсозӣ, истеҳсоли масолеҳи сохтмон, индустриконӣ, нерӯгоҳҳои барқии обӣ

Дар мақола марҳилаҳои ташаққули меъмории саноати замони муосири Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллифони мақола оғози меъмории саноатиро бо замони ташаққули давлатдориҳои шӯравӣ дар Тоҷикистон марбут медонанд.

Масъалаҳои ташаққул ва рушди саноат ва таъсири он ба тағйирёбии симои меъмории шаҳрҳо таҳлил шудааст. Ба таҷрибаи сохтмони нерӯгоҳҳои оби калон, амсоли Варзоб, Шаршара, Қайроққум, Норақ ва пайдо шудани корхонаҳои калони саноатӣ тавассути намуна, аҳамияти онҳо дар рушди меъмории саноатӣ баррасӣ гардидааст. КомпоЗИТСИЯ ва намунаи берунаи корхонаҳои саноатӣ ва таъсири онҳо ба параметрҳои муҳити шаҳр, ҳолати санитариву гигиенӣ ва мушаххасоти композиционӣ фазаи баррасӣ шудаанд. Инчунин дар мақола шарҳи баъзе омилҳои қафомонии сатҳи меъморию бадеии меъмории саноатӣ зикр гардидааст.

Key words: architecture of production, light industry enterprises, machine-building industry, produce of building stuffs, industrialization of construction, hydro-electric power station

The authors of the article reveal the stages of Tajikistan modern industrial architecture formation whose germination they refer to the time of Tajik statehood establishment on the territory of the republic. They have analyzed the issues of industry's rise and development and their sway over the changes of architectural images of cities and towns. They have generalized the experience of the construction of such big HEPs as the cascades of Varzob, Perepadnaya, Kairakkoom, Nurek and other ones; huge industrial enterprises and the latter's importance in the development of industrial architecture being considered as well. The authors disclose the questions of up-springing of big industrial outfits and their affect over the parameters of urban environment, its sanitary-hygienic and compositional-spatial characteristics. Into the bargain, attention is paid to an architectural-artistic standard of industrial architecture which didn't respond to the requirements of ecology.

В дореволюционном Таджикистане (до 1917 года) понятия о промышленной архитектуре не существовало, так как не было архитекторов, проектировавших предприятия. Однако на территории Таджикистана, в его древних городах и селениях существовали традиции строительства производственных построек и система создания экологически благоприятной среды обитания в производственной среде и в жилищах. Эти древние традиции сохранились внутри родовых цехов и передавались из поколения в поколение в виде цеховых секретов.

После присоединения Средней Азии к царской России, проникновение капиталистических отношений в Восточную Бухару и весь Туркестанский край, колониальная политика конца XIX-начала XX вв. вызвали появление железных дорог, фабрик и заводов, промышленных и торговых предприятий и т.п. В городах Худжанде, Ура-Тюбе (нынешний Истаравшан), Исфаре, Пенджикенте, Кулябе появился ряд отраслей промышленности, преимущественно по обработке сельскохозяйственного сырья – хлопкоочистительная, маслобойная, мукомольная, кожевенная, винокуренная. Уже в 90-х годах XIX века в Худжандском уезде имелись примерно 30 предприятий, которые ежегодно выпускали продукцию на сумму более 2 миллионов рублей. Из них 11 были хлопкоочистительные, а остальные – винодельческие, мыловаренные и др. [3, с. 290]. Значительное место занимала кустарная промышленность: ковровая, обувная, резьба по дереву, гончарная, чеканка металлических изделий.

Октябрьская революция 1917 года национализировала промышленность, что дало толчок к зарождению таджикской советской промышленной архитектуры. Строительство первых промышленных предприятий было связано с развитием народного хозяйства в Таджикистане в конце 20-х годов прошлого столетия. Уже в сентябре 1924 года в Душанбе была пущена первая электростанция, рассчитанная на 200 осветительных точек. Строительство этой станции было первым примером претворения ленинского плана ГОЭРЛО в Таджикистане [3, с. 290-310].

В 1926 году в Душанбе вступили в строй несколько мелких предприятий, облик которых носил чисто утилитарный характер, без какого-либо учёта технологии создания благоприятных условий труда. Значительный размах в республике в 30-е годы XX века получили архитектурные и градостроительные мероприятия, выразившиеся в становлении промышленного зодчества, что было связано с реализацией первого пятилетнего плана индустриализации народного хозяйства. С этим периодом связано строительство в Душанбе первого сооружения из железобетона – тепловой электростанции. По мере реализации плана индустриализации Таджикистана возрастал его промышленный потенциал. Уже в конце первой пятилетки во многих районах республики (Сталинабаде, (нынешнем Душанбе), Кулябе, Худжанде, Курган-Тюбе, Шахритусе и др.) строились промышленные предприятия и цеха: хлопкоочистительные и шёлкообрабатывающие предприятия, маслозаводы, кирпичные заводы. В это же время был сооружен ряд электростанций, в том числе самая крупная из них – Варзобская ГЭС в столице Таджикистана.

Вторая пятилетка (1933-1937 гг.) также своей основной задачей ставила, наряду с капитальным строительством, и развитие промышленности. Особенно это было заметно в столице республики, где в 1933 году была построена швейная фабрика, в 1936 году – кожевенный завод, а в 1937 году было начато строительство Сталинабадского (ныне Душанбинского) текстильного комбината, одного из крупнейших в СССР. Все эти сооружения были построены из кирпича в один-два этажа с чётко организованной технологией [7, с. 101-107].

Новый этап развития промышленности Таджикистана наступил в 50-е годы XX века, когда определился курс на ускорение технического прогресса, специализацию и кооперирование в промышленности. Благодаря большим капитальным вложениям в период пятой пятилетки (1951-1955 гг.) в Таджикистане были введены в строй 23 крупных промышленных предприятия и цеха, в том числе бетонный и деревообделочный заводы и завод ЖБК в Душанбе, развернулось строительство Перепадной и Кайраккумской ГЭС.

Наряду с новым промышленным строительством продолжалась реконструкция действующих фабрик и заводов.

Строительство промышленных сооружений, помимо огромного значения в развитии экономики республики, имело большое влияние на развитие архитектуры. Возникновение энергетической, текстильной, машиностроительной и других отраслей промышленности привело к созданию соответствующих им разнообразных типов зданий и к применению в них новых конструкций и материалов. Композиция фасадов промышленных зданий в основном слагалась на основе ритма крупномасштабных горизонтальных лент остекления с метрическими членениями соответственно шагу колонн, размером стеновых панелей, повторенных на протяжении сотен метров без каких-либо пластических изменений (Ленинабадский, ныне Худжандский ковровый комбинат, Душанбинская швейная фабрика, завод по ремонту вычислительной техники и др.).

В развитии промышленной архитектуры большое значение имел опыт строительства крупных электростанций, таких как каскад Варзобской, Перепадной, Кайраккумской и других ГЭС. Они сооружены из долговечных строительных материалов, в их облике сочетаются монументальные объёмы и вертикальные доминанты, наличествует чёткая технологическая схема и живописность силуэта.

Всё большее значение в новом строительстве стали приобретать предприятия лёгкой и пищевой промышленности, строительных материалов. Здесь, одновременно с разработкой технологических вопросов, большое внимание уделялось организации производственного процесса, созданию благоприятных условий труда, потоку движения рабочих, температурному режиму, освещению цехов, созданию необходимых удобств. Это значит, что в организации производства большое значение стала приобретать экологичность среды, экологический аспект технологического процесса [6].

Большинство проектов промпредприятий создавались в крупных проектных организациях Москвы, Ленинграда (Санкт-Петербурга) и других городов. Из-за того, что эти проекты были типовыми, в них не были учтены местные условия, специфика региона.

Последующие годы в развитии народного хозяйства Таджикистана были отмечены созданием ряда крупных промышленных объектов. В начале 60-х годов в республике вступили в строй 125 крупных государственных промышленных предприятий и цехов. Среди них такие, как цементно-шиферный, домостроительный и мельничный комбинаты, завод асбоцементных труб, первая очередь масложирового комбината и ремонтный завод в Душанбе, ковровый комбинат, завод крупнопанельного домостроения в Кайраккуме, мебельная фабрика и молочный завод в Ленинабаде (Худжанде), мельничный комбинат в Курган-Тюбе и др. Большие успехи были достигнуты в развитии энергетики. Полной мощности достигла Перепадная ГЭС, вступили в строй: самая крупная из действующих в Средней Азии Головная ГЭС на Вахше, Центральная ГЭС, вторая и третья очереди Душанбинской ТЭЦ, ГЭС «Аксу» в Мургабе, развернулось строительство энергогиганта Вахшского каскада с каменно-набросной плотиной высотой 300 м – Нурекской ГЭС мощностью 2,7 млн кВт.

В Таджикской ССР были созданы новые отрасли промышленности – машиностроительная и электротехническая (станкостроительный завод «Таджиктекстильмаш», завод «Таджиккабель» в городе Душанбе, Исфаринский светотехнический завод, Курган-Тюбинский трансформаторный завод и др.). В 1963 году началось сооружение первого предприятия химической промышленности – Вахшского азотно-тукового завода, а в

следующем году – строительство первенца цветной металлургии – алюминиевого завода в городе Турсунзаде.

Взросший промышленный потенциал Таджикистана поставил вопрос о создании специализированного института по промышленному проектированию. Поэтому в этот период был создан институт «Таджикгипропром», который в середине 1960-х годов активно включился в проектирование схем генеральных планов промышленных узлов [2, с. 66-69]. В связи с этим изменилась роль архитектора, занятого в промышленном проектировании.

Изменение направленности промышленности на индустриализацию строительства привело к изменению приёмов планировки и укрупнению промышленных сооружений. Однако промышленную архитектуру в республике всё ещё определяли упрощённые формы сооружений. Низкое качество технологий строительного производства подчас приводило к созданию объектов, которые нарушали ритм городской среды и вносили безвкусицу в архитектурный ландшафт.

Важным этапом в развитии промышленной архитектуры в республике стал XXVII съезд КПСС. Начали решаться традиционные задачи, поставленные «Основными направлениями экономического и социального развития СССР на 1986-1990 годы и на период до 2000 года» в области промышленного строительства. Но из-за суверенизации республик бывшего СССР многие из намеченных задач так и не осуществились. Однако следует особо отметить, что реализация даже небольшого объёма «Основных направлений», осуществлённая до 1991 года, стала основой для дальнейшего развития зодчества. Так, ускоренными темпами вводятся новые мощности на объектах Южно-Таджикского территориально-производственного комплекса, новые агрегаты на энергогигантах республики – Байпазинской ГЭС, широко развернулись работы по сооружению Рогунской ГЭС на Вахше мощностью 3,6 млн кВт.

Строительство каскада гидроэлектростанций общей мощностью 27 млн кВт на притоках Амударьи – Вахше и Пяндже - могло стать предпосылкой для развития в республике новых крупных промышленных комплексов, заводов, комбинатов, фабрик. До 1991 года были введены новые мощности на алюминиевых и металлургических заводах, Анзобском горно-обогатительном комбинате. Ускоренными темпами шли строительство и ввод в строй агропромышленных и животноводческих комплексов в Шахринау, в Куйбышевском районе, в Ховалинге и других районах на основе перевода их на индустриальные рельсы. В широких масштабах осуществлялись реконструкция и расширение действующих предприятий.

В 1970-1980-х годах значительно возросло внимание таджикских архитекторов к вопросам композиции и внешнего облика промышленных предприятий. Выразительность их архитектуры стала достигаться благодаря необычным для таджикского зодчества масштабным объёмам производственных корпусов. Вместе с этими заданиями производственную среду стало формировать различное технологическое оборудование: высокие аппараты колонного типа на предприятиях цветной металлургии, энергетики; шаровые ёмкости, высокие паровые котлы, протяжённые трубопроводы на предприятиях химической промышленности.

Новые технологические процессы со здоровой, благоприятной производственной средой позволили строить промышленные объекты в городской черте. Эти объекты (полиграфкомбинат и газетно-журнальный комплекс в Душанбе, мелькомбинат в городе Орджоникидзебаде (впоследствии Кофарнихон, сейчас город Вахдат и др.), находящиеся

по соседству с жилыми образованиями, постепенно начали оказывать влияние на все параметры городской среды, наиболее активно воздействуя на её санитарно-гигиенические и композиционно-пространственные характеристики. В связи с этим в республике в 1980-е годы стали возникать различного рода проблемы по взаимосвязи промышленной среды с городской, созданию эстетически совершенных промышленных сооружений. Например, в Душанбе к середине 1980-х годов действовали около 100 промышленных предприятий. Они всё больше и больше «выходили» на улицы и проспекты, формируя и определяя облик городских районов. В некоторых случаях в Душанбе был создан барьер несовместимости производства и города [1]. В качестве примера можно назвать цементный комбинат, расположенный на выходе преобладающих ветров из Варзобского ущелья и из-за этого до настоящего времени загрязняющий воздушный бассейн города, что вызвало в своё время критические отклики в СМИ [4; 5].

А в 2015 году в усугубление экологической ситуации в городе свою «лепту» добавила новая тепловая электростанция ТЭЦ «Душанбе-2», построенная китайскими специалистами компании «Tebian Electric Apparatus» мощностью и 85 мВт + 60 Гкал тепла (Душанбинская ТЭЦ, работающая на мазуте, производит 20 мВт электроэнергии и 50 Гкал тепла).

Нерешённой проблемой остаётся вопрос о достижении архитектурной выразительности городских промышленных объектов, благоустройстве и эстетизации их территории, улучшении промышленных комплексов, их размещении в градостроительной ситуации города. Конечно, примеры удачного архитектурно-планировочного и объёмно-пространственного решения промышленных зданий в городской среде есть. Это, например, полиграфический комбинат, газетно-журнальный комплекс в Душанбе, ковровый комбинат в Кайраккуме (ныне Гулистане) и др. Они хорошо вписались в масштаб и ритм городской застройки, обогатили архитектурный облик ряда улиц и магистралей городов Таджикистана. Однако эти примеры зданий пока единичны, и построены они в основном в столице. В большинстве случаев предприятия проектировались и строились без участия архитектора, а значит, и без достаточного внимания к композиционным решениям при проектировании промышленных зданий.

Недостаток внимания архитекторов к вопросам художественной выразительности проявился и при формировании крупных промышленных объектов. Такое положение вызвало серьёзную озабоченность архитектурной общественности и специалистов, поэтому ещё в августе 1982 года в правлении Союза архитекторов Таджикистана был рассмотрен вопрос об архитектурно-художественном своеобразии промышленных предприятий в застройке Душанбе. Серьёзное отставание архитектурно-художественного уровня промышленной архитектуры в столице республики в то время было вызвано, как было отмечено, недостаточным вниманием архитекторов и градостроителей к городским объектам производственного назначения. Именно поэтому было закономерным повышение профессионального архитектурного и общественного интереса ко всем сторонам формирования среды – не только функциональным и экологическим, но и эстетическим, композиционно-художественным.

В середине 1980-х годов несколько предприятий и цехов республики стали выпускать новые экономичные конструкции и детали. В 70-е годы прошлого столетия цех завода «Ремстройдормаш» выпускал комплекты трубчатых металлических структурных покрытий. С применением указанных конструкций был запроектирован и построен ряд

промышленных предприятий и зданий: Душанбинской завод «Ремстройдормаш», фабрика по производству нестандартной мебели в Душанбе и др.

Одной из первых сфер деятельности «Таджикгипропрома» (сейчас АО «Саноатсоз») стала разработка 14 проектов схем генеральных планов промышленных узлов на территории Таджикистана (впоследствии были разработаны ещё четыре схемы), многие из которых были реализованы до начала 90-х годов XX века. Многолетний опыт доказал, что объединение предприятий в промышленные узлы и создание общих для них объектов дают значительный экономический и градостроительный эффект, сокращают их территории, протяжённость железнодорожных путей, автомобильных дорог и инженерных сетей. Кроме того, значительно улучшается архитектурно-планировочный уровень индустриальных территорий, легче создаётся выразительный архитектурный ансамбль [3, с. 290]. Одним из первых был запроектирован промышленный узел в восточной части центрального района Таджикистана (архитектор В. Балдин). На площади 15 га здесь было предусмотрено размещение трёх предприятий различного назначения. В этой работе при решении архитектурно-планировочных задач архитектор старался обеспечить органическую связь промышленной и селитебной территорий. Экономия капитальных вложений (за счёт сооружения общеузловых объектов) на строительство объединённых в этом промышленном узле предприятий составила 1,6 млн руб.

Запроектированный в 1966 году в центральной части республики промышленный узел позволил сократить число промышленных зданий с 82 до 50 и централизовать теплоснабжение пяти предприятий. В другом промышленном узле, находящемся на юге республики, были расположены пять предприятий различных министерств и ведомств. Экономия капитальных вложений по предложенной проектировщиками схеме была равна 1,1 млн руб. (инженер Е. Беш).

Накопив определённый опыт в проектировании промышленных узлов, таджикские архитекторы и инженеры стали более тщательно обосновывать возможность и целесообразность строительства предприятий и включать в состав промышленных узлов только те из них, которые были подкреплены реальным финансированием.

Так, в 1970-1971 гг. «Таджикгипропром» (архитектор Л. Шварцман) разработал и утвердил четыре схемы генеральных планов промышленных узлов: три на севере и один – на западе республики. Две схемы – в юго-западной и восточной частях северного района – были реализованы в соответствии с заложенными в них решениями.

Но проектировщики «Таджикгипропрома» были заняты не только проектированием схем генеральных планов промышленных узлов. Успешная реализация крупных проектных предложений по составлению схем территориальных промышленных узлов позволила задчим более конкретно заняться промышленной архитектурой в республике. В частности, в середине 1980-х годов институтом был разработан ряд проектов сооружений производственного назначения. Так, в 1982 году было завершено проектирование лабораторно-производственного здания треста «Таджикплодоовощхоз» (инженер Г. Горшенин, архитектор Н. Строганова), которое было предназначено для размещения производственной лаборатории Министерства плодоовощного хозяйства Таджикской ССР, а также его центрального конструкторско-технологического предприятия.

В целях сокращения потребности в новых территориях в городской черте «Таджикгипропром» взял курс на повышение этажности промышленных зданий. Несмотря на некоторое увеличение стоимости строительства в сейсмических районах, это направление тогда было оправдано. Увеличение этажности производственных зданий и

предприятий давало возможность замедлить процесс дальнейшего наступления города и промышленности на окружающие ценные для селитьбы и сельского хозяйства земли.

Интересной разработкой института стало расширение и реконструкция типографии № 1 в Душанбе на пересечении улиц имени Свириденко (ныне Бухоро) и Ленина (ныне Рудаки). Проектирование было завершено в 1982 году (инженер В. Лещев, архитекторы А. Авилов, С. Каталонская). Комплекс состоит из производственного и бытового корпусов. Так как объект располагался внутри города, пристальное внимание было обращено на выразительность архитектуры фасадов, выходящих на городские улицы. Перед началом рабочего проектирования были рассмотрены несколько вариантов компоновок объёмно-пространственных композиций с изменением этажности и силуэта фасадов вдоль улиц Ленина и Свириденко. Такой градостроительный подход к проектированию позволил выбрать наиболее интересный вариант и тем самым возвести важный городской узел центра. Свой вклад в формирование производственной среды городов республики в период советской государственности вносили и другие проектные институты. Так, одним из интереснейших объектов строительства на правобережье Душанбе стал газетно-журнальный комплекс, расположенный по проспекту Правды (ныне имени Хафиза Шерози) у реки Варзоб (архитекторы О. Куршеитов, И. Примкулов, О. Сергеева, инженеры Ю. Потехина, Н. Радионова, В. Контяев, Г. Шишкина, М. Шелюшкина, ГПИ «Таджикгипрострой»). Интересный проект открытой многоэтажной стоянки для индивидуальных автомашин в Душанбе был разработан в 1983 году в «Душанбегипрогоре» (архитекторы Ю. Нальгиева, А. Аванесов, инженер С. Каримов).

Таким образом, промышленная архитектура Таджикистана создавалась буквально на «пустом месте», а сейчас, в период после установления государственной независимости, он стал одним из ведущих аграрно-промышленных центров среди стран СНГ и Центральной Азии.

Список использованной литературы:

1. Благоустройство территории г. Душанбе: архитектурно-художественные, экологические и инженерные проблемы [Текст] / Доклады и сообщения на городской научно-практической конференции. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 110 с.
2. Веселовский В. Г. Архитектура Советского Таджикистана [Текст] / В. Г. Веселовский, Д. Д. Гендлин. – М.: Изд-во литер. по строит-ву, 1972. – 109 с.
3. Веселовский, В. Г. Архитектура Советского Таджикистана [Текст] / В. Г. Веселовский, Р. С. Мукимов, М. Х. Мамадназаров, С. М. Мамаджанова. – М.: Стройиздат, 1987. – 319 с.
4. Григорьева, В. Этажи города: экономика и экология// Коммунист Таджикистана. – 5 июля 1984 года.
5. Каримов, Р. Бугаев, В., Полтораки, Г. Разумные советы или праздные суждения? // Коммунист Таджикистана. – 10 июля 1984 года.
6. Кобулиев, З. В. Теплотехнические свойства наружных стен малоэтажных жилых зданий с теплоизоляцией на основе стеблей хлопчатника (для условий Таджикистана): автореф. дисс... канд. техн. наук: 05.23.01. Зайналобудинов Валиевич Кобулиев / МИСИ. – М., 1991. – 21 с.
7. Мамаджанова, С. М. Очерки истории и культуры Душанбе. Монография [Текст] / С. М. Мамаджанова, Р. С. Мукимов, С.С. Тиллоев. – Душанбе: АН РТ, 2008. – 299 с.

Reference Literature:

1. *Equipping the Territory of Dushanbe with Services and Utilities: Architectural-Artistic, Ecological and Engineering Problems. Reports Reports and massages at the urban scientific-practical conference.* – Dushanbe: Cognition, 1990. – 110 pp.
2. *Veselovsky V.G. The Architecture of Soviet Tajikistan.* // V.G. Veselovsky, D.D. Ghenlin – M: Publishing-house on construction. 1972. – 109 pp.
3. *Veselovsky V.G. The Architecture of Soviet Tajikistan* // V.G. Veselovsky, R.S Mukimov M.Kh. Mamadnazarov, S.M. Mamadjonova. – M: Stroyirdat (publishing-house on construction). 1987. – 319 pp.
4. *Grigoryeva V. Storeys of the City: Economy and Ecology* // *Communist Tajikistan (Communist of Tajikistan).* – July 5, 1984.
5. *Karimov R., Bugayev V., Poltorak G. Reasonable Avices or Idle Judgements?* // *Communist Tajikistana (Communist of Tajikistan).* – July 10, 1981.
6. *Kobuliyev Z.V. Thermotechnical Properties of External Walls of Few-Storeyed Residential Houses with Thermoisolation on the Basis of Cotton Stems (for the Conditions of Tajikistan. Synopsis of candidate dissertation in engineering: 05.23.01* // *Moscow Engineering-Building Institute (MEBI).* – M., 1991. – 21 pp.
7. *Mamadjanova S.M. Essays on History and Culture of Dushanbe. Monograph* // S.M. Mamadjanova, R.S. Mukimov, S.S. Tilloyev. – Dushanbe: TR AS, 2008. – 299 pp.

УДК 908
ББК 63.5-32

**ОБ ЭТНИЧЕСКОМ
СОСТАВЕ НАСЕЛЕНИЯ
СОГДИЙСКОЙ
ОБЛАСТИ В ЭПОХУ
ДРЕВНОСТИ**

Турсунов Бустон Рахмонович,
к. и. н., доцент, заведующий кафедрой общественных
наук ТГУПБП (Таджикистан, Худжанд)
Маматкулов Джурабек Абдуганиевич,
старший преподаватель кафедры общественных
наук ТГУПБП (Таджикистан, Худжанд)

**ТАРКИБИ
ЭТНИКИИ АҲОЛИИ
ВИЛОЯТИ СУҒД ДАР
ДАВРАИ ҚАДИМ ВА
АСРҲОИ МИЁНА**

Турсунов Бӯстон Раҳмонович,
н.и.т., дотсент, мудири кафедраи ҷанҷи
ҷамъиятии ДДҲБСТ (Тоҷикистон, Хуҷанд)
Маматкулов Ҷӯрабек Абдуганиевич,
сармуаллими кафедраи ҷанҷи ҷамъиятии
ДДҲБСТ (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**ABOUT ETHNICAL
STRUCTURE OF SUGHD
VILOYAT POPULATION
IN THE EPOCH OF
ANTIQUITY.**

Tursunov Buston Rakhmonovich,
candidate of historical sciences, Associate Professor, Head of
the department of social sciences under TSULBP
(Tajikistan, Khujand) **E-MAIL:** tursunov_69@inbox.ru
Mamatkulov Djurabek Abduganiyevich,
senior lecturer of the department of social sciences under
TSULBP (Tajikistan, Khujand) **E-MAIL:** mja26@mail.ru

Ключевые слова: население Согда, эпоха древности, проблема этноса, этногенез, этнический состав, оседлые народы, согдийцы

На основе историко-этнографических источников и литературы рассматриваются вопросы этногенеза и развития этнических процессов на территории современной Согдийской области в эпоху древности. Отмечено, что территория современной Согдийской области с древности является одним из ареалов этногенеза таджиков. Таджикский народ играл ключевую роль в этнических процессах, протекавших в Средней Азии. В формировании таджикского этноса в данном регионе особое значение имели арийские этнические группы - ферганцы и согдийцы. В результате экономического и культурного развития развивались также этнические процессы, в результате которых сформировались городские и сельские поселения. На примере ареала Согдийской области рассмотрен процесс этнического формирования населения.

Калидвожаҳо: аҳолии Суғд, давраи бостон, масъалаи этнос, этногенез, таркиби этникӣ, халқҳои муқим, сугдиён

Дар мақола дар асоси маводи маохизи таърихӣ-этнографӣ масоили ташаккул ва инкишофи этникии ҳудуди вилояти Суғди имрӯза дар давраҳои қадим таҳлил карда шудааст. Таъкид гардидааст, ки ҳудуди имрӯза вилояти Суғд аз давраи қадим яке аз минтақаҳои этногенези тоҷикон ба ҳисоб меравад. Тоҷикон дар равандҳои этникие, ки

дар Осиёи Марказӣ сурат гирифтаанд, мақоми хоса доранд. Дар ташиаккули тоҷикони ин минтақа гурӯҳҳои этникии ориёӣ – фарғонӣ ва сугдиён нақши муҳим бозиданд. Дар натиҷаи инкишофи иқтисодӣ ва фарҳангӣ, равандҳои этникӣ низ ривоч ёфтанд, ки ба тифаи онҳо қасабаҳои шаҳрию деҳқадҳо ба вуҷуд омаданд. Дар мақола дар мисоли минтақаи вилояти Сугд раванди этникии ташиаккули аҳоли баррасӣ гардидааст.

Keywords: *problem of ethnos, ethnogenesis, ethnical structure, Sughd population in the epoch of antiquity*

Proceeding from historical-ethnographical originals and literature, the authors dwell on the issues of ethnogenesis and development of ethnical processes on the territory of today's Sughd viloyat in the epoch of antiquity, it is underscored that the territory in question is one of the areas of Tajiks' ethnogenesis being such one since antiquity. The Tajik people played a key role in ethnical processes which took place in Middle Asia. Especial importance was enjoyed by Aryan ethnical groups – Ferghanians and Sughdians – who meant much in a formation of the Tajik ethnos in this region. Economic and cultural development also stimulated ethnical processes which gave rise to urban and rural settlements. The process of population's ethnical formation is canvassed; Sughd viloyat area being taken as an example.

Этногенез таджиков как этноса тесно связан с проблемой происхождения прародины индоевропейских народов. Изучение этнического состава населения Согдийской области не обходится без рассмотрения данного вопроса. С последней четверти XVIII в. – с того момента, когда европейской научной среде стала известна Авеста (с изданием книги «Авеста» Анкетилем Дюперроном в 1771 г.), возникли индоевропейская и индоарийская проблемы, которые становятся ключевыми в дальнейшем изучении этнической истории таджиков. В таджикской историографии советской и постсоветской эпохи сформировалось достаточно фундаментальных исследований по данному вопросу [13, 9, 8, 18, 28, 23, 1, 22, 2].

Сегодня ученые пришли к выводу, что этнические общности складывались в эпоху неолита. Изучение джейтунской, кельтеминарской и гиссарской культуры дало исследователям возможность предположить, что, наравне с джейтунской и кельтеминарской, «...гиссарская этническая общность является первым в каменном веке Таджикистана автохтонным образованием (группой родственных племен) на территории, входящей в область образования таджикского народа в далеком будущем» [21, с. 114]. Их язык и этнический состав часто называют дравидским, но также имеется мнение, что это был язык гималайский бурушаски [21, с. 114]. Таким образом, в современной исторической науке «...наиболее распространена точка зрения, согласно которой древнеземледельческая Средняя Азия в IV - начале II тыс. до н.э. входила в зону распространения протодравидского языка, на котором говорили и носители хараппской культуры древней Индии» [20, с. 182; 12, с. 42]. При этом также широко распространено мнение, что индоарийские языки «...были принесены на территорию Средней Азии, и в том числе Таджикистана, во втором – начале первого тысячелетия до н.э. в эпоху бронзы в связи с приходом ариев» [8, с. 38-43; 14, с. 127-128; 21, с. 114]. Археологические, антропологические, лингвистические и экологические источники дают основание большинству ученых расположить прародину индоарийцев на обширных территориях от Европы до Урала.

Впервые в таджикской исторической науке этот вопрос был более подробно рассмотрен академиком Б.А. Литвинским при исследовании материалов Кайраккумской

культуры. Б.А. Литвинский при анализе собранных в Кайраккуме археологических материалов заодно смог показать эволюционный процесс генезиса, развития и взаимосвязь материальной культуры изученного ареала, не исключая связи позднейших культурных пластов эпохи бронзы с андроновской - арийской культурой. Как подчеркивал Б.А. Литвинский: «Само название древнеиранских и древнеиндийских племен было одинаковым – агуа (арии)» [13, с. 291]. Но, говоря о лингвистической группировке в науке, Е.Е. Кузьмина отмечает, что язык индоиранских народов в древности и на современном этапе делят на три группы – дардов и нуристанцев, индоарийский и иранский. Такое деление на группы, с исторической точки зрения, не всегда является приемлемым для этнографической науки, потому что этноним «ариец» относится к каждому из этих племен и народов. С этой точки зрения в данной статье вместо терминов «индоиранцы», «иранские племена» этого периода мы широко используем термин «индоарийцы» при именовании индоязычных и персоязычных племен и народов.

О культуре сакских племен - основателей последних этапов материальной культуры Кайраккумов - Б.А. Литвинский пишет: «В качестве рабочей гипотезы можно высказать мнение о сложении кайраккумской культуры на местной основе, но в обстановке непрерывного притока андроновских элементов с северо-востока и севера и тесных связей как с южными культурами росписной керамики, так и, на поздних этапах, - и с чустской культурой» [13, с. 290]. Как нам известно, андроновская культура, бытовавшая в Евразийской степной зоне, считается степной культурой кочевых индоарийских племен. Заслуживает внимания систематизация Б.А. Литвинским имеющихся теорий относительно определения прародины носителей индоарийской культуры. Названная систематизация состоит из групп сторонников, считавших прародиной индоарийцев следующие территории:

1. Индию.
2. Венгрию.
3. Причерноморье и Северокавказские степи.
4. Среднюю Азию.

Б.А. Литвинский заодно подчеркивал, что имеется целый ряд других предположений по данному вопросу. К примеру, он отметил, что некоторые ученые в своих построениях объединяют третью и четвертую теории [13, с. 292]. Впервые гипотеза относительно расположения прародины индоарийцев в Средней Азии возникла на Западе. Сторонниками гипотезы были А.В. Шлегель, Х. Лассен, М. Мюллер, Дж. Никольс. К ним присоединились ученые советской эпохи: академик С.П. Толстов, исследовавший древнехорезмскую культуру, а также частично эту гипотезу поддерживали В.М. Массон, И.М. Дьяконов [20, с. 182].

О прародине ариев академик Б.Г. Гафуров в свое время писал: «... предки различных индоиранских племен жили до своего расселения в Средней Азии и соседних с ней районах» [8, с. 33]. Более чем через сорок лет его мнение повторяет другой таджикский академик, Н.Н. Негматов [23, с. 58-66; 2, с. 20-30; 79-114; 115-121; 337-428; 438-474; 502-544; 131-150; 708-732]. В результате долгих археологических исследований и анализа письменных источников и научной литературы, касающихся индоевропейской проблемы, Н. Негматов не только повторил гипотезы европейских и советских ученых - А.В. Шлегеля, Х. Лассена, М. Мюллера, С.П. Толстова, Б. Гафурова, В.М. Массона и И.М. Дьяконова, а, развивая их гипотезы, пришел к заключению, что «...этнокультурогенез

ранних арийцев происходил в археологические эпохи мезолита и начала неолита (12-6 тысяч лет до нашей эры)» [2, с.100]. Научная гипотеза Н. Негматова также вызывает интерес в связи с локализацией им родины протоарийцев. Он, отмечая заслуги И.В. Пьянкова в исследовании древних государств, пишет, что, хотя имеет место весомая заслуга И.В. Пьянкова в окончательной локализации Бактрии, Согда и Маргианы, но вопрос относительно локализации «...страны Арийана Вайджа И.В. Пьянков не решил окончательно» [2, с. 95]. Но в современной исторической науке, которая в течение более чем 200 лет изучает арийский вопрос, собрано достаточно сведений. Именно в результате долгих исследований накопленный научный опыт дал возможность академику Н. Негматову смело выдвинуть более обоснованную идею по данному вопросу – о прародине арийцев. Он выдвинул гипотезу об арийской «золотой подкове». Суть данной идеи заключается в том, что Н. Негматов, учитывая расположение исследованных культурных регионов Средней Азии, древнейшей и древней эпохи, поместил их внутри одного ареала – в «подкову», считая, что предки арийцев были автохтонным – аборигенным народом Средней Азии. Именно здесь была расположена Арийана Вайджа, здесь индоевропейцы проживали и формировались на начальном этапе истории человечества, за 12-6 тысяч лет до нашей эры. И в конце второго этапа цивилизации (IV - III тысячелетий до н.э.) [2, с. 79-114] «... начинаются миграционные процессы из арийской первородины (*Средней Азии-Т.Б.*) в разные регионы Евразии... через Северный и Южный Кавказ в бассейны Днепра, Дуная и Карпатских гор... на Юго-Восточный Урал... в степи между Волгой и Енисеем... Новые группы ариев мигрировали в Северный Индостан, приокееанский пояс Афганистана и Ирана, в Южный Прикаспий, Южный Кавказ, Малую Азию и, через Дарданеллы, - во Фракию и бассейн Эгейского моря». [2, с. 105, 112-113; 117-118]. Это означает, что индоарийцы формировались в Средней Азии, и отсюда они поэтапно, в течение нескольких столетий, распространялись в Европу и Азию. Научные гипотезы, представленные А.В. Шлегелем, Х. Лассеном, М. Мюллером, С.П. Толстовым, Б. Гафуровым, В.М. Массоном, И.М. Дьяконовым и Н. Негматовым, открывают новые возможности для отечественной истории. При изучении проблемы этногенеза и этнической истории арийцев эта гипотеза в ближайшем будущем должна превратиться из теории в практику, конечно, при помощи новых открытий в археологической, антропологической, этнографической и лингвистической науке. В дальнейшем перед молодыми исследователями открывается путь для глубокого изучения и анализа накопленных знаний с целью окончательного доказательства гипотезы «золотой подковы». Лучше не скажешь об этом, чем сам академик Н. Негматов, который в своем наставлении молодым ученым пишет: «Конечно, многие загадки истории древних ариев еще впереди, но решающее слово в конечном решении «арийской проблемы», на наш взгляд, остаётся всё же за археологией, за её новыми находками и открытиями» [2, с. 148]. Надо отметить, что большинство российских исследователей, о мнениях которых мы говорим ниже, на основе археологических и антропологических исследований и экологических материалов категорически отвергают эту версию [12, с. 44].

Также имеется теория, разработанная Т.В. Гамкранидзе и Вяч. Вс. Ивановым при анализе лингвистических материалов. В результате они поместили прародину индоевропейцев «...в Передней Азии, в связи с чем обосновываются и другие пути расселения индоариев и иранцев в Индию, Иран, Среднюю Азию и Афганистан» [3, с. 160; 20, с. 182]. В самом начале её возникновения эта идея была подвергнута критике и

категорически отвергнута исследователями [3, с. 160]. Как пишет Е.Е. Кузьмина, один из крупных знатоков данного вопроса, существующие экологические и археологические материалы «...исключают саму возможность постановки вопроса о массовой миграции земледельческого индоевропейского населения с Ближнего Востока через Среднюю Азию в Понто-Каспийские степи, что предполагали Т.В. Гамкрелидзе и Вяч. Вс. Иванов» [12, с. 44]. Как отметила Е.Е. Кузьмина, позднее один из сторонников этого направления, Вяч. Вс. Иванов, присоединяется к сторонникам группы «евроцентристов». [12, с. 44]

Но в среде исследователей широко распространилось и получило поддержку мнение другого западного, точнее, американского ученого Г. Камерона, которое возникло в середине 30-х годов XX в. [13, с. 293]. Основу гипотезы Г. Камерона составляет расположение прародины индоевропейцев в Юго-Восточной Европе и их передвижение в Евразийскую степную зону, которая охватывает территорию от северо-восточных берегов Черного моря на западе до о. Байкал - на востоке. И оттуда кочевые арийские племена переходят в Среднюю Азию, а после - в Иран и Индию. Эту гипотезу поддерживали Ф. Кениг и Х. Нюберг, основываясь на археологических и антропологических материалах. Крупные исследователи советской эпохи, академики Г.М. Бонгард – Левин и Э.А. Грантовский [3, с. 155], на основе анализа археологических и лингвистических материалов, собранных до 80-х годов XX в., пришли к такому же мнению, что и Г. Камерон. Позднее другой известный российский ученый, Е.Е. Кузьмина, рассмотрев все доступные достижения археологических и антропологических исследований Сибири, Казахстана, Средней и Центральной Азии по данному вопросу, а также письменных источников («Ригведы» и Авеста), поддерживала и развивала это гипотезу [11, 12]. И не менее интересно мнение профессора Н. Рахимова, который, говоря о скотоводческих племенах эпохи бронзы, подтверждает расположение этих племен в Евразийской степной зоне и о более позднем их передвижении в Среднюю Азию. Он, говоря о скотоводческих племенах, пишет: «Первичной зоной их расселения принято считать обширные зоны Евразийских степей, лежащих севернее территории Средней Азии...В эпоху поздней бронзы (конец II тыс. до н.э.) наблюдается массовое продвижение племён андроновского круга на юг и их проникновение в земледельческие оазисы» [22, с. 31-32].

В своем академическом труде «История таджиков» профессор Н.О. Турсунов глубоко проанализировал все доступные археологические, лингвистические и письменные сведения относительно арийского вопроса. На страницах его исследования мы читаем о разных позициях исследователей по индоарийской проблеме. Хотя и кратко, но логично проанализированы мнения таких ученых, как С.П. Толстов, В.М. Массон, И.М. Дьяконов, Т.В. Гамкрелидзе, В.В. Иванов, В.И. Сарияниди, Б.А. Литвинский и Е.Е. Кузьмина. Сведения, собранные об индоарийцах до начала XXI в., дали возможность Н.О. Турсунову сделать вывод, что в конце II тысячелетия до н.э. арийские племена располагались на территории современной Родины таджиков [28, с. 140].

Заслуживает внимания мнение профессоров А.К. Мирбабаева и Н. Рахимова об этнических процессах в эпоху древности на территории современной Согдийской области. Они считают, что создатели чувтской культуры оседлое население древней Ферганы. А создателями архаического Худжанда являются осевшие сакские племена – потомки древних арийских племен [2, с. 121, 125]. Кочевые сакские племена были создателями и кайраккумской культуры, которая была локализована в ареале Согдийской области.

По мнению А.К. Мирбабаева, в II – I тысячелетиях до н.э. в зоне Сыр -Дарьи, от Памирского хребта до Аральского моря, проживали арийские племена: массагеты, саки. Процесс перехода арийских племен с северо-востока на юго-запад – из Евразийской степной зоны на территорию Средней Азии и далее в Иран и Индию - происходил постепенно. Этот процесс начался во II тысячелетии до н.э. и продолжался до II – IV вв. н.э. Таким образом, в данном вопросе А.К. Мирбабаев присоединяется к мнению Е.Е. Кузьминой [11,12] о том, что прародина арийцев - это Восточный Иран и Евразия. Для подтверждения своей версии он приводит лингвистические сведения, отмечая, что языком эпохи Кушанидов и эфталитов был персидский - дари, преемником которого является таджикский язык. Если более конкретно уточнить сведения о языке той эпохи, то это был период формирования восточноиранской ветви древнеперсидского языка. Также заслуживают внимания сведения А.К. Мирбабаева о связи современной лексики худжандцев с древнеарийским языком. На основе исследований и лично собранных материалов автор доказывает, что в современной топонимике (Ёва, Худжанд), а также в говоре худжандцев имеется много слов, которые по форме и содержанию связаны с древнеарийским языком. В качестве примера он привел слова «нашх», «бозору-учор», «чакар», «хазонак», «куйи». Эти слова А.К. Мирбабаев считает архаичными, связывающими худжандцев с далеким прошлым – с эпохой древности, а главное, - с арийцами. По его мнению, населением Худжанда в эпоху древности были арийцы, именно они и играли основную роль в формировании населения города, которое в развитую и позднюю эпоху средневековья называлось сартами. Остальные этнические группы – арабы, тюркские племена и другие - в составе населения при формировании таджиков Худжанда были незначительными [1, с. 260-261; 2, с. 126-128].

Что касается территории формирования таджиков, то, по мнению большинства этнографов, этот процесс происходил в двух ареалах: **северном** – Согде и Фергане, и **южном** – Бактрии – Тохаристане. Географически Уструшана входила в Согд, а область Худжанда - в Фергану [16].

Позднее академик Н. Негматов, развивая гипотезу об ареалах формирования таджикского народа, разделил их на **южные, центральные и северные** регионы. **Южный** историко-территориальный регион, по его мнению, включал **Хорасан, Тохаристан**, бассейн Средней и Верхней **Амударьи**. В **центральный** регион входила территория **Согда**, расположенная между Зеравшаном и Кашкадарьей. **Северный** регион включал территории **Уструшаны и Ферганы**, куда входила часть территории нынешней Согдийской области, где, кроме Худжанда, расположены районы Спитаменский (в прошлом Науский), Джабборрасуловский, Бабаджангафуровский, а также Канибадамский, Исфаринский и Аштский районы [17, с. 17-18]. Более подробные сведения о формировании хозяйственно-культурного типа и расположении этнического состава населения Худжанда и Согдийской области в XVIII - XX вв. изложены в монументальном исследовании профессора Н.О. Турсунова, выпущенном в 1976 и 1991 годах. Говоря о территории формирования таджиков Согдийской области, он выдвигает свою версию, разделив территорию области на Северотаджикскую и Зеравшанскую историко-этнографические подобласти. В первую подобласть автор включает Ходжент, Ура-Тюбе, Канибадам, Исфару, Ашт и их районы, а также Матчу, Фальгар и Ягноб, учитывая тесную связь этих горных регионов с районами Восточной Ферганы, Ташкента и Джизака. Во вторую, Зеравшанскую, историко-этнографическую подобласть вошли Пенджикент,

Офтобруй, Кштут, Магиан и Фан, которые связаны с центрами Древнего Согда – Самаркандом и Бухарой [26, с. 51-52; 33]. Также заслуживает внимания другое исследование Н.О. Турсунова, посвященное непосредственно Худжанду. В нем автор коротко освещает некоторые стороны этнических процессов формирования населения древнего Худжанда [25].

В исследовании профессора А.К. Мирбабаева, посвященном Худжанду, более подробно освещены этнические процессы формирования населения древнего Худжанда [29]. В нём проанализированы письменные источники и русскоязычная литература о численности этнических групп Худжанда и его окружи начиная с 70 – х годов XIX века. Как отмечено выше, автор считает сартов таджиками. Заключение автора таково, что населением Худжанда с эпохи древности были арийцы, именно они и сыграли основную, решающую роль в формировании населения современного города [1, с. 250-272].

Другим источником по формированию этнических групп Согдийской области является исследование В.И. Бушкова, выпущенное в 1995 и 2014 гг. [6, с. 269; 7, с. 28-34]. Во второй книге В.И. Бушкова интересующему нас этническому вопросу целиком посвящена вторая глава, называемая «Этнический состав Таджикистана в XIX – XX вв.», но, к сожалению, поставленный вопрос охарактеризован в очень сжатой форме (всего 5-6 стр.). Возможно, данная часть работы не завершена. [7, с. 28-34].

В эпоху древности Согд, по сведениям Авесты, был местом обитания населения, проживающего между долинами Зеравшана и Кашкадарьи [8, с. 60], куда можно включить некоторые нынешние районы Согдийской области, такие как Пенджикентский, Горноматчинский, Айнинский. Остальные территории современной Согдийской области в прошлом входили в состав Уструшаны (современная территория Шахристанского, Деваштичского (Ганчинского), Истаравшанского, Зафарабадского районов) и западной части Ферганы (в древности т.н. Паркан, позднее китайцы называли его Даванем). Худжанд в географических, исторических и литературных письменных источниках эпохи средневековья характеризовался как «ворота» Ферганской долины и вместе со Спитаменским (бывший Науский), Джабборрасуловским, Канибадамским, Исфаринским, Аштским районами располагался в Ферганской долине.

Население эпохи древности и раннего средневековья составляли, с одной стороны, сакские кочевые племена – создатели кайраккумской культуры [13, с. 29-300]. Часть их были оседлыми – они и были земледельцами – создателями чустской культуры. До прихода греко-македонцев также частично осели саки Кайраккума, благодаря которым возник Хварджанд [29, с. 17-21] – Худжанд [2, с. 126]. Город возник до проникновения Ахеменидов в Согд и Уструшану. Позднее правитель Ахеменидов «...Кир для укрепления северо-восточных границ своей империи, по преданию, построил здесь, в бассейне Сыр-Дарьи, на левобережье, семь пограничных крепостей, которые вскоре сосредоточили в своих стенах многочисленное население и превратились в города и крупные населенные пункты» [19, с. 16-17]. В Худжанде в течение 17 дней было построено укрепление [8, с. 95-96], и город получил название Александрия Эсхата. Греко-македонцы построили в городе крепость с целью защиты от набегов кочевых сакских племен. В 1974 г. археологом Т.В. Беляевой в центре города Худжанда был обнаружен фрагмент этой стены [2, с. 126].

Античные авторы также отмечали существование в Уструшане городов и поселений и сопротивление свободолюбивых согдийцев захватчикам [8, с. 94]. Выходит, что в тот период в Уструшане проживали согды, в прибрежной зоне с центром в Худжанде –

Александрии Эсхате – осевшие саки, за Сыр-Дарьей обитали кочевые сакские племена. Такова была этническая картина эпохи античности на территориях, входивших в состав современной Согдийской области.

В дальнейшем в Фергане возникает государство Паркан – Фергана, которое китайцы называли Даванем. В состав Даваня входил Худжанд, город в китайских источниках называли Шуаньми [4, с. 56-57; 5, с. 276-277]. В заменившую Давань Кушанскую эпоху в результате развития экономической жизни – земледелия в первую очередь - возникают новые посевные площади, расширяются существующие земледельческие оазисы. Это положительно повлияло на процесс урбанизации, в результате среди поселений Ферганы, в ее западной части возникает земледельческий оазис с центром в Канде (в средневековые Кандибадам). В Согде на месте (вблизи) древнего Пенджикента возрождается новое поселение. Характерной чертой этнического процесса в доарабский период было то, что саки, переходившие к оседлой жизни, активно участвовали в формировании согдийского языка и играли существенную роль в процессе согдийской колонизации огромной территории от Согда до Восточного Туркестана. Без сомнения, Худжанд и вся долина Ферганы «...в период I-IV вв. н.э. были сильно согдизированы» [27, с. 34].

Между IV – VIII вв. на территорию Средней Азии одни за другими вступили хиониты, эфталиты, тюрки и арабы. В дальнейшем они частично участвовали в формировании таджикского народа, но, как отмечают исследователи, их влияние на процесс формирования таджикского народа было незначительным [28, с. 354-355].

Изучив доступные письменные источники этого периода и сопоставив их с археологическими и антропологическими материалами, Б.А. Литвинский пришел к заключению, что в V - VIII вв. в земледельческих оазисах расселялась ферганская народность, у которой был свой язык, относящийся к группе восточноиранских [15, с. 59].

Таким образом, об этнической истории населения Согдийской области в эпоху древности и раннего средневековья можно сделать следующие выводы:

- а) на основе восточноиранского языка саков и согдийцев формировался согдийский язык;
- б) завершилось формирование этнического состава населения области под влиянием древних арийцев - предков саков и согдийцев.

В IX – X вв. в западной части Ферганы, а также в Уструшане, которые входили в состав государства Саманидов (875-999 гг.) в результате взаимовлияния сакской, согдийской восточноиранской этнокультурной общности сложилась худжандская (согдийская) группа таджикского народа. Надо подчеркнуть, что эту этническую группу таджиков, проживавших в городах и селениях, язык которых был фарси-дари, долго – до конца XIX – начала XX вв. называлась сартами.

Список использованной литературы:

1. Абдуллои Мирбобо. *Муқаддимаи таърихи Хучанд (Введение в историю Худжанда)*. - Хучанд: Ношир, 2013. – 447 с.
2. *Актуальные проблемы культурогенеза таджикского народа (исследование)*. /Составители: А. Раджабов, Р. Мукимов. Отв. ред. А. Раджабов. – Душанбе: Дониш, 2016. – 806 с.
3. Бонгард – Левин Г.М., Грантовский Э.А. *От Скифии до Индии*. – М.: Мысль, 1983. – 206 с.: ил.

4. Боровкова Л.А. Запад Центральной Азии во II в. до н.э. – VII в. н.э. (историко-географический обзор по древнекитайским источникам). – М.: Наука, 1989. – 181 с.
5. Боровкова Л.А. Народы Средней Азии III – VI веков (по древним китайским и западным источникам). – М.: Институт востоковедения РАН, 2008. – 368 с.
6. Бушков В.И. Население Северного Таджикистана: формирование и расселение. – М., 1995. – 202 с.
7. Бушков В.И. Таджикистан в XIX - XX вв. Традиции и современность. – М.: Издательство Института тюркологии, 2014. – 276 с.
8. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. – М.: Наука, 1972. – 664 с.
9. История таджикского народа. Том I. С древнейших времен до V в. н.э. / под редакцией Б.Г. Гафурова, Б.А. Литвинского. – М.: Изд. Восточной литературы, 1963. – 596 с.
10. История таджикского народа. Том I. Древнейшая и древняя история /Под редакцией академика АН Республики Таджикистан Б.А. Литвинского и члена-корреспондента АН Республики Таджикистан В.А. Ранова. – Душанбе: Суруш, 1998.
11. Кузмина Е.Е. Древнейшие скотоводы от Урала до Тянь-Шаня. – Фрунзе: Илим, 1986. – 134 с.
12. Кузмина Е.Е. Арии - путь на юг. – М.: Летний сад, 2008. – 558 с.:ил.
13. Литвинский Б.А., Окладников А.П., Ранов В.А. Древности Кайрак-Кумов. (Древнейшая история Северного Таджикистана). – Душанбе: Изд. АН Таджикской ССР, 1962. – 405 с.
14. Литвинский Б.А. Бронзовый век / История таджикского народа. Том I. С древнейших времен до V в. н.э. / под редакцией Б.Г. Гафурова, Б.А. Литвинского. – М.: Изд. Восточной литературы, 1963. – 596 с.
15. Литвинский Б.А. Проблемы этнической истории древней и раннесредневековой Ферганы / История и культура народов Средней Азии. (Древность и средние века)/Под редакцией Б.Г. Гафурова и Б.А. Литвинского. – М.: Наука, 1976. – С. 49-65.
16. Народы Средней Азии и Казахстана. Том I. – М.: Изд. АН СССР, 1962. – 779 с.
17. Негматов Н. Таджики. Исторический Таджикистан. Современный Таджикистан. – Гиссар, 1992. – 38 с.
18. Негматов Н. Государство Саманидов. – Душанбе, 1977.
19. Негматов Н. Уструшана в древности и раннем средневековье. – Сталинабад: Издательство Академии наук Таджикской ССР, 1957. – 160 с.
20. Пьянкова Л.Т. Энеолит и бронзовый век. /История таджикского народа. Том I. Древнейшая и древняя история. – С. 124-200.
21. Ранов В.А. Каменный век./История таджикского народа. Том I. Древнейшая и древняя история. Под редакцией академика АН Республики Таджикистан Б.А. Литвинского и члена-корреспондента АН Республики Таджикистан В.А. Ранова. – Душанбе: Суруш, 1998. – С. 45-123.
22. Рахимов Н. К вопросу о миграции племен кайраккумской культуры.//Таърих ва этнографияи тоҷикон. – История и этнография таджиков. (Мачмуаи илми бахшида ба 70-солагии зодрузи этнограф Усто Чахонов). Мухаррирони масъул – профессор Мирбобоев А., профессор Н. Рахимов. – Хучанд: ЧДММ Наргиз, 2011. – 304 с.

-
23. Таърихи халқи тоҷик. Китоби якум. Аз инсони оқил то тоҷики баркамол. //Дар зери таҳрири умумии академик Нуъмон Неъматов. – Историya таджикского народа. Книга первая. - Душанбе: Сарпараст, 2003. – 367 с.
 24. Турсунов Н.О. Сложение и пути развития городского и сельского населения Северного Таджикистана. – Душанбе: Ирфон, 1976. -302 с.
 25. Турсунов Н.О. Шаҳри офтоби. – Город Солнца (Солнцеград). – Душанбе, 1989.
 26. Турсунов Н.О. Развитие городских и сельских поселений Северного Таджикистана в XVIII – начале XX вв. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 540 с.
 27. Турсунов Н.О., Турсунов Б.Р. Из истории и этнологии Канибадама.// Эҳёи Ачам. - № 4 (8).- 2000. – С. 32-35.
 28. Турсунов Н.О. Таърихи тоҷикон. (Историya таджиков). - Хуҷанд: наириёти ба номи Раҳим Ҷалил, 2001. – 787 с.
 29. Турсунов Н.О. Таърихномаи Хуҷанд. (Историya Худжанда). - Хуҷанд: Меъроч, 2012. – 352 с.

Referance Literature:

1. Abdullo, Mirbobo. Muqaddimai tahrihi Khujand. - Introduction to the History of Khujand. - Khujand: Editor, 2013. - 447s.
2. Actual Problems of the Cultural Genesis of the Tajik People (Research). / Compiled by A. Radzhabov, R. Mukimov. Editor-in-charge. Editor: A. Radzhabov. - Dushanbe: Knowledge, 2016. – 806 pp.
3. Bongard - Levin. G.M., Grantovsky E.A. From Scythia to India. - M.: Thought, 1983. – 206 pp. Illustrated
4. Borovkova L.A. The West of Central Asia in the II-nd Century BC. – th-e VII-th century AD (historical-geographical review of ancient Chinese sources). - Moscow: "Science", 1989. – 181pp.
5. Borovkova L.A. The Peoples of Central Asia of the III-d – VI-th Centuries (according to ancient Chinese and Western sources). - Moscow: The Institute of Oriental Studies under the Russian Academy of Sciences, 2008. - 368pp.
6. Bushkov V.I. The Population of Northern Tajikistan: Formation and Resettlement. - M., 1995. – 202pp.
7. Bushkov V.I. Tajikistan in the XIX-th – XX-th Centuries. Traditions and Comporanecity. - Moscow: Publishing House of the Institute of Turkology, 2014. – 276pp.
8. Gafurov B.G. Tajiks. The Ancientest, Ancient and Mediaeval History. - Moscow: "Science", 1972. - 664pp.
9. History of the Tajik People. Volume I. From the Ancientest Times up to the 5th Century AD / under the editorship of B.G. Gafurov, B.A. Litvinsky. - M.:Publishing-house of Oriental literature, 1963. - 596pp.
10. History of the Tajik People. Volume I. The Ancientest and Ancient History. Under the editorship of academician of the Academy of Sciences of the Tajikistan Republic B.A. Litvinsky, and Corresponding Member of TR Academy of Sciences V.A. Ranov. - Dushanbe:Herald, 1998.
11. Kuzmina Ye.Ye. The Ancientest Cattlebreeders from the Urals to the Tien Shan. - Frunze: Science, 1986. – 134 pp.

12. Kuzmina E.E. *Aryans as the Way to the South*. - Moscow: Summer Garden, 2008. – 558pp.: Illustrated
13. Litvinsky B.A., Okladnikov A.P., Ranov V.A. *The Antiquities of the Kairak-Kooms. (The Ancientest History of Northern Tajikistan)*. - Dushanbe: Publishing house of the Academy of Sciences of the Tajik SSR, 1962. – 405pp.
14. Litvinsky B.A. *Bronze Age // History of the Tajik People. Volume I. From the Ancientest Times up to the 5th century AD / under editorship of B.G. Gafurov, B.A. Litvinsky*. - M.: Publishing house of Oriental Literature, 1963. - pp. 127-133. (596pp.)
15. Litvinsky B.A. *Problems of Ethnic History of Ancient and Early Mediaeval Ferghana. // History and Culture of the Peoples of Central Asia. (Antiquity and Middle Ages) / Under the editorship of B.G. Gafurov and B.A. Litvinsky*. - Moscow: Science, 1976. - pp. 49-65.
16. *The Peoples of Central Asia and Kazakhstan. Volume 1*. - Moscow: publishing house of the USSR AS, 1962. – 779 pp.
17. Negmatov N. *Tajiks. Historic Tajikistan. Contemporary Tajikistan*. - Hissar, 1992. – 38 pp.
18. Negmatov N. *The State of the Samanids*. - Dushanbe, 1977
19. Negmatov N. *Ustrushana in Antiquity and Early Middle Ages*. - Stalinabad: Publishing-house of the Tajik SSR Academy of Sciences, 1957. – 160pp.
20. Pyankova L.T. *Eneolith and Bronze Age. // History of the Tajik People. Volume 1. The Ancientest and Ancient History*. - pp. 124-200.
21. Ranov V.A. *Bronze Age. // The History of the Tajik People. Volume 1. The Ancientest and Ancient People. Under the editorship of academician of Tajikistan Republic Academy of Sciences B.A. Litvinsky and TR AS correspondent member V.A. Ranova*. - Dushanbe: Heerald, 1998. - pp. 45-123.
22. Rakhimov N. *On the Issue of Migration of Tribes Appertaining to Kairakhoom Culture. // History and Ethnography of Tajiks (To the 70-th Anniversary of Ethnographer Usto Djakhonov)*. Editors in charge: Professor Mirboboyev A., Professor N. Rakhimov. – Khujand: "Narghiz" Assoc. LTD., 2011. -304 pp.
23. *History of the Tajik People. Book one. From Homo Sapiens up to Perfect Tajik. (Under the general editorship of academician N. Negmatov)*. – Dushanbe: Sponsor, 2003.-367 pp.
24. Tursunov N.O. *Formation and Ways of Urban and Rural Population's Development in Northern Tajikistan*. – Dushanbe: Cognition, 1976. -302 pp.
25. Tursunov N.O. *The City of the Sun (Sun-City)*. – Dushanbe, 1989.
26. Tursunov N.O. *Development of Urban and Rural Settlements of Northern Tajikistan in the XVIII-th – the Beginning of the XX-th Centuries*. – Dushanbe: Cognition, 1991. – 540 pp.
27. Tursunov N.O., Tursunov B.R. *From the History and Ethnology of Konibodom // Ekhyoi Adjam (Renaissance of Adjam), #4 (8), 2000*. –pp. 32-35.
28. Tursunov N.O. *History of Tajiks*. – Khujand: publishing-house named after Rakhim Djalil, 2001. – 787 pp.
29. Tursunov N.O. *The History of Khujand*. – Khujand: Ascension, 2012. – 352 pp.

УДК 930.2
ББК 63.3 (543.0)5

МАЪЛУМОТИ “МУНТАХАБ-УТ-ТАВОРИХ” ДОИР БА ВОҚЕАҶОИ СИЁСИИ НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XIX ВА БАЪЗЕ АШХОСИ МАЪРУФИ ХОНИГАРИИ ХУҚАНД

ОТРАЖЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ СОБЫТИЙ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НЕКОТОРЫХ ИЗВЕСТНЫХ ЛИЧНОСТЕЙ КОКАНДСКОГО ХАНСТВА В «МУНТАХАБ-УТ-ТАВОРИХ»

REFLECTION OF POLITICAL EVENTS OF THE FIRST HALF OF THE XIX-TH CENTURY AND ACTIVITIES OF WELL-KNOWN PERSONALITIES OF KOKAND KHANATE IN “MUNTAHAB-UT-TAVORIKH”

Абдукаримов Ҷамолиддин Аҳмадалиевич, сармуаллими кафедраи таърихи Ватани ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров (Тоҷикистон, Хуҷанд)

Абдукаримов Ҷамолиддин Аҳмадалиевич, старший преподаватель кафедры отечественной истории ХГУ им. акад. Б.Гафурова (Таджикистан, Худжанд)

Abdulkarimov Djamoliddin Akhmadaliyevich, senior lecturer of the department of home history attached to the faculty of history and law under Khujand State University named after academician B. Gafurov (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: abdukarimov_1979@mail.ru

Калидвожаҳо: Таърихи Осиёи Марказӣ дар қарни XIX, “Мунтахаб- ут -таворих”-и Муҳаммад Ҳакимхон, амир Олимхон, амир Умархон, Раҷабқушбеғӣ, девонабеғӣ

Дар мақола сохтори идораи маъмурии хонигарии Қўқанд ва нақши тоҷикон дар он мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Зикр шудааст, ки маълумоти Муҳаммад Ҳакимхон хеле мўътамаду дақиқ мебошад, зеро муаллифи таърихнома аз ҷумлаи ҳешу ақрабои амирони Қўқанд буда, ба муддати кўтоҳ бошад ҳам бевосита дар идораи мамлакат ширкат варзидааст. Ба ташики қўшуни нав аз ҳисоби қаротегиниён, шугнониён, дарвозиён ва дигар тоҷикон, ки дар манобеи таърихӣ бо номҳои “мирбача”, “бекбача” маъруфанд, диққати махсус дода шудааст. Роҷеъ ба фаъолияти лашқарони Раҷабқушбеғӣ, ки ирқан тоҷик буд ва дар таҳкими ҳокимияти марказии хонигарӣ саҳми назаррас гузоштааст, маълумоти нисбатан муфассал дода шудааст.

Ключевые слова: История Центральной Азии в XIX веке, “Мунтахаб- ут- таворих” (“Избранные истории”) Мухаммада Хакимхана, эмир Алимхан, эмир Умархан, Раджаб-кушбеги, девонабеги

Статья посвящена анализу структуры административного управления Кокандским ханством и роли таджиков в ней. Отмечается, что сведения, приводимые Мухаммадом

Хақимханом, отличаються даставярнасцю и тачнасцю, так как автор летописи был членом царской семьи и непосредственно принимал участие, хотя и короткое время, в управлении государством. Особое внимание уделяется организации в эпоху правления Алимхана новых войск из числа каратегинцев, шугнанцев, дарвазцев и других таджиков, называемых в исторических сочинениях «мирбача» («воины эмира»), «бекбача» («воины бека»). Сравнительно подробно освещается деятельность военачальника Раджаба-кушбеги, таджика по происхождению, внесшего огромный вклад в упрочение централизованной власти в ханстве.

Key words: *history of Central Asia in the XIX-th century, "Muntahab-ut-Tavorikh" (selected stories) by Mukhammad Khakimkhan, emir Alimkhan, emir Umarkhan, Rajab-kushbeghi, devonbeghi*

The article dwells on the problems of the structure of administrative management with Kokand khanate and the role of Tajiks in it. It is underscored that the data adduced by Mukhammad Khakimkhan are distinguished with authenticity and accuracy as the author of the manuscript was a member of the tsar family and took a direct participation, though not a long one, in state management. Special attention is paid to organization of new troops out of Karateginians, Shugnans, Darvazes, Rushanians and other Tajiks in the epoch of Alimkhan's governance; in historical compositions the formers were called "mirbacha" (emir's warriors), "bekbacha" (bek's soldiers). The activity of military leader Rajab-kushbeghi; Tajik by origin, is elucidated comparably in particulars as he made a great contribution into the consolidation of central power in the khanate.

Яке аз сарчашмаҳои нодири таърихӣ "Мунтахаб-ут-таворих" ба ҳисоб рафта, соли 1843 дар шаҳри Китоб аз ҷониби Муҳаммад Ҳақимхон ибни Маъсумхон таълиф шудааст. Асари мазкур аз панҷ боб, дуvozдаҳ тоифа (фасл) иборат буда, ҳудуди хронологии он аз "офариниши олам" то оғози солҳои 40-уми асри XIX-ро дарбар мегирад.

Тоифаи дуvozдахуми боби панҷуми китоби мазкур ҳаҷман хеле калон буда, қариб аз нисф зиёди асарро дар бар гирифта, ба таърихи хониғарии Ҳуқанд ва давлатҳои ҳамҷавори он баҳшида шудааст.

Омӯзиши "Мунтахаб-ут-таворих"-и Муҳаммад Ҳақимхон аз он ҷиҳат муҳим аст, ки дар асари мазкур на танҳо роҷеъ ба муносибатҳои сиёсӣ, ҳарбӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, балки дар бобати хусусиятҳои ҳоси яке аз ҷузъҳои асосии давлатдорӣ-сохтори идораи маъмурии хониғарӣ ва нақши тоҷикон дар он маълумоти пузурзиш оварда шудааст. Маълумоти дар ин бобат овардаи Муҳаммад Ҳақимхон хеле дақиқу сахт мебошанд, зеро ӯ бо хонҳои Ҳуқанд робитаҳои ҳешутаборӣ дошта, муддати кӯтоҳ бошад ҳам дар қорҳои идораи мамлакат бевосита ширкат варзида буд [8, с.25].

Муаллифи асар Муҳаммад Ҳақимхон дар шаҳри Қӯқанд таваллуд шуда, падараш Маъсумхон аз авлоди намояндаи маъруфи тариқати тасаввуфи асри XVI Маҳдуми Аъзам буд ва дар доираи аҳли дарбор, мансабдорони олимақоми дунявӣ ва динии хониғарӣ обрӯ ва нуфузи зиёд дошт. Муҳаммад Ҳақимхон аз ҷониби модар ба хони Ҳуқанд Норбутаӣ (1770-1799) набера ва ба ворисони ӯ Олимхон (1799-1810) ва Умархон (1810-1822) хоҳорзода ба ҳисоб мерафт.

Ханӯз дар давраи чавонӣ Муҳаммад Ҳакимхон ҳамроҳи тағоҳояш дар муҳорибаҳои ҳарбӣ иштирок кардааст. Ширкат дар шабнишиниҳои адабӣ, мулоқот бо шоирон, адибон, уламо ва маросими дигари дарбор дар ташаккули шахсияти ӯ таъсири калон расонид.

Бино ба маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ дар Осиёи Миёна дар оғози қарни XVIII аз заъфи ҳокимияти Убайдуллоҳони Аштархонӣ (1702- 1711) истифода намуда, намояндаи қабилаи минг Шохрухбӣ соли 1709 аз ҳисоби мулкҳои қисмати шарқии сарзамини мазкур ба хонигарии Қўқанд асос гузошт ва дар натиҷаи ҳучуми шоҳи Эрон Нодиршоҳи Афшор ба Бухоро (1740) ва заволи силсилаи Аштархонӣ дар хонигарии Бухоро намояндагони қабилаи мангития ба сари қудрат омаданд.

Аз нимаи дувуми асри XVIII то миёнаҳои асри XIX байни хонигариҳои Осиёи Миёна ҷангҳои байниҳамдигарии феодалӣ идома ёфта, боиси паст гаштани сатҳи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии мардум гардид.

Дар қараёни муборизаҳо хонҳои Қўқанд ва амирони Бухоро бештар ба забти мулкҳои марказӣ, яъне маҳалҳои тоҷикнишини Осиёи Миёна, алаҳхусус Ўротеппаю Хучанд кӯшиш менамуданд. Сабабҳои асосии ҷангҳои байниҳамдигарии хонигариҳо ва таваҷҷӯҳи онҳоро ба худ кашидани мулкҳои мазкурро академик Аҳрор Мухторов ба таври зайл маънидор кардааст: пеш ҳама кӯшишу талошҳои намояндагони давлатҳои навтаъсис баҳри мустаҳкам намудани ҳокимияти марказӣ ва васеъ намудани ҳудуди давлат буд. Мавқеи ҷуғрофӣи Ўротеппаю Хучанд ва мавҷудияти қалъаҳои мустаҳкам аз ҷиҳати стратегияи ҳарбӣ муҳим ба амирони Бухоро имкон медод пас аз забти ин мулкҳо мавқеи ҳарбии ҳудро таҳким дода, ба мулкҳои қисмати шарқӣ соҳиб гарданд. Хонҳои Қўқанд нақша доштанд, ки мулкҳои ҷанубу ғарбии Осиёи Миёнаро тасарруф намоянд. Инчунин мавҷудияти заминҳои зиёди қорам ва сернуфусии ин мулкҳо ҳамасола ба ҳазинаи хонҳову амирон даромади зиёдро ворид менамуд. [10, с. 13]

Дар аҳди Олимхон аҳамияти сиёсии хонигарӣ дар натиҷаи муттаҳид намудани Фарғона, ҳамроҳ карда шудани Тошканд ва Чимкент афзуд. Махсусан шаҳру водии Оҳангарон, тамоми вилояти Тошканд, инчунин Сайрам- марказҳои муҳими роҳи қорвонгузари ҷониби Русияро тобеъ гардонидани Умархон аҳамияти калон дошт. Баъди забти Тошканд аз лиҳози иқтисодӣ ва вусъати сарзамини худ Олимхон бо амири Бухоро баробар гардид. Дар ин қаламрав намояндагони сулолаи Минг то ибтидои асри XIX ҳукмронӣ намуда унвони “бӣ”-ро доштанд. Соли 1805 Олимхон ба таври расмӣ рутбаи хонро қабул намуд ва кишвари Фарғона хонии Қўқанд ном гирифт.

Хонҳои Хуқанд мунтазам аз ҳучуми қавми қипчоқ дар ҳарос буданд. Қипчоқҳо бештар бо қавми қирғиз робитаҳои наздик дошта, бодиянишинӣ мекарданд. Қисми асосии онҳо дар минтақаҳои Шаҳрихон, Балиқчӣ, байни дарёи Сиёҳ ва Норини водии Фарғона сукунат доштанд. Бо мақсади раҳой аз ҳучумҳои пайдарпайи қавми қипчоқ хонҳои Хуқанд, аз ҷумла Олимхон қувваи ҳарбии ҳудро аз ҳисоби тоҷикони қухистон ва мардуми Шарқи Миёна, ки онҳо бо мардуми маҳаллӣ ягон робита надоштанд, ташаккул медод. Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳо дар аҳди Олимхон қисми асосии кӯшуни хонигарӣ аз ҳисоби ҳарбиёни пуртаҷриба ташкил гардида, онҳоро “ғалабаҳодурон” меномиданд. Хони Хуқанд дар пахши исёну ошӯбҳо, ки дар минтақаҳои гуногуни қаламрави мамлакат ба вуқӯъ мепаивастанд, бештар ба онҳо таъя мекард. Инчунин Олимхон бо мусоидати ҷонибдоронаш, ки баромадашон аз тоҷикони

Куҳистон буд ва нисбати онҳо таваҷҷӯҳи махсус зоҳир менамуд, ду дастаи нави ҷарбӣ таъсис кард: дастаи якум аз 3700 нафар ҷавонмардони қаротегинӣ ва дастаи дувум аз 2200 нафар дарвозихо, бадахшонихо, шугъонихо, рушонихо, гунтҳо ва эронихо иборат буд. Дастаҳои мазкур аз ҳисоби хазинаи хон бо маош, либос, аслиҳа таъмин гардида, қисме аз онҳо ҳатто барои таъмини беҳатарии дарбор сафарбар гардида буданд ва онҳо дар сарчашмаҳои таърихӣ бо номи “мирбачаҳо”, “бекбачаҳо” ёдовар гашта, нисбат ба онҳо этноними “тоҷик”-ро истифода менамуданд [1, с. 95].

Яке аз сабабҳои асосии ба мардуми куҳистонӣ таваҷҷӯҳи махсус зоҳир кардани хонҳои Хуканд дар он буд, ки роҳбарони кӯшун таълиму тарбия ва таҷрибаи кофии ҷарбӣ надоштанд. Дар ин давра нафақат дар хонигарии Хуканд, балки дар қаламрави ягон хонигарии Осиёи Миёна марказҳои таълими ҷарбӣ мавҷуд набуд [6, с. 35].

Муаллифи “Мунтахаб –ут -таворих” Муҳаммад Ҳакимхон зулму истибдод ва ҷангҳои ғоратгаронаи ин давраро маҳкум карда бошад ҳам, баъзе иқдомҳои хони Хуканд Олимхон, аз ҷумла муборизаи ӯро зидди хурофот дастгирӣ менамояд. Тадбирҳои андешидаи Олимхон боиси ба вучуд омадани зиддияту муҳолифат байни ҳукумати ӯ ва ашрофи маҳаллию рӯҳониён гардид. Вақти бозгашт аз лашкаркашии навбатӣ ба шаҳри Тошканд Олимхон дар мавзеи Олтинқуш аз ҷониби хоини андичонӣ Қамбар Мирзо кушта шуд. Ҳамин тариқ кӯшишҳои Олимхон барои баргараф намудани парокандагии феодалӣ, бидъату хурофот ва бунёди давлати мутамаркиз бо фоҷеа анҷом ёфт [8, с. 186].

Дар ибтидои асри XIX дар сохтори идораи хонигарӣ ислоҳоти гуногун амалӣ гардид. Иқдомҳои Олимхонро дар самти мустаҳкам намудани ҳокимияти марказӣ ва васеъ намудани ҳудуди давлат бародараш Умархон (1810-1822) идома дода, дар бунёди давлати мутамаркиз кӯшиш ба харҷ дод. Баъди ба сари қудрат омадан Умархон бо давлатҳои гуногун робитаҳои тиҷоратӣ ва дипломатиро ба роҳ монда, ҳокимияти марказиро тақмил дод, як чанд унвону мансабҳои навро ҷорӣ намуд. Масалан, ӯ мансаби *мингбоширо*, ки пас аз хон дар мамлакат шахси дувум ба ҳисоб мерафт, таъсис намуд. Мувофиқи маълумоти Муҳаммад Ҳакимхон то давраи ҳукмронии Умархон вазифаи сарвазирро шахси ба мансаби *қушбегӣ* таъингардида дар ӯҳда дошт [6, с. 26].

Муаллифи “Мунтахаб- ут- таворих” дар баробари инъикоси воқеаҳои сиёсӣ, ҷарбӣ, тарзи ташкили лашкар ва идоракунии он, инчунин дар бораи шахсиятҳои машҳури ин давра маълумот додааст, ки онҳо дар силсилаи мартабаҳои (иерархияи) дарбор, умури давлатдорӣ, ҷарбӣ, сиёсӣ мақом ва нуфузи зиёд доштанд.

Яке аз чунин шахсиятҳои маъруфи ҳаёти сиёсии хонигарии Хуканд дар нимаи аввали асри XIX тоҷики кӯҳистонӣ Раҷабқушбегӣ буд. Муҳаммад Ҳакимхон дар рафти баёни воқеаҳои муҳими сиёсии хонигарии Хуканд дар аҳди Олимхон ва Умархон доир ба фаъолияти густурдаи ҷарбии Раҷабқушбегӣ маълумоти хеле фаровону дақиқ додааст. Дар асар муаллиф дар баъзи мавридҳо ӯро Раҷабдеворбегӣ ном бурдааст. Шояд он бо ислоҳоти дар самти идораи маъмурии мамлакат татбиқ намундаи Умархон вобаста бошад.

Дар мисоли фаъолияти сиёсӣ ва ҷарбии Раҷабқушбегӣ мо доир ба нуфуз ва мақоми баъзе шахсиятҳои маъруфи хонигарии Хуканд аз байни қавму халқиятҳои гуногун, аз ҷумла тоҷикон маълумоти ҷолиб пайдо карда метавонем, ки то ҳол роҷеъ

ба ин масъала, махсусан шахсияту фаъолияти Рачабқушбегӣ тадқиқоти махсус анҷом дода нашудаанд.

Дар байни мансабдорони олимақоми дарбор қушбегӣ ва девонбегӣ мавқеи хоса ва нуфузи беандоза дошанд. *Қушбегӣ*- сардори қушун буда, ин унвон дар давраи амалиёти ҳарбӣ дода мешуд. Соҳиби мансаби мазкур инчунин кӯшиш менамуд, ки унвони *минбоширо* низ соҳиб шавад. Мувофиқи маълумоти муаллифи “Таърихи Туркистон” Мулло Олим Маҳдум Ҳочӣ *қушбегӣ*- маслиҳатгари наздики хон ба ҳисоб мерафт [3, с.7-11]. *Девонбегӣ*- сардори девони хон. Дар мулкҳои Тошканд ва Дашти Қипчоқи хонигарии Хуқанд мансаби деванбегӣ мавҷуд буда, онҳо бештар ба корҳои молиявии мамлакат масъул буданд [3, с.15].

Муҳаммад Ҳакимхон ҳангоми тасвири муборизаи Олимхон бар зидди ҳокими онвақтаи мулки Тошканд Юнусхоча доир ба далерии шучоат ва мардонагии Рачабқушбегӣ маълумот додааст. Олимхон пас аз забти дубораи вилояти Ҷуст Рачабқушбегиро бо лашкари зиёд ба самти шаҳри Хучанд фиристода буд. Дар ҳамин вақт ҳокими шаҳри Тошканд Юнусхоча баъди музаффарият бар Хонхоча ба забти мамлакатаи Хуқанд пардохт. Юнусхоча Ҳошимчон ном писаре дошт ва меҳост ўро бо шахомати бузург хонадор кунад. Аммо барои гузаронидани он маблағи кофӣ надошт. Рўзе Юнусхоча амр кард, ки лашкар ба ҷанг омода шаванд, тўйи Ҳошимчонро пас аз фатҳи Хуқанд дар он ҷо баргузор менамоям. Бо ҳамин мақсад Юнусхоча бо воситаи роҳи Қурама аз қуҳ гузашта, ба мавзеи Ашт расид. Вақте хабар мазкур ба гўши Олимхон расид, ҷопарҳоро ба назди Рачабқушбегӣ фиристод. Рачабқушбегӣ пас аз шунидани ин хабар Хучандро гузошта, дар як шаб ба мавзеи Ғурумсарой расид. Дар ин вақт писарони Хонхоча Юсуфалихоча ва Юнусалихоча барои гирифтани қасди падар аз Юнусхоча фурсати муносибро интизор буданд ва онҳо низ дар майдони ҷанг ҳозир гаштанд. Вақте Юнусхоча аз мавзеи Ашт ба Ғурумсарой мерафт лашкари Хуқанд аз чапу рост ба онҳо ҳамла намуданд. Пас аз муҳорибаи зиёд насими зафар ба ҷониби Олимхон вазид [9, с. 61]. Муҳаммад Ҳакимхон менависад, ки дар ҳамон муҳориба Рачабқушбегӣ бо лашкари тоҷик ва Юсуфалихоча ва Юнусалихоча намунаи марди рошан доданд.

Маълумоти “Мунтахаб –ут –таворих”-ро оид ба вазъи сиёсии хонигарии Хуқанд дар нимаи аввали асри XIX ва як мушоҳидаи хеле муҳими муаллифи онро таъкид кардан зарур аст: Рачабқушбегӣ ва мардуми қуҳистонӣ дар ҳаёти лашкари Хуқанд нисбат ба хон садокату мардонагӣ нишон дода бошанд ҳам, Олимхон онҳоро дар роҳи манфиатҳои шахсии худ истифода намуда, бо ёрии онҳо мулкҳои тоҷикнишини Осиёи Миёна, аз ҷумла Хучанду Уротеппа тасарруф кард, вале нисбат ба онҳо беэтиной зоҳир намуд. Шояд барои ҳамин Рачабқушбегӣ аз хизмати Олимхон даст кашида, ба аморати Бухоро назди амир Ҳайдар (1800- 1826) рафта буд.

Пас аз ҷанд рўзи ба сари қудрат омадан Умархон нисбат ба Рачабдеворбегӣ (Рачабқушбегӣ- А.Ҷ.) меҳрубонии подшоҳона намуда ўро ба вазифаи ҳокими шаҳри Тошканд таъин намуд [9, с.128].

Муҳаммад Ҳакимхон дар зикри лашкар кашидани Умархон ба савби Дашти Қипчоқ ва фатҳ кардани Туркистон доир ба шучоату мардонагии Рачабдеворбегӣ чунин ёдовар шудааст: (амир Умархон- А.Ҷ.) соли дигар ба вақти фасли баҳор бо лашкари Фарғона мутаваҷҷеҳи Тошканд шуд. Чун аз дарёи Сайхун убур намуда ва аз кўҳу давон гузашта, дар вилояти Қурама бар ҷулғоҳи Оҳангарон ворид гардид ва аз

он чо кӯч намуда, дар вилояти Тошканд нузули иҷлол фармуд ва Раҷабдеворонбегӣ тариқи хизматкорӣ ва меҳмондориро бояду шояд ба ҷо овард. Дар он вақт қалъаи Ясси, ки ҳоло ба Туркистон иштихор дорад ва қабри султонулавлӣ Хоҷа Аҳмади Яссавӣ он ҷо аст, дар таҳти тасарруфи амир Ҳайдар подшоҳ буд. Амир Умархон хост, ки он вилоятро тасхир намояд, ба умаро машварат андохт. Дар он миён Раҷабдеворонбегӣ аз миён бархост. Арза намуд, ки агар ҷаноби ҳазрати ҷаҳонпаноҳам бандаро аз ҳукумати Тошканд азл намоянд, ба остонабӯсии худ дар Ҳуканд баранд, банди иншооллоҳи таоло мутасаддии фатҳи он вилоят хоҳам шуд. Амир Умархон сухани ӯро қабул намуд. Билотаваққуф мутаваҷҷеҳи он вилоят гардид. Чун аз вилояти Тошканд берун шуд, Раҷабдеворонбегиро пешчанг сохта, руҳсати иҷозат дод ва худ аз ақиби ӯ саворӣ намуд. Чун Раҷабдеворонбегӣ бо лашкари ҷаррори кинагузор мутаваҷҷеҳи Ясси шуд, даҳрӯза роҳро дар се шабу рӯз дар ғояти таъҷил қатъ намуда, нимишабӣ аз як фарсах замин сипоҳро пиёда карда, ба охистагӣ мутаваҷҷеҳи қалъа шуд. Қабл аз дамидани субҳи содиқ наздики он вилоят расиданд. Чун ба дарвоза расиданд, диданд, ки дарвозабонро хоби ғафлат рабуда аст, ҷанде аз муборизон ба ҷандин найранг нардбонро ба қалъа ҷунон ҷасбониданд, ки нақли сангбанди манори Бухоро аз хотири мардум маҳв шуд ва худро поя- поя болои қалъа гирифтанд ва ба зер андохтанд, ба дарвозахона расиданд ва дарвозабононе ки дар хоби ноз гунуда буданд, ҳамаро ба теғи бедареғ ҷунон ҳобониданд, ки то қиёмат аз ҷой бар нахезанд ва хотири худро аз шарри эшон фориғ сохта, дарвозаро бар рӯи Раҷабдеворонбегӣ боз карданд. Билотаваққуф худро ба мазори ҳазрати қутбулақтобӣ гирифтанд ва он букъае аст, ки аз биноҳои амир Теури соҳибқирон, ки дар ғояти баландӣ, ва ҳар кас худро дар он макон гирифт, шаҳр аз он кас мебошад. Чун мардуми шаҳр ва лашкариёни бухорӣ аз ин мансубаи фалак вуқуф ёфта, ангушти ҳайрат ба дандон газиданд ва намедонистанд, ки ҷӣ илоҷ кунанд. Ҳайронӣ саргардон мебуданд ва лашкари Фарғона даст ба қатлу тороч боз карданд ва ҷунон турктой карданд, ки як порчаи латтаи кӯҳна ба назди эшон аз ҷомаи кимҳоб бақадртар буд, агар иттифоқе аз барои умеди савоб касе куртаи кӯҳна меод, дар миёни эшон ба талош меафтод. Чун Раҷабдеворонбегӣ аз тасхири вилоят фориғ шуд, ба хизмати амир Умархон севанҷӣ гуён кас фиристод ва амир Умархон баъд аз ду рӯз ба он вилоят ворид гардид... Гуянд, дар он ҷо деге аст, дар қамолӣ бузургӣ. Мувофиқи нияти ҳар кас пур мешавад. Ҷунончи гуянд, яке аз бузургони Дашти Қипчоқ панҷсад гусфанд ба он дег забҳ карда андохтанд, пур нашуд ва дигаре ба панҷ гусфанд пур сохт ва амир Умархон ба ҳафтод гусфанд пур кард. Ин сухан дар тамоми Мовароуннаҳр шӯҳрате дорад ва аммо ба назди фақир (муаллифи "Мунтахаб-ут-таворих"- А.Ҷ.) эътибор надорад. Чун амир Умархон дар тамоми вилояти Дашти Қипчоқ аз Ёкузтоқ то лаби дарёи Ҳазар фармонфармо гашт ва ҳукумати Яссиро ба Шайх Бадал Мирзо тафвиз намуд. Худ ба ҷониби Ҳуканд муроҷаат карда, ҷун ба вилояти Тошканд расид, ба ваъдаи худ вафо намуда, Раҷабдеворонбегиро азл намуда ва ба лашкари девонбегӣ тафвиз намуд ва худ бо фатҳу нусрат рӯй ба мақсуд овард [9, с. 133- 136].

Раҷабқушбегӣ солҳои зиёд барои мустаҳкам намудани мавқеи ҳонигарӣ истодагарӣ намуда, мардонагӣро ҷасорат нишон дода буд, аммо дар натиҷаи фитнаву адовати шахсони алоҳидаи дарбори Ҳуканд, ки шӯҳрату шахомати ӯро дида наметавонист, дар мавзеи Аҳси ваҳшиёна ба қатл расонида шуд. Муҳаммад Ҳакимхон қатли Раҷабқушбегиро ҷунин баён намудааст: "Чун ҷанде бар ин бигашт дар он аср

чанде аз фитначўёну нотавонбинон мукаррар ба гўши амир Умархон расониданд, ки Рачабкушбегӣ (девонбегӣ) дар ин пиронсолӣ аз чодаи худ мунҳариф шуда, намакҳаромиро пешаи худ сохта, ба писарони Олимхон, ки дар вилояти Қаротегин ба дасти шоҳ Абдулазизхон мебошанд, зимнан кас фиристода, аз салтанати дорулмулки мамлакати Хуқанд умедвор гардонидаст”. Амир Умархон чун ин сухан аз ҳасудон шунид, дарошуфт ва эшонро аз маҷлис дур андохт. Баъд аз чандин вақт он пирон фурсат ёфта, ин муқаддмаро боз гўшраси амир карданд. Амир боз тағофул варзид. Сухани эшонро масмўъ нафармуд. Боз фурсат ёфта, аз ин мочаро гузашта боз он иблестинатон ба сари ҳамон сухан гузашта, омада иода карданд ва ба чандин шайтанат аз роҳи макру тазвир даромад карда, як чиз таъби амир Умархонро аз Рачабкушбегӣ мунҳариф гардониданд. Он бебокони донистанд, ки тадбирашон мувофиқи тақдир хоҳад афтод. Миёни аз ҳазор ҷо баста, ба ин амри номуносиб иқдом намуданд.

Қитъа:

*Ғаразгўён ҷу бо ҳам ёр гарданд,
Азизон бе ҷиноят хор гарданд.
Хушомадгў гар аз дунё барафтад,
Ҳалал дар кори шоҳон камтар афтад.*

Алқисса, рўзе китобате аз забони Рачабкушбегӣ ба номи писарҳои Олимхон навиштанд ва мўҳре ба номи Рачабкушбегӣ аз собун канда, ба он хат зер карда, китобатро ба амир Умархон мунтазир гардониданд. Ду дуздиро ҳам ҳомили рукъа гуфта, ҳамроҳи хат оварданд ва таълим доданд, ки он кас гуяд, ки ин сухани ҳақ аст, он дуздон аз тарс ҳамчуни мегуфт. Алқисса, чун чашми амир ба он хат афтод, ангушти хайрат ба дандон газида, дар баҳри тафаккур фуру рафт ва намедонист, ки ин муаммои сарбастаро ба кӣ тақрир кунад. Билохир ба ҷаноби қиблагоҳам (падари Муҳаммад Ҳакимхон- Маъсумхон- А.Ҷ.) изҳор кард ва ҷанобашон ҳам ҳамла ба сухани бадгўён карданд ва бисёр монет омаданд. Аммо аз он ҷо ки маа он ду дузди таълимӣ ба амир Умархон коргар шуда буд, ба ҳеҷ ваҷҳ Рачабкушбегиро ба ҳалолӣ ҳукм карда намешуд, бал истиҳолои дигар ҳам дошт. Чун ҷаноби қиблагоҳам таъби амирро ба ӯ мунҳариф мутолеа фармуданд, лоилоҷ ба ризои амир нигоҳ карданд.... Алқисса амир рўзе дар ҳарам нишаста мусаллас меҳўрд. Ғайр аз фақир ва Муҳаммадалихон касе дар пеши ӯ ҳозир набуд. Дар ин айни мастӣ Муҳаммадалихонро фармуд, ки Рачабкушбегиро биёр. Муҳаммадалихон берун давид. Фақир ба хизмат соқӣ будам. Рӯ ба фақир овард. Ба забони туркӣ гуфт: “Ит Рачаб келса, мандин бохабар бўл”. Шамшери худро аз меҳ гирифта, ба зонуи худ монд. Чун фақир аз забони амир ин суханро шунидам, ларза ба андомам афтод ва ҳазор бор даст аз зиндагии он бегуноҳи қадридон шустам. Гуфтам:

Қитъа:

*Шаҳо, олам андар паноҳи ту бод,
Замину замон неқхоҳи ту бод.
Калиди дари фатҳ бодат ба даст,
Сари душманон зери пойи ту бод.*

Ва дар он хин буд, ки Рачабкушбегӣ омад ва ба ду зонуи одаб нишаст. Шоҳ ва вазир ба якдигар сухан мекарданд. Боз бар сари ҳамон сухани гузашта омад ва

Рачабкушбегӣ ба аҳду паймон муболиға менамуд ва далерона сухан мегуфт ва ин байтро Рачабкушбегӣ мукаррар меҳонд:

Байт: *Машинав сухани ҳар қасу бишинав сухани ман,*

К- арбоби гаразрост ба ҳар боб суханҳо.

Баъд аз гуфтугӯи бисёр хилъати маликонаи худро аз бар кашида, ба Рачабкушбегӣ инъом фармуд ва рухсати иҷозат дод ва Рачабкушбегӣ дар ғояти хурсандӣ ба хона мураххас шуд... Дар он вақт Ирназардевонбегиро аз ҳукумати вилояти Қурама азл намуда, вилояти Тӯрақурғон ва Намангонро ба ӯ тафвиз намуд. Рачабкушбегӣ ва Эшони уроқи калонро ҳукм намуд, ки Ирназардевонбегиро ба вилояти Тӯрақурғон бурда, насб гардонанд. Чун эшон аз хизмати амир Умархон рухсати иҷозат ёфтанд, дар он вақт амир ба Ирназардевондегӣ фармуд, ки Рачабкушбегиро дар он ҷониб ҳалок кунад. Умаро мутаваҷҷеҳи он савб гаштанд. Баъд аз таи масофат аз дарёи Сайхун убур намуда, дар мавзеи Аҳсӣ нузул фармуданд. Чун ним аз шаб гузашта буд, ки Ирназардевонбегӣ чаҳор ҷаллоди бебокро амр кард. Он бераҳмон ба сари он бегуноҳ омада, ба фатилаи туфанг хафа карда, ҳалок намуданд. Ба ҷувол андохта, дар он нимишабӣ ба дарёи Сайхун андохтанд.

Байт: *Ба тунди сабук даст бурданд ба тег,*

Ба дандони газӣ пушт дасти дарез.

Чун ин хабари ғамандӯз баъд аз се рӯз бар тамоми вилояти Хуқанд мунташир шуд, ҳама ангушти ҳасрат ба дандон газиданд ва афсӯс меҳӯрданд ва муддати умраш шасту шаш сол буд

Дар он вақт Мавлоно Ҳозиқ таърихи ӯро некӯ гуфта, ин аст:

Килки девони қазояи пайи таърих бигуфт,

Зад рақам марғи Рачаб хаждаҳуми шаҳри рачаб [9, 216-220].

Моддаи таърих 1232-ро медиҳад, яъне соли 1816 милодӣ. Мувофиқи маълумоти Муҳаммад Ҳакимхон Рачабкушбегӣ шасту шаш сол тақрибан солҳои 1750- 1816 зиндагӣ ва фаъолият намудааст.

Аҷдоди тоҷикон дар давраҳои гуногуни таърихӣ гирифтори зулми истибдод, қатлу ғорати аҷнабиён гашта бошанд ҳам, бо шарофати фарзандони бонангу номус, диловару ватанпарвар чун Рачабкушбегӣ тавонистанд, дар роҳи манфиатҳои миллӣ мубориза бурда, барои ба ояндагон расонидани фарҳанг, оину суннатҳои миллӣ ва анъанаҳои нодири давлатдорӣ миллӣ хизматҳои шоиста намоянд.

Пайнавишт:

1. Бабаджанов Б. Кокандское ханство: власть, политика, религия. – Токио-Ташкент, 2010. – 743 с.
2. Бейсембиев Т.К. “Таърихи Шахрухи” как исторический источник/ Бейсембиев Т.К.- Алма-Ата.- 1987.- 200 с.
3. Бобобеков Ҳ.Н. Қўқон тарихи/ Бобобеков Ҳ.Н.- Тошкент, 1996.- 200 с.
4. Воҳидов Ш., Холиқова Р. Марказий Осиёда давлат бошқаруви тарихидан (XIX- XX аср бошлари)/ Воҳидов Ш., Холиқова Р.- Тошкент, 2006.- 72 с.
5. Зимин Л. Первые шаги Алимхана на государственном поприще / Зимин Л.// Протоколы заседаний и сообщения членов любителей археологии (1 апреля 1913 г.- 11 декабря 1913 г.).- Год семнадцатый.- Вып. 2.- Ташкент, 1913.- 101-108 с.
6. Иванов П.П. Очерки по истории Средней Азии/ Иванов П.П.- М.,1958.- 234 с.

7. Ёўлчи Қосимов. Қўқон хонлиги тарихи очерклари / Ёўлчи Қосимов.- Тошкент-Намангон, 1994.-78 с.
8. Маҳмудов Ш. “Мунтахаб-ут-таворих”- Қўқон хонлиги давлат бошқарувида оид муҳим манба// Профессор Ҳамид Сулаймон номли ре спублика ёи манбаиинослари ва матнииносларининг Ўзбекистон Республикаси Мустақиллигининг 15 йиллигига бағишланган илмий анжумани материаллари/ Маҳмудов Ш.- Тошкент, 2006.- 72 с.
9. Муҳаммад Ҳакимхон. «Мунтахаб- ут- таворих» (Ба чоп ҳозирқунанда, муаллифи сарсухан ва фехристи асар Е. Кавахара ва К. Хонеда) / Муҳаммад Ҳакимхон.- Токио, 2006.- 716 с.
10. Мухтаров, А. Очерки истории Уратюбинского владения в XIX в. / А. Мухтаров.- Душанбе, 1964.- 200 с.
11. Турсунов Б.Р. Участие таджиков и других народов в военно- политических событиях Кокандского ханства в начале XIX в./ Б.Р. Турсунов// Ахбори ДДХБСТ.- № 2.- 2017.- с.
12. Хотираҳои Муҳаммад Ҳакимхон дар бораи Русия (баргардонанда аз ҳуруфи арабиасоси тоҷикӣ ба кириллӣ, ба чоп ҳозирқунандаи матн, муаллифи муқаддима, лугатнома, фехрист ва замима Ҷамолиддин Абдукаримов) / Ҷ. Абдукаримов.- Хуҷанд: Ношир, 2013.- 104 с.

Reference Literature:

1. Babajanov B. Kokand Khanate: Power, Politics, Religion. – Tokyo-Tashkent, 2010. – 743 pp.
2. Beysembiyev T.K. “Tarikhi Shakhruhi” as a Historic Source// T.K. Beysembiyev.: Alma-Ata, 1987. – 200 pp.
3. Bobobekov Kh.N. The History of Kokand// Kh.N.Bobobekov. - Tashkent, 1996. – 200 pp.
4. Vohidov Sh., Kholikova R. State Management from the History of Central Asia (the XIX-th – the Beginning of the XX-th Centuries). Sh.Vohidov, R. Kholikova. - Tashkent, 2006. – 72 pp.
5. Zimin L. The First Steps of Alimkhan in the State Field //L. Zimin. Protocols of Sitzings and Information Produced by Archeologists-Amateurs (April 1, 1913 – December 11, 1913). – Year seventeen. – Issue 2. - Tashkent, 1913. – pp. 101-108.
6. Ivanov P.P. Essays on the History of Central Asia // Ivanov P.P. – M., 1958. – 234 pp.
7. Kosimov, Y. Essays on the History of Kokand Khanate. – Tashkent - Namangan, 1994. - 78 pp.
8. Mahmudov Sh. “Muntahab-ut-Tavorikh” as an Important Original of State Management. Materials of the republican scientific conference of textologists and experts in the studies of originals dedicated to the 15-th anniversary of independence of Uzbekistan // Sh. Mahmudov. – Tashkent, 2006. -72 pp. (in Uzbek)
9. Khokimhon, Mukhammad. Muntahab-ut-Tavorikh (Preparation for publication, introduction and indications by E. Kavahara and K. Honeda)// Mukhammad Khokimhon. – Tokyo, 2006. – 716 pp.
10. Mukhtarov A. Essays of the History of Ura-Teppa Possession in the XIX-th Century // A. Mukhtarov. – Dushanbe, 1964. – 200 pp.
11. Tursunov B.R. Participation of Tajiks and Other Peoples in Military-Political Events of Kokand Khanate at the Beginning of the XIX-th Century// Tursunov B.R. // Bulletin of TSULBP. 2017,N2. – pp.18-27.
12. Reminiscences of Mukhammad Khokimhon about Russia (transference from Arabic into Tajik and Cyrillic, preparation of the text, preface, glossary, indices, supplement by Abdugarimov Dj.// Dj. Abdugarimov. – Khujand: Editor, 2013. – 104 pp.

07.00.15 ИСТОРИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ

07.00.15 HISTORY OF INTERNATIONAL RELATIONS AND FOREIGN POLICY

УДК 314

ББК 60.723.5-5

**МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ
РОССИЙСКО-ТАДЖИКСКИХ
ОТНОШЕНИЙ В ОБЛАСТИ
ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ**

Алиева Рафоат Рашидовна,
к.и.н., доцент кафедры общественных
дисциплин ИЭТ ТГУК
(Таджикистан, Худжанд)

**МЕХАНИЗМИ РУШДИ
МУНОСИБАТҶОИ СОҶАИ
МУҲОҶИРАТИ РУСИЯВУ
ТОҶИКИСТОН**

Алиева Рафоат Рашидовна,
н.и. т., дотсенти кафедраи ҷомеашиносии
ДИС ДДТТ (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**THE MECHANISM OF
DEVELOPMENT OF RUSSIAN-TAJIK
RELATIONS IN THE FIELD OF
LABOUR MIGRATION**

Aliyeva Rafoat Rashidovna,
candidate of historical sciences, Associate
Professor of the department of social disciplines
under the Institute of Economy and Trade
attached to the Tajik State University of
Commerce (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: rafoat50@mail.ru

Ключевые слова: миграция граждан Таджикистана, трудовая деятельность, защита прав, правовое регулирование, социальная поддержка, регистрация мигрантов, общественные объединения

Рассматривается таджикско-российское сотрудничество в области миграции. На основе широкого круга источников, часть из которых впервые введена в научный оборот, отражены меры, направленные на совершенствование правовой базы пребывания трудовых мигрантов в Российской Федерации. Акцентируется внимание на деятельности общественных объединений и культурных центров таджиков по защите прав и интересов трудовых мигрантов в РФ. В заключении изложен вывод, что проблемы трудовых мигрантов-выходцев из Таджикистана требуют создания оптимальных условий для их трудовой деятельности в стране пребывания, совершенствования миграционного законодательства, трансформации общественного сознания российских граждан относительно проблем миграции, а также изменения ориентиров и психологии самих мигрантов.

Калидвожаҳо: муҳоҷирати шаҳрвандони Тоҷикистон, фаъолияти меҳнатӣ, ҳимояи ҳуқуқ, танзими ҳуқуқӣ, кӯмаки иҷтимоӣ, бақайдгирии муҳоҷирон, ташилотҳои ҷамъиятӣ

Дар мақола ҳамкориҳои Тоҷикистону Русия дар соҳаи муҳоҷират баррасӣ шудааст. Дар асоси манбаъҳои сершумор, ки қисми онҳо бори аввал ба гардиши илмӣ ворид карда шудааст, дар мақола тадбирҳои пешниҳод шудаанд, ки ба тақмили заминаи ҳуқуқии будубоши муҳоҷирони меҳнатӣ дар Федератсияи Русия равона гардидаанд. Ба фаъолияти таъкилотҳои ҷамъиятӣ ва марказҳои фарҳангии тоҷикон оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои муҳоҷирони меҳнатӣ дар Федерацияи Русия диққати махсус дода шудааст. Муаллиф ба ҳулосае расидааст, ки масоили муҳоҷирони меҳнатии Тоҷикистон таъкили шароити мусоиди фаъолияти меҳнатии муҳоҷиронро дар кишвари будубош, тақмили қонунгузори муҳоҷиратӣ, тағйири тамоюл ва психологияи ҳуди муҳоҷиронро талаб мекунад.

Key words: *migration of Tajikistan citizens, laboring activity, advocacy of rights, legal regulation, social support, registration of migrants, public associations*

The article dwells on the Tajik-Russian collaboration in the field of migration. Proceeding from a broad range of originals a part of which is introduced into a scientific circulation, the author speaks about the measures aimed at an improvement of a legal base concerned with laboring migrants' sojourn in Russian Federation. The emphasis is laid upon the activities of public associations and cultural centers of Tajiks on labour migrants' rights and interests advocacy in RF. The author expounds an inference running to the effect that the problems of laboring migrants from Tajikistan require creation of optimal conditions for their working activity in the country of sojourn, improvement of legislation related to the migration, transformation of social consciousness on the part of Russian citizens concerning problems of migration, changing of bearings and psychology of migrants themselves must be involved too.

В миграционные процессы на современном этапе вовлечены представители разных народов и национальностей, говорящие на разных языках, имеющие различную культуру, традиции и обряды, исповедующие разные религии. Трудовые мигранты - это люди, которые рискуют выехать за пределы своей страны в поисках возможностей для себя и своей семьи. Миграционные процессы всегда имели большое социальное, экономическое и даже политическое значение в истории человечества, обогащали культуру и цивилизации. Этот мировой факт очевиден, и Таджикистан не исключение.

Трудовая миграция для таджиков - явление не новое. Ещё в конце XIX-начале XX века представители населения Восточной Бухары и Памира из-за произвола алчных правителей, притеснения богачей, взимателей налогов выезжали на заработки, чтобы заработать на промышленных стройках Туркестана - в Коканд, Фергану, Ходжент, Самарканд, Ташкент. В те времена такая форма миграции называлась «отходничество». Именно из отходников в дальнейшем сложился костяк рабочего класса в южных и северных районах Таджикистана. Накануне Октябрьской революции они были известны как основатели рабочих династий [12, с. 99].

Одновременно шел процесс переселения людей из Центральной России в Туркестан. В городах Туркестана возникли русские поселения. Со времени завоевания края вслед за русскими солдатами сюда приехали служащие, чиновники, рабочие. За 50 лет, с 1867 по 1917 гг., в Средней Азии было образовано 269 русских поселков с 15 486 дворами, в которых жили 86 495 человек [5, с. 43].

Возникновение русских поселков в Средней Азии имело прогрессивное значение, которое проявлялось в трех измерениях: экономическом, политическом и культурном. Переселенцы из России сыграли важную роль в развитии производительных сил, освоении целинных и залежных земель, строительстве оросительных каналов. Они передавали местным земледельцам свой опыт землепользования и прогрессивные приемы агротехники, распространяли новые виды технологических культур (картофель, сахарную свеклу, подсолнечник, табак). При русских здесь получили более широкое распространение пчеловодство и культура овса. Появились новые виды овощей: помидоры, укроп, сахарная свекла, новые улучшенные сорта яблок, груш, вишни, черешни, новые породы лошадей, коров, коз, собак.

В первые годы Советской власти и вплоть до 50-х годов XX в. наблюдалась миграция из России в Таджикистан в основном русскоязычного населения из центральных районов СССР. Во все последующие годы эту проблему пытались решить целевым набором рабочих на предприятия и стройки союзных республик. В связи с высокой рождаемостью и интенсивным ростом населения во времена существования СССР в Республике Таджикистан был накоплен огромный трудовой потенциал, и наша республика стала мощным источником трудовых ресурсов.

В Таджикистане, как и в других странах Центральной Азии, в последней четверти XX – начале XXI века произошли глубокие изменения в масштабах, структуре и причинах миграции населения. Процесс суверенизации Таджикистана и последовавшая затем гражданская война 1992-1993 гг. и продолжавшийся до 1997 г. период политической нестабильности привели к глубокой трансформации нашего общества. Миграцию населения стали определять совершенно иные факторы, чем те, которые доминировали в последние десятилетия существования СССР.

Кардинальные изменения в социальной, экономической и политической сферах обусловили новые тенденции в миграционных процессах, где выделяются две составляющие: отток русскоязычного населения и рост внешней трудовой миграции местного населения, которая приобрела значительные масштабы. Переход к рыночным отношениям и появившаяся возможность выезда в другие страны в сочетании с экономическим кризисом, массовой потерей работы и резким падением доходов сыграли роль мощного толчка в развитии трудовой миграции.

Сотни тысяч бывших рабочих, колхозников, большое количество специалистов народного хозяйства, в том числе учителей, врачей, инженеров-строителей, работников сферы культуры умножили ряды людей, лишенных средств производства, ставших работниками, живущими продажей рабочей силы. Таджикистан, известный как одна из беднейших стран мира, богат самой дешевой рабочей силой. Этот массовый социальный недуг способствовал усилению миграции населения.

Хотя трудовая миграция является не новым явлением и мировое сообщество имеет большой опыт работы в этой сфере, тем не менее, ее развитие сегодня идет крайне противоречиво и многообразно. Обостряются противоречия между принимающими и посылающими странами, остро ощущается недостаток эффективного и конструктивного сотрудничества между этими странами. Для Республики Таджикистан, которая ранее не сталкивалась с массовым выездом граждан с целью трудоустройства в другие страны, понимание миграционных процессов с точки зрения государственного управления представляется исключительно актуальной задачей. Республика Таджикистан вступила в

глобальные миграционные процессы без какой-либо формы государственного регулирования.

Трудовая миграция является заметным штрихом в российско-таджикских отношениях, так как именно в России в основном сосредоточены трудовые мигранты из Республики Таджикистан. По официальным данным, которые приводит таджикский ученый З.М. Ярашев, на конец 2006 года в трудовой миграции в России находились около миллиона таджикстанцев [19, с. 84]. Исследования, выполненные по Согдийской области в апреле 2007 г., показали, что из общего числа внешних трудовых мигрантов 92% стремились в Российскую Федерацию, 8% - в Казахстан, 5% - в другие страны ближнего зарубежья, и 2% - в другие страны мира. Российская Федерация в силу экономических и социально-политических возможностей, которые соответствовали бы интересам граждан Таджикистана, была и остается притягательной для них [16, с. 69]. Сконцентрированы они преимущественно в российских мегаполисах, таких как Москва (25,7%), Санкт-Петербург (4,8%), Екатеринбург (4,5%), Новосибирск (4,1%), Самара (2,8%), Казань (2,6%), Иркутск (2,5%) [14, с.42] и др. Приведённые данные свидетельствуют о том, что развитые промышленные регионы Европейской части России отличаются повышенной привлекательностью для иностранной рабочей силы, более широкими возможностями для получения работы и социальных благ. Здесь сосредоточены 70,8% всех внешних трудовых мигрантов, работающих в России на легальной основе.

В Таджикистане внешняя миграция составляет одну из главных характеристик социально-экономического и политического развития в современных условиях. Если в начале и середине 90—х годов XX в. из Таджикистана выезжали на постоянное место жительства в основном русские, украинцы, белорусы, армяне и другие этнические группы, то в последние годы основное количество выезжающих составляют таджики, которые направляются на заработки. Трудовая миграция населения в современных условиях Таджикистана выполняет исключительно важную роль: она позволяет значительной части населения республики заметно поправить экономическое положение, а в годы гражданской войны даже сформировала альтернативную сферу занятости населения. Помимо этого, миграция создает возможность приобщиться к культуре других стран и народов, овладеть иностранными языками, перенять производственный опыт и новые технологии, устанавливать новые человеческие контакты.

Основным положительным эффектом внешней миграции выступают денежные переводы трудовых мигрантов в страну происхождения. Таджикский ученый, профессор Российско-таджикского университета (РТСУ) Р. Ульмасов, который очень много пишет о проблемах трудовой миграции и путях их решения, отмечает, что денежные переводы трудовых мигрантов играют гораздо большую роль в решении социальных проблем, чем бюджетные средства, поскольку ежегодные финансовые поступления от них являются ощутимой поддержкой для национальной экономики Таджикистана, поскольку до трети государственного бюджета Таджикистана пополняется за счет поступлений от трудовых мигрантов из Российской Федерации. Они становятся вполне сопоставимыми с объемами ВВП. Эта сумма денежных переводов оценивается от 700 млн до 4 млрд долл. США, что в 2004 г. по сравнению с государственным бюджетом страны оказалось больше в 5,8 раза [13]. Если в 2002 году они составляли 16,2% от общей суммы ВВП, то в 2006 году - до 73,2% [17, с. 69].

По данным исследования, именно эти деньги составили финансовую основу для создания более чем 100 тыс. рабочих мест в розничной торговле и 65 тыс. рабочих мест в системе пассажирского транспорта и связи. Значительная часть средств, зарабатываемых мигрантами, идет на широкое жилищное строительство в сельской местности [13]. Анализ структуры использования денежных переводов показывает, что из всего объема годовых денежных переводов от внешних трудовых мигрантов 55% средств используется на удовлетворение повседневных потребностей, остальное – на строительство жилья, организацию малого бизнеса, приобретение автомашин; на проведение свадеб и религиозных обрядов затрачиваются 11,5% [14, с. 166].

Однако, на наш взгляд, не следует упрощать проблемы, существующие в области миграционной политики. Они, безусловно, есть и постоянно находятся в поле зрения политического руководства России и Таджикистана. Сотни тысяч таджиков ежегодно выезжают в Россию в качестве трудовых мигрантов. Таджикские мигранты, как и их коллеги из других азиатских стран, сталкиваются с целым рядом сложных проблем, начиная от притеснений отдельных сотрудников правоохранительных органов России и заканчивая погромами и нападениями различных группировок неонацистского и националистического толка. К большому сожалению, мигранты воспринимаются коренным российским населением как потенциальная угроза. В массовом сознании россиян весьма распространен образ мигранта, приехавшего «воспользоваться» местными ресурсами, чтобы вытеснить на рынке труда местных торговцев. Некоторые российские политики, бизнесмены и журналисты составили себе искаженное представление о Таджикистане. Этому способствовали и некоторые СМИ, распространявшие с конца 90-х годов необъективную информацию о Таджикистане. Депутаты Госдумы и различные чиновники неоднократно поднимали в СМИ вопрос о введении визового режима и депортации таджикских мигрантов, что стало «козырной картой» в отношениях России с нашей страной. Отожествление Таджикистана со страной наркотиков, утверждения о том, что таджикские трудовые мигранты практически вытеснили россиян из отдельных секторов рынка труда и это-де представляет реальную угрозу для национальной безопасности страны, стали привычными для некоторых депутатов Государственной Думы России. Существенным образом они сказались и на настроении людей, проживающих в России [11, с. 307].

Стало очевидно, что возросшие масштабы трудовой миграции и возникшие в этой связи проблемы с обеспечением условий жизни и труда и защитой прав граждан в странах пребывания требовали разработки и принятия мер, которые позволили бы создать эффективную систему государственного регулирования миграционных процессов. Это, в частности, формирование стройной и сбалансированной государственной системы, пользующейся поддержкой государственных и негосударственных институтов, а также общественных и международных организаций, включая таджикские общественные организации и диаспоры.

В 2003 году было принято и ратифицировано законодательными органами двух стран Межправительственное соглашение, которое заложило правовую основу для деятельности сторон, направленное на создание правовой системы и механизмов регулирования проблем внешней трудовой миграции [1, с. 125].

Начиная с 2003 года в ходе реализации вышеуказанного соглашения были достигнуты важные договоренности между заинтересованными министерствами, ведомствами и другими хозяйствующими субъектами Республики Таджикистан и Российской Федерации.

Знаменательно, что благодаря встрече президентов Российской Федерации В.В. Путина и Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на саммите в Сочи (июнь 2004 г.) политика в отношении мигрантов к началу 2005 года коренным образом изменилась. Отныне в свете сочинских решений вопрос о введении въездных виз для таджикстанцев был снят. Наметился позитивный вклад, который был внесён представителями законодательной и исполнительной власти обеих стран в решение проблем трудовых мигрантов из Таджикистана.

В целях правового регулирования проблем внешней трудовой миграции и создания благоприятных условий для работы граждан Республики Таджикистан в Российской Федерации в октябре 2004 года было подписано Межправительственное соглашение «О трудовой деятельности и защите прав граждан Республики Таджикистан в Российской Федерации и граждан Российской Федерации в Республике Таджикистан». Согласно одному из протоколов заседаний этой группы, с 1 февраля 2008 г. началось признание соответствующими органами Российской Федерации медицинских сертификатов, выданных уполномоченными органами РТ. Одновременно для осуществления этой задачи в г. Душанбе и областях страны были открыты специальные медицинские центры, которые приступили к своей деятельности с февраля 2008 г. [17, с. 70].

В строгом соответствии с законодательством была значительно упрощена регистрация мигрантов, обеспечена их разносторонняя социальная поддержка. Основными компонентами таджикско - российских отношений в ближайшие годы стали защита прав и интересов граждан Таджикистана в России, создание условий для их объединения в культурных Центрах, возможность получения образования на родном языке и языке страны проживания, а также совместная работа по созданию положительного имиджа, популяризации языка и культуры наших народов. К числу мер, направленных на государственное регулирование процессов миграции и защиту прав и интересов трудовых мигрантов, относится создание Миграционной службы Министерства внутренних дел страны и Государственного агентства по социальной защите, занятости населения и миграции Министерства труда и социальной защиты населения [2, с. 192].

Итогом многолетней работы двух государств в области трудовой миграции стали изменения, внесенные в Федеральный закон Российской Федерации от 18 июля 2006 года «О правовом положении иностранных граждан». Они способствовали созданию благоприятного миграционного климата, еще большему повышению авторитета Российской Федерации в вопросах гуманизации законодательства, ибо принятые Госдумой и одобренные Федеральным Собранием России изменения отличаются прагматичностью и гибкостью в вопросах трудовой миграции.

Отныне основные проблемы граждан РТ в России – многочисленные факты устройства на работу без разрешения миграционной службы, мизерная заработная плата и кабальные условия существования как следствие отсутствия ответственности работодателей - должны были решаться работниками Представительства Минтруда РТ на месте пребывания трудовых мигрантов [15].

Учитывая масштабы трудовой миграции, в составе посольства РТ в Российской Федерации был образован отдел по работе с трудовыми мигрантами. Постановлением

Правительства было создано представительство Министерства внутренних дел Республики Таджикистан в Российской Федерации, которое непосредственно занимается вопросами трудовой миграции и защитой законных прав мигрантов [16]. В рамках сотрудничества двух министерств решением МВД Республики Таджикистан и МВД Российской Федерации в рамках реализации положений Соглашения было принято совместное решение о паспортизации трудящихся мигрантов – граждан Республики Таджикистан на территории страны пребывания. В соответствии с ним в пяти крупнейших городах Российской Федерации (Москва, Санкт-Петербург, Иркутск, Новосибирск, Екатеринбург) были открыты консульства РТ, при которых созданы рабочие группы из числа сотрудников МВД обеих стран. По состоянию на август 2008 г. 25 тысяч граждан РТ смогли получить общегражданские заграничные паспорта, тем самым легализовав свое пребывание на территории РФ, что является уникальным опытом среди стран СНГ по выдаче подобного документа, удостоверяющего личность [6, с. 14].

Результатом сотрудничества министерств, согласно межведомственному соглашению, стала работа, проведенная Федеральной миграционной службой России в 2005 – 2006 годах по ускоренной легализации трудовых мигрантов, что оказало положительное воздействие на трудоустройство и последующую легализацию трудовых мигрантов из Республики Таджикистан. К примеру, если в 2004 году было легализовано 23 тыс. 282 человека, то в 2005 году благодаря мероприятиям ФМС России их число достигло 52 тыс. 602 человек [2, с. 191]. Согласно материалам вышеуказанного источника, наблюдается тенденция к увеличению числа трудовых мигрантов, изъявивших желание получить разрешение на временное проживание (2 801 человек в 2004 году, 6 720 - в 2005 году). С учетом сложной миграционной ситуации в России, связанной с демографическими проблемами, наметилось стремление властей России к удовлетворению просьбы таджикских граждан об их постоянном проживании в регионах Российской Федерации [7, с. 48].

Как показывает практика, в целях регулирования внешней трудовой миграции на национальном уровне должны применяться согласованные стратегии сторон. Такого соглашения легче достичь на двустороннем или многостороннем уровнях путем заключения межправительственных соглашений о трудовой деятельности и социальной защите трудящихся - мигрантов, создании современных структур по комплексному обслуживанию трудовых мигрантов с учетом развития интеграционных процессов и глобализации экономики. Исходя из этого, по инициативе правительства Республики Таджикистан 15-17 сентября 2007 г. в Москве и Оренбурге был проведен Межпарламентский Форум «Таджикистан – Россия: потенциал межрегионального сотрудничества», посвященный проблемам трудовой миграции, с участием представителей законодательных и исполнительных органов России и Таджикистана. [9; 10]. В этом направлении положительные результаты достигнуты и во взаимоотношениях между Правительством Республики Таджикистан и правительствами Астраханской, Свердловской, Пензенской, Саратовской, Ленинградской областей и Краснодарского края, благодаря которым на взаимовыгодных условиях определены рынки труда, обозначены направления и параметры эффективного использования трудовых мигрантов, их легализации на территории этих регионов России и Таджикистана [15].

Мероприятия Дней культуры Согдийской области в Воронежской области Российской Федерации, которые состоялись в июне 2006 года, подробно освещались городскими и областными СМИ [4]. Очень хорошее впечатление произвел на зрительскую аудиторию

документальный фильм о Согдийской области, который позволил поближе познакомиться жителей этого региона с историей нашего государства и современным Таджикистаном. Он вызвал особый интерес у руководителей администрации Воронежа и одноименной области в плане налаживания делового партнерства. Во время встреч выяснилось, что жители Воронежской области с большим уважением относятся к нашим соотечественникам, а некоторые из них сами являются выходцами из Таджикистана. По данным миграционной службы Воронежа, только за девять месяцев 2005 года более 100 таджикских трудовых мигрантов получили здесь вид на жительство [16].

Одна из главных проблем таджикских трудовых мигрантов в РФ - вопрос об их легализации. Прежнее законодательство РФ в области миграции предоставляло возможность зарубежным мигрантам проживать на территории этой страны без регистрации. В связи с чем большинство трудовых мигрантов, не имевших регистрации, предпочитали не легализовываться, что и породило их многочисленные проблемы, связанные с правоохранительными органами Российской Федерации. Результатом сотрудничества России и Таджикистана в сфере трудовой миграции стала ратификация Соглашения о порядке пребывания граждан Республики Таджикистан на территории Российской Федерации, так называемая «дорожная карта», подписанная в ходе визита Президента России В.В. Путина в Таджикистан в октябре 2012 г. [8]. Документ устанавливает срок постановки таджикских граждан на учет в соответствующих органах регистрации в течение 15 дней, тогда как прежде он составлял 7 дней. Согласно Протоколу данного соглашения, увеличивается срок выдаваемого гражданам Таджикистана разрешения на работу. Теперь он будет составлять 3 года вместо прежнего срока в один год. Продлевать срок действия разрешения на работу граждане Таджикистана смогут без выезда за пределы страны. Реализуется Межправительственное соглашение об организованном наборе граждан Таджикистана на работу в Российской Федерации.

Таким образом, необходимо отметить, что в результате огромной работы двух государств к 2015 году была сформирована развитая нормативно-правовая база, регулирующая миграцию, которая отвечает международным стандартам в этой сфере и национальным интересам России и Таджикистана.

Таджикские мигранты с каждым годом становятся все более законопослушными. Было введено квотирование миграции рабочей силы, более четко сформированы требования, предъявляемые к мигрантам, выстроены механизмы их реализации. И одновременно ужесточился контроль над соблюдением норм миграционного законодательства российскими предпринимателями, в несколько раз увеличены штрафные санкции за их нарушение, том числе за нарушение обязательств по условиям труда и быта, заработной платы в отношении мигрантов, за незаконное привлечение иностранных граждан к трудовой деятельности. По состоянию на начало 2014 года в России действуют 298 курсов по изучению русского языка, 99 из них работают на безвозмездной основе.

Для оказания помощи и поддержки трудовых мигрантов, защиты их прав в большинстве городов проживания наших соотечественников и граждан создано множество общественных объединений и культурных центров таджиков. Так, сегодня почти во всех городах и областях Российской Федерации действуют национально-культурные общества таджиков. Количество таких организаций в 2009 году достигло 67, и они работают в 34 административных образованиях этой страны [18].

Вместе с официальными представителями соответствующих государственных органов Республики Таджикистан в Российской Федерации эти организации принимают необходимые меры по защите прав и интересов, а также повышению чувства патриотизма наших соотечественников, пропаганде идей единства и сплоченности, культурных ценностей таджикской нации, дружбы и взаимного уважения между нациями.

Хотя указанные организации и общества, в соответствии с их уставными задачами, носят культурно-общественный характер, они, в тесном сотрудничестве с дипломатическими представительствами и консульствами, проводят значительную работу по защите прав и интересов трудовых мигрантов и регулированию их деятельности на основе действующего законодательства обеих стран. Большинство из них, объединив вокруг себя тысячи наших соотечественников, обеспечивают им нормальную деятельность и снискали большой авторитет в глазах государственных органов страны проживания и самих мигрантов.

В ряде областей Российской Федерации организованы и успешно работают общественные организации, членами которых являются таджики-резиденты и нерезиденты (т.е. трудовые мигранты) - выходцы из Таджикистана. Так, в Пермском крае действует «Общественный центр таджиков Перми», который способствует разрешению конфликтных ситуаций в отношениях между мигрантами, работодателями, миграционными службами, органами внутренних дел, организует воспитательные и культурно-массовые мероприятия и т.д. При краевой библиотеке действует организованная этим центром «Школа мигранта», где выходцы из Таджикистана проходят краткие курсы по изучению прав и обязанностей трудовых мигрантов, а также основ экономики, истории и культуры Российской Федерации, и Пермского края в частности [9].

Региональный общественный фонд «Таджикистан», которым руководит наша соотечественница Гавхар Джураева, и общественная организация поддержки беженцев и мигрантов из Таджикистана «Инсон» [3] оказывают мигрантам помощь в защите их прав, в сборе документов для выезда из спецприемников в Таджикистан, занимаются разрешением трудовых споров о невыплате зарплаты, поиском людей, разбирательством по фактам задержания и возбуждения (а также фабрикации) уголовных дел на граждан РТ. Помимо этого, эти организации оказывают определенную помощь тяжелобольным, принимают участие в отправке тел погибших на родину и т.д. Для решения возникающих вопросов фонд «Таджикистан» активно сотрудничает с посольством и консульством РТ, другими властными структурами, российскими НПО, международными организациями, общественными организациями таджиков в Москве и по всей России, таджикскими землячествами, а также другими национально-культурными объединениями.

Правительство Таджикистана проводит значительную работу по упорядочению процесса трудовой миграции. Уместно заметить, что Президент РТ Эмомали Рахмон использует каждую встречу во время своих визитов в те страны, где временно или постоянно проживают соотечественники, для встреч и бесед с ними. После этих встреч зачастую принимаются эффективные меры для реализации имеющихся у них проблем и защиты их прав и свобод. Одним из результатов таких встреч и постоянной заботы главы государства является создание общественного объединения «Союз таджикистанцев России», который был создан 5 ноября 2007 года на Первом форуме общественных организаций таджиков, проживающих в Российской Федерации. Создание этого форума является важным историческим событием в деле защиты прав таджиков и наших

соотечественников, своевременного решения их проблем на территории Российской Федерации.

Таким образом, можно заключить, что стремление к диалогу и сотрудничеству, которое демонстрируют в последнее время правительства Республики Таджикистан и Российской Федерации, свидетельствует об осознании того, что проблемы трудовой миграции в регионе не могут быть решены отдельными странами, действующими в изоляции или на односторонней основе. Только взаимодействие с государственными органами Российской Федерации по урегулированию проблем внешней трудовой миграции позволяет и позволит в дальнейшем положительно решать проблемы трудовых мигрантов и их легализации на территории страны пребывания.

Проблема трудовой миграции населения Таджикистана требует, помимо создания миграционного законодательства, создания оптимальных условий для трудовой деятельности мигрантов в стране пребывания, трансформации общественного сознания российских граждан относительно проблемы миграции, изменения ориентиров и психологии самих мигрантов, а также интеграции различных народов, культур и традиций, их сближения и взаимообогащения.

Список использованной литературы:

1. Азимов А.Д. Взаимодействие рынков труда Таджикистана и России в условиях трансформации демографических процессов// Вестник ТГУПБП.- № 1/10. - 2014.- С.124-130.
2. Бабаджанова М.М. Проблемы внешней трудовой миграции и механизмы её изучения//Вестник университета. —Душанбе: РТСУ, 2012. - №1. - 2012.— С.189-200.
3. За таджикских мигрантов есть кому заступиться//Бизнес и политика.— 2006.—4 декабря.
4. Камбари Г. От Москвы до самых до окраин// Ленинабадская правда.—2004.— 28 июля.
5. Касымов Н. Прогрессивное значение образования русских поселков в Ходжентском уезде. —Душанбе: Дониш,1968. — 146 с.
6. Мирзоев О.Х. Концепция государственной миграционной политики Республики Таджикистан//Вестник ТГПУ. - №3. - 2006. - С.12-16 .
7. Николаева Л.Д. Социально-политические проблемы миграции населения Таджикистана // Таджикистан и современный мир. -№4 (8). - 2005. - С.47-51.
8. Пауза парламентских контактов России и Таджикистана закончилась...// Народная газета.- 2014.-12 марта.
9. Рахмон Э. Речь Президента на встрече с представителями таджикской диаспоры в Москве//Народная газета.-2008.-28 февраля.
10. Ромодановский К. Иностранцы строят пол-России, а мы гордимся её преобразованием// Бизнес и политика.— 2008.—11 июня.
11. Саидов З., Сабуров А. Таджикистан на рубеже тысячелетий: реализация национальных интересов на международной арене. - Душанбе: Деваитич, 2005. - 432 с.
12. Султанов Ш.М. К истории возникновения миграции таджиков на территории России в начале XX столетия //Вестник ТГУПБП. - №4 (40).- Октябрь-декабрь 2009. - С. 98-102.
13. Ульмасов Р. Денежные переводы внешних трудовых мигрантов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе. – 2004.- №4- С. 196-207; С.203-204;

- его же. Миграция требует отечественной поддержки // *Бизнес и политика*. - 2010. - 25 ноября; его же. Наступило время действовать. Семнадцать шагов к решению проблем трудовых мигрантов // *Азия Плюс* -№56. —2011. — 21 декабря.
14. Ульмасов Р., Парфенцева О. Миграция и рынок труда России и Таджикистана: проблемы и перспективы. -Душанбе, 2010.- 256 с.
15. У мигрантов будет меньше проблем // *Чавонони Тоҷикистон*. — 2008.— 27 февраля.
16. Хасанов М. Состояние российско – таджикского сотрудничества в области трудовой миграции // *Бизнес и политика*. — 2006 . — 24 августа.
17. Шарипова А.Г. Некоторые особенности внешней трудовой миграции в Республике Таджикистан и её влияние на социально-экономическое положение страны // *Проблемы трудовой миграции: трудности и перспективы*. - Душанбе, 2013. - С. 65-73.
18. Эмомали Рахмон встретился с соотечественниками// *Народная газета*. — 2009. — 17 июня.
19. Ярашев З.М. Тенденции развития процессов трудовой миграции в Таджикистане // *Вестник Университета (РТСУ)*. — №1(27). - 2010.— С.81-88.

Reference literature:

1. Azimov A.D. Interaction of Labour Markets of Tajikistan and Russia under the Conditions of Demographic Processes Transformation// *Bulletin of TSU LBP*. 2014, №1 (10) -pp. 124-130
2. Bobojonova M.M . Problems of Outward Labour Migration and Mechanisms of its Studies // *University Bulletin* .- Dushanbe : RTSU (Russian-Tajik Slavonic University), 2012, №1. –pp. 189-200.
3. There Are those Ones who Can Plead for Tajik Migrants // *Business and Politics*, 2006, December 4
4. Kambari G. From Moscow to its Farthest Provinces // *Leninabadskaya Pravda (The True Survey of Events of Leninabad Region)* , 2004, July 28
5. Kasymov N. Progressive Significance of the Formation of Russian Settlements in Khodzent Uyezd (the smallest administrative – territorial unit in pre-revolutionary Russia) -Dushanbe: Knowledge, 1968. -146 pp.
6. Mirzoyev O.Kh. Conception of Statal Migrational Policy of Tajikistan Republic // *Bulletin of TSU LBP*, 2006 № 3. -pp. 12-16.
7. Nikolayeva L.D. Social-Political Problems of Tajikistan Population 's Migration // *Tajikistan and Contemporary World* , 2005, № 4 (8). – pp. 47-51.
8. The Pause of Parliamentary Contacts between Russia and Tajikistan Having Been Finished// *Narodnaya Gazeta (People's Newspaper)*. -2014, March 12.
9. Rakhmon E. President's Speech at the Meeting with Representatives of Tajik Diaspora in Moscow // *Narodnaya Gazeta (People's Newspaper)*, 2008, February 28
10. Romodanovsky K. Foreigners Have Been Building Half of Russia and we Are Proud of its Aesthetical Transformation // *Business and Politics*. 2008, June 11.
11. Saidov Z., Saburov A. Tajikistan at the Junction of Millenia: Realization of National Interests on International Arena. – Dushanbe: Devashtich, 2005.- 432 pp.
12. Sultanov Sh.M. To the History of Tajik's Migration Inception on the Territory of Russia at the Beginning of the XX-th Century // *Bulletin of TSU LBP*. October-December of 2009, №4 (40).-pp. 98-102.

-
13. Ulmasov R. *Monetary Transfers of Outward Labouring Migrants* // *Economy of Tajikistan: Development Strategy*. Dushanbe, 2004, № 4 -pp. 196-207; 203-204; (of the same author) *Migration Requires Home Support* // *Business and Politics* , 2010, November 25; (of the same author). *The Time to Act Has Come. Seventeen Steps to the Settlement of Labouring Migrants* ' *Problems* // *Asia+ Plus*, 2011, December 21, № 56
 14. Ulmasov R., Parfentseva O. *Migration and Labour Market of Russia and Tajikistan: Problems and Perspectives*. –Dushanbe. 2010. – 256 pp.
 15. *Migrants will Have Less Problems* // *Djavanoni Tojikiston (The Youth of Tajikistan)* , 2008, February 27
 16. Khasanov M. *The State of Russian-Tajik Collaboration in the Field of Labour Migration* . // *Business and Politics* , 2006, August 24
 17. Sharipova A.G. *Some Peculiarities of Outward Labour Migration in Tajikistan Republic and its Sway over Social-Economic State of the Country* // *Problems of Labour Migration: Difficulties and Perspectives*. Dushanbe , 2013.- pp. 65-73
 18. *Emomali Rakhmon Met with Compatriots* // *Narodnaya Gazeta (People`s Newspaper)*, 2009, June 17.
 19. Yarashev Z.M. *Tendencies of Development of Labour Migration Processes in Tajikistan* // *University Bulletin (RTSU)* . 2010, № 1 (27). – pp. 81-88.

09 00 00 ИЛМҲОИ ФАЛСАФА
09 00 00 ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ
09 00 00 PHILOSOPHICAL SCIENCES

09 00 11 СОЦИАЛЬНАЯ ФИЛОСОФИЯ
09 00 11 SOCIAL PHILOSOPHY

УДК 82-96
ББК 83.3 (0) 9

**АХЛОҚИ СИЁСӢ ВА
ОИНИ ДАВЛАТДОРӢ
АЗ НАЗАРИ ВОИЗИ
КОШИФӢ**

Мирбобоев Мақсудҷон Қориакрамович,
н.и.фал., профессори кафедраи ҷомеашиносии ДИС ДДТТ
Ҷонназарова Дилшода Худойназаровна,
н.и.фал., дотсент, мудири кафедраи ҷомеашиносии ДИС
ДДТТ (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**ВОИЗ КОШИФИ О
ПОЛИТИЧЕСКОЙ
ЭТИКЕ И
УПРАВЛЕНИИ
ГОСУДАРСТВОМ**

Мирбобоев Максудҷон Қариакрамович,
к. филос. н., профессор кафедры общественных наук
Института экономики и торговли ТГУК
Ҷонназарова Дилшода Худойназаровна,
к.филос. н., доцент, завкафедрой общественных наук
Института экономики и торговли ТГУК
(Таджикистан, Худжанд)

**VOIZ KOSHIFI ABOUT
POLITICAL ETHICS
AND STATE
MANAGEMENT**

Mirboboyev Maksudjohn Kariakramovich, candidate of
philosophical sciences, Professor of the department of social
sciences under the IET attached to the TSUC
Djonnazarova Dilshoda Khudoynazarovna, candidate of
philosophical sciences, Associate Professor, head of the
department of social sciences under the IET attached to the
TSUC (Tajikistan, Khujand) **E-MAIL:** dilshoda_1970@mail.ru

Калидвожаҳо: таърихи таълимоти ахлоқӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, «Ахлоқи Мӯҳсинӣ», ахлоқи сиёсӣ, меъёрҳои ахлоқӣ, одоби муошират

Дар мақола масоили ахлоқу одоб дар эҷодиёти намоёндаи барҷастаи ҳикмати форсу тоҷик, олиму адиб ва воизи маъруфи асри XV Ҳусайн Воизи Кошифӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ба ақидаи мутафаккир оид ба ахлоқи сиёсӣ ва оинҳои давлатдорӣ диққати махсус дода шудааст. Таъкид мегардад, ки тибқи афкори Ҳусайни Воиз ҳамаи одамон, хосса тан сарварони давлат, ходимони давлате, ки маъмулан барои халқ намунаи ибратанд, ба ахлоқи ҳамида эҳтиёҷ доранд. Низоми томи ахлоқи сиёсӣ, ки Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар китоби «Ахлоқи Мӯҳсинӣ» баён кардааст, муфассалан ба

риштаи таҳлил кашида шудааст. Муаллиф ба ҳулосае расидааст, ки ақоиди ахлоқию сиёсии Ҳусайн Воизи Кошифӣ имрӯз низ аҳамияти ҳудро ғум накардааст ва метавонад дар тарбияи ахлоқи маънавии аҳли ҷомеа, ба вижа арбобони сиёсӣ ва ходимони давлатӣ нақши муҳим бозад.

Ключевые слова: история этических учений, таджикский народ, Хусайн Воиз Кошифи, «Мухсинова этика», политическая этика, нравственные нормы, этика общения

Анализируется морально-этическая проблематика в творчестве выдающегося таджикско-персидского философа-моралиста, учёного, литератора и известного оратора Хусайна Воиза Кошифи (XV век). Особое внимание уделяется его воззрениям относительно политической этики и принципов управления государством. Утверждается, что, согласно воззрениям Кошифи, нравственное совершенство необходимо всем, но особенно правителю, государственным деятелям, которые обычно являются для народа образцом для подражания. Приведён анализ целостной системы политической этики мышления, изложенной им в книге «Мухсинова этика». Делается вывод, что основное содержание этических и политических воззрений Хусайна Воиза Кошифи и сегодня не утратило значения и может играть заметную роль в этическом воспитании и духовном обогащении членов общества, в особенности политических деятелей и государственных служащих.

Key words: history of ethical tenets, the Tajik people, Khusayn Voiz Koshifi, "Mukhsin's Ethics", political ethics, moral norms, ethics of communication.

In his article the author analyzes moral ethical problematics in the creation of the outstanding Tajik-Persian philosopher-moralist, scientist, man-of-letters and well-known speaker Khusayn Voiz Koshifi (the XV-th century). Special attention is paid to his views concerned with political ethics and principles of state management. It is asserted that in pursuance to Koshifi's outlook moral perfection is necessary for all, but especially governors and statesmen need it as they are a paragon of imitation for the nation. The analysis of the entire system in regard to political ethics of thinking expounded in the book "Mukhsin's Ethics" is adduced. The conclusion is made that the basic content of ethical and political views of Khusayn Voiz Koshifi hasn't lost its significance up to nowadays and can play a noticeable role in ethical upbringing and spiritual enrichment of the members of society, especially statesmen and state officials.

Таҷрибаи тамаддуни инсонӣ гувоҳ аст, ки нақши шахс, нақши сарварон, арбобони сиёсат дар таърих, ба вежа дар тараққиёт, амниятубуд, тақдирӣ таърихӣ ҷомеа ва миллат хеле бузург ва муассир аст.

Мусаллам аст, ки мавзӯи инсонӣ комил ва шоҳи одил аз ҷумлаи мавзӯҳои калидии таърихӣ ҳикмату адабиёти тоҷик маҳсуб меёфт. Ва қулли рукнҳои асосии фарҳанг маҳз ба тарбия, ташаккулу тақомули инсонӣ комил ва шоҳи одил нигаронида шуда буд. «Аз мавзӯҳои марказии фалсафа таҳқиқи инсон, роҳҳои таҳлили қамолу саодати вай мебошад... Ҳамзамон ҳақимони тоҷик дар таълимоти худ муқаддамияти ҳикмати амалӣ, ахлоқро эътироф намуда, таъкид кардаанд, ки ҳар як толиби илму ҳунар бояд аввал ахлоқро омӯхта, ботини ҳудро пок созад, вағарна таълими илму ҳунар бар абас хоҳад рафт» (1, с.631-632).

Ҳакимону адибон беҳтарин асарҳои худро ба шоҳону амирон, арбобони сиёсат бахшидаанд. Чунончи, аз ҷумлаи онҳо «Китоб-ус-сиёсаал-мадания»-и Абӯнасири Форобӣ, «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, «Сиёсатнома»-и НизомулМулк, «Насихат-ул-мулк»-и Ғаззоли, «Ахлоқи Носирӣ»-и Насируддини Тӯсӣ, «Захират-ул-мулк»-и Саидали Ҳамадонӣ, «Гулистон» ва «Бӯстон»-и Шайх Саъдӣ, «Ахлоқи Ҷалоли»-и Ҷалолуддини Давонӣ, «Ахлоқи Мӯҳсинӣ» ва «Анвори суҳайлӣ»-и Воизи Кошифӣ, «Дастур-ул-мулк»-и Хоча Самандари Тирмизӣ ва ғайра аз он ҷумлаанд. Осори мавсуфи пурмухтавою пурқиммати бузургон маҳз ба тарбияи инсонии комил, ғановати маънавӣ, вусъати маърифати касбии арбобони сиёсат нигаронида шудаанд.

Аз осори мавсуф китобҳои мутафаккир ва адиби бузурги асри 15 Мавлоно Ҳусайн Воизи Кошифӣ, намояндаи фалсафаи тасаввуф хеле ҷолиб аст. Ба қалами Воизи Кошифӣ асарҳои зиёде доир ба илмҳои гуногун, аз ҷумла фалсафа, адабиётшиносӣ, ҳайат, риёзиёт, сиёсат, ахлоқ, илоҳиёт ва ғайра тааллуқ доранд. Ҳамчунин фаъолияти илмию амалии Ҳусайн Воиз ба таҳаллусаш хеле мувофиқ омадааст. Вай барҳақ дар илм кашшофи беназир буд, хоса дар соҳаи ҳикмати амалӣ, китобҳои асил эҷод карда, ҳамзамон бо номи «муаллими ахлоқ» низ эътироф ёфтааст. Асарҳои ахлоқии ӯ «Рисолаи олия», «Анвори суҳайлӣ», «Ахлоқи Мӯҳсинӣ», «Футувватномаи Султонӣ» на танҳо суннату оинҳои бои ахлоқии ниёгонро фаро гирифтаанд, дар онҳо ҳамчунин ҳикмати амалӣ равнақу ривоҷи нав пайдо кардааст. Хоса, «ахлоқи сиёсии В.Кошифӣ таҷрибаи бой ва бисёрасраи ҳикмати илмӣ-амалӣ ва ахлоқи касбии тоҷику форсро фаро гирифта, онро тақмил додааст». (3, с.565).

Афкори ахлоқии Воизи Кошифӣ ҳанӯз таҳқиқ нашудааст. Аз муаллифони мақола Мирбобоев М.Қ. перомунӣ таълимоти ахлоқии Кошифӣ мақоларо дар ҷилди сеюми китоби «Истории таджикской философии» (3, с.532-565) ба таъъ расонидааст. Мақолаи мазкурро бошад муаллифон бори аввал махсус доир ба ахлоқи сиёсии Воизи Кошифӣ ба забони тоҷикӣ эҷод кардаанд. Ҳамзамон, бо назардошти баъзе норасоии мақолаи пешин таълимоти Мавлоноро ба андозае дар муқоиса бо ақидаҳои ахлоқии мутафаккирони гузашта баррасӣ карда, мақоми ахлоқи сиёсии Кошифиро дар низомии ҳикмати амалии ӯ муайян кардаанд. Мақолаи ҳозир аз аввалин иқдомест, ки танҳо баъзе аз паҳлӯҳои таълимоти Воизи Кошифӣ ахлоқи касбӣ, хоса ахлоқи сиёсӣ ва оини давлатдорӣ дар заминаи «Ахлоқи Мӯҳсинӣ» баррасӣ мегардад. Ахлоқи касбӣ аз қисмҳои илми ахлоқ буда, қонуну қоидаҳои махсуси рафтори кормандонро дар соҳаи муайяни фаъолият фаро мегирад (4, с.28).

Мавлоно Кошифӣ дар «Ахлоқи Мӯҳсинӣ» ахлоқи сиёсӣ, ки дар «Сиёсатнома»-и Низомулмулк, «Насихат-ул-мулк»-и Ғаззоли, «Захира-ул-мулк»-и Ҳамадонӣ, «Гулистон»-и Шайх Саъдӣ баён гаштааст, мукамал намудааст. Мутафаккирони пешин танҳо баъзе фазилатҳои маънавии шоҳи одил, ахлоқи сиёсиро баён кардаанд. Вале Мавлоно Кошифӣ дар «Ахлоқи Мӯҳсинӣ» низомии томи ахлоқи сиёсиро пешниҳод кардааст. Мавлоно Кошифӣ дар таълимоти худ кӯшидааст, ки симои комили маънавии сарвари давлат, арбоби сиёсиро ба вучуд оварад. Мутафаккир чихил боби китобро ба чихил фазилати боистании арбоби сиёсат ва боби «Дар тарбияи ҳадам ва ҳашам», ки аз ду қисм аст, ба оини давлатдорӣ бахшида, мазмуну моҳияти ҳар якеро ифшо ва маънидод карда, бо ҳикмату ҳикоятҳои ҷолиб ва пандомӯз тақвият додааст. Аз ҷумла, чунин фазилатҳо, ба монанди шукру сипосмандӣ, сабру таҳаммул, шарму ҳаё, адолат, иффат, шучоат, фаросат, аҳду вафо, чидду ҷаҳд, хоксорӣ, саховату эҳсон, афву бахшиш, талаби некномӣ, ғанимат донишони вақт, садоқату дӯстӣ ва ғайраро вобаста ба фаъолияти сиёсии сарвари давлат шарҳ

додааст. Ҳамзамон, Мавлоно шарту қоидаҳои одоби муоширати подшоҳро бо аҳли дарбор, арбобони сиёсат, ходимони давлат ва табақаҳои гуногуни ҷомеа тавсиф ва таъин намудааст. Баробари ин ахлоқи ҳамида ва одоби муоширати писандидаро барои ҳамагон зарур ва ҳоса барои сарварон, ходимони давлат муҳимтар медонад. Зеро онҳо барои ҷомеа намунаи ибратанд, мардум ба онҳо пайравӣ мекунад.

Мавлоно Кошифӣ моҳияти ахлоқи ҳамида, маънавиятро ифшо карда, таъин менамояд, ки одамову одамият маҳз ба туфайли одобу хулқи нек муайян мегардад. Бунёди маънавии инсон, сират, ҷавҳари одамиро одоб, ҳӯи нек ташкил медиҳад, на мансабу сарват, на сурати зебову либоси қимматбаҳо.

Ҳар ки дар ӯ сирати некӯ бувад,

Одамӣ аз одамии ӯ бувад.

Некии мардум на нақӯрӯӣ аст,

Ҳӯи некӯ мояи некӯӣ аст. (5, с.12)

Воизи Кошифӣ ахлоқи ҳамида, хулқу ҳӯ, одоби писандидаро барои ҳамагон ҷиҳурду ҷи қалон, ҷиҳосу ҷи ом зарур, писандидаву зебо ҳисобидааст. Хулқу атвори нек на танҳо бунёди маънавии инсон, ҳамчунин зебоии вайро низ муайян месозад. «Ахлоқи сутуда ва авсофи писандида, аз ҳама афроди одамии зебо ва мустаҳсан менамояд» (6,с.2).

Ахлоқи ҳамида дар фазилат ва ҳислатҳои нек ифода меёбад. Аз ҷумлаи фазилатҳои зарурӣ барои сарвари давлат, аз назари Кошифӣ шукргузориву сипосмандӣ аст. Мутафаккир зикр менамояд, ки соҳиби тоҷу тахт, салтанат будан, ки неъматӣ бузург аст, ин худ аломати иқболи баланд мебошад. Барои ин пайваста бояд шукргузорӣ кард. Ба зиддияту мушқилоти зиндагӣ назари ибрат, хирадмандона бояд дошт. Таҷрибаи бузургон, некмардонро муттасил бояд омӯхт. Бо зердастону заифон, мӯҳтоҷон муносибати мушфиқона бояд варзид, мададгори онҳо бояд буд. «Осоиши халқро нисбат ба осоиши худ муқаддам дорӣ:

Наёсояд андар диёри ту кас,

Чу осоиши хеш хоҳиш бас.» (5, с.8).

Аз нигоҳи Кошифӣ аз фазилатҳои дигари писандида, ки барои ҳар як фард, ҳоса барои арбоби сиёсат бағоят зарур аст, сабр мебошад. Зеро сабр калиди кушоиши корҳо ва мушқилот аст.

Сабр беҳтар мардро аз ҳарчӣ ҳаст,

То биёбад бар муроди хеш даст. (5, с.8)

Дигар аз ҳислатҳои шарифи инсон, ки Кошифӣ таъин намудааст шарму ҳаё мебошад. Агар ҳаё набошад касе аз касе шарм, андеша нахоҳад кард ва нияҳоят тартибу низоми ҷомеа вайрон хоҳад гашт. Бинобар он шарму ҳаё барои ҳосу ом нияҳоят зарур аст.

Гар ҳаё набвад барафтад расми исмат аз миён

В-ар ҳиҷобе дар миён аст, аз тақозои ҳаёст. (5, с.9)

Мавлоно Кошифӣ доир ба фазилати ифбат, покӣ таваққуф карда, онро иртибот бо қувваҳои ботинӣ: малакӣ ва ҳайвонӣ баён кардааст. Қувваи малакӣ манбаи фазилатҳо буда, қувваи ҳайвонӣ манбаи разолатҳост. Ифбат аз қувваи малакӣ баромада, худро аз хирсу шахват нигоҳ доштан ва ҷониби хулқи писандида майл намудан аст. Кошифӣ талқин менамояд, ки ба туфайли ифбат, покиву парҳезгорӣ, дарҳои хайру салоҳ ва пирӯзӣ кушода мешавад. Агар подшоҳ, арбоби сиёсат боифбат

бошанд, аз мамлакат фиску фучур рафъ гашта, комёбиву некрӯзӣ ҳукмрон мегардад (5, с.9).

Ҷазилати азм, ба ақидаи Кошифӣ, низ яке аз ҳислатҳои муҳими султон, ҳодимони давлат маҳсуб меёбад. Бидуни азми дуруст ва саъйи комил давлатро идора кардан ва мамлакатро обод сохтан ғайриимкон аст.

Қас ба манзили мақсуд роҳ намеёбад,

Магар ба саъйи тамоми дигар ба азми дуруст.

Маънии азм ин аст, ки чун ба қасди коре, амале камар бастӣ, дигар ягон монеае дар иҷро ва татбиқи он ҳалал расонида наметавонад.

Чидду ҷаҳд дигар аз ҷазилатҳои ҳатмист. Ҷаҳд, ба ақидаи Кошифӣ, меҳнати босубот барои ба даст овардани мақсад аст. Ягон ҳадафе, ҳоса корҳои бузург бидуни чидду ҷаҳд ба даст намеояд. Мавлоно ҳикояти ҷолибро роҷеъ ба ҷазилати чидду ҷаҳди Яъқуби Лайс овардааст. Яъқуби Лайс дар сиёсат, кишвардорӣ, майдони ҳарбу зарб пайваста корнамоӣ нишон медод. Дар наздаш мақсадҳои воло гузошта, барои расидан ба онҳо бисёр ранҷ мекашид, ҷонфидоӣ мекард. Вақте аз ӯ сабаби ҷоннисорӣ, меҳнату ранҷҳои бемислу монандро мепурсанд, ӯ ҷавоб медиҳад, ки «дар кори баланд талаф шавам беҳ, ки дар кори паст бимирам». (5, с.12)

Кошифӣ дигар аз ҷазилатҳои муҳими арбоби сиёсат суботи истиқоматро баррасӣ кардааст. Мавлоно онро ҳамчун собитқадамӣ ва устуворӣ дар ҳаллу фасл ва иҷрои корҳои ҳаётан муҳими давлатӣ, рафъи мушкilotи сиёсӣ ва риояи қатъии қонун маънидод кардааст. Сарвари давлат, арбоби сиёсат ба ақидаи мутафаккир, сарфи назар аз монеаҳои, ки ҷӣ душманони дохилӣ ва ҷӣ хориҷӣ эҷод мекунанд, сиёсати пеш гирифтаашро собитқадамона амалӣ мегардонад.

Адолат аз ҷазилатҳои волои маънавист, ки қулли ҳақимону адибон дар таҳқику тадқиқ, таърифу тавсифаш эътибори калон додаанд. Онҳо адолатро таҷассуми олии тамоми сифатҳои писандида ҳисобидаанд.

Кошифӣ моҳияту мазмун ва паҳлӯҳои адолатро таҳқиқ намуда, бештар онро аз мавқеи инсондӯстӣ баррасӣ кардааст. Мутафаккир моҳияти онро дар ҳифзи ҳуқуқи мазлумон ва омма дида, як соат адли подшоҳро нисбат ба мардумон аз ибодати шастсола воҷибтар донистааст: «Адл он аст, ки доди мазлумон диҳанд, ... як соат адли подшоҳ дар паллаи мизони тоат роҷтар аст аз ибодати шастсола» (5, с.16)

Ба ақидаи Кошифӣ нисбат ба оммаи халқ хайрҳои ғамхор будан, аз шартҳои муҳимтарини адлат ва пойдории кишвар аст. Зеро ҷомеа дарахт бошад, решаи он халқ, танаву шохаш давлату ҳукумат аст. Дарахт бидуни реша вучуд надорад. Бинобар ин дар ҳақи реша – халқ, ки бунёди ҳастии ҷомеа мебошад, пайваста ғамхориву хайрҳои бояд кард.

Дигар аз ҷазилатҳои муҳими арбоби сиёсат ба ақидаи Кошифӣ бурдбориву ҳилм аст. Шаҳси зӯрманду қавӣ ва ботамкин қасест, ки зуд ба ғазаб намеояд, дар ҳама ҳолат молики қувваҳои ботинии хеш буда, эътидоли руҳу равони ҳудро нигоҳ медорад. «Подшоҳи одил он аст, ки ҳилмо зевари рӯзгори худ созад ва ба дастиёрии ӯ бунёди ҳашми оламсӯз биронад». (5, с.18)

Кошифӣ шафқату марҳаматро барои сарвари давлат ниҳоят муҳим медонад. «Шафқат бар оммаи раоё ва марҳамату рифқ бар ҳама халқ ба мулуки азимашшон ва салотини рафиалмакон лозим аст» (5, с.31)

Мавлоно якҷанд аломатҳои шафқату марҳаматро таъин намудааст. Аз ҷумлаи онҳо ин аст, ки султон аввалан нисбат ба раъйат ҳамчун ба фарзандони худ

муносибат намояд. Ҳарчизе, ки ба худ написандад, нисбат ба онҳо низ раво набинад. Дуюм, ҳар қадар метавонад мардумро ба кишоварзӣ, кофтани корезу ҷӯйборҳо ва ободонӣ ҳидоят намояд. Сеюм мебояд, ки худи султон шахсан пайваста аз ҳолу ахvoli халқ вокиф гардад.

Мавлоно Кошифӣ фазилати саховату эҳсонро, ки аз мавзӯҳои асосии афкори ахлоқии тоҷикӣ форс аст, вобаста ба ғайолияти сиёсии сарвари давлат баён кардааст. «Саховат сабаби некномӣ ва эҳсон мӯъҷиби дӯсткомиву ҳуҷастафарҷомӣ аст. Ва ҳеҷ сифати одамиёнро ва ҳусусан ашрофу бузургони эшонро беҳ аз ҷуду саҳо нест». (5, с.31)

Кошифӣ саодати дунёро барои султон дар саховату қарам нисбат ба халқ мебинад. Зеро маҳз тавассути саховатмандӣ метавон дили одамиёнро ба даст овард.

Мавлоно Кошифӣ фазилати вафо ба аҳдро ҳамчун «қори ҷонмардони соҳибқамол ва ҳосиятҳои бузургони сутудаҳол» тавсиф кардааст. Мутафаккир вафоро аз фазилатҳои заруртарини арбоби сиёсат ҳисобида, навиштааст, ки ҳусни аҳду вафо аз ҳеҷ кас ҷунон хуб наменамояд, ки аз арбоби сиёсат. Зеро ки сухани ӯ ба ғӯши ҳама кас мерасад, ҳамчунин дар бораи сифати ӯ дар маҷлисҳо гуфтугузорҳо мешавад. Тамоми халқ аз аҳду паймони ӯ огоҳ мегарданд ва ҷун аҳди худро ба ҷо наорад, дар назди дӯсту душманон ғайбдор ва эҳтиромро аз даст медиҳад.

Кошифӣ ба фазилати ҳоҷатбарорӣ ғайбдор дода, таъин менамояд, ки арбоби сиёсат бояд ҳоҷатбарор бошад. Яке аз шартҳои давлатдорӣ ғайбдори доимӣ нисбат ба ҳоҷати ниёзмандон, иҷрои талабҳоишон ва қаноатманду шод гардонидани онҳост. Мутафаккир ин андешаҳои ҷун ҷамъбаст кардааст:

*Зи умр он қадар беш н-ояд ба қор,
Ки дар нафъи халқи Худо бигзарад.
Ва аз зиндагонӣ ҷӣ ҳосил бувад,
Ки дар қори нафсу ҳаво бигзарад. (5, с.54)*

Дигар аз фазилатҳои сиёсатмадор андеша ва тааммул аст. Ба ақидаи Кошифӣ қорҳое, қиро тааммул, ба охиштагӣ иҷро мешавад, ба ҳубӣ анҷом меёбад. Дар ин бора мутафаккир насиҳати подшоҳ Парвизро ба писараш иқтисоб овардааст, ки хеле ҷолиб аст: «Ту ба раъият ҳокимӣ, ақл ба ту ҳоким аст. Ҷу халқро ба фармонбардории худ мефармой, ту ҳам аз фармони халқ, марав. Ва дар ҳар қоре, ки пеш ояд, ба он тааммул фармой ва ба ҳукми ақл машварат намой. Ҳусусан дар муҳиме, ки аз он зараре ба нафси мардумон ё талафи моли эшон мерасад». (5, с.54)

Кошифӣ барои арбоби сиёсат машварату тадбирро низ аз фазилатҳои муҳим ҳисобидааст. Машварат ғоидаи зиёд дошта, барои бо салоҳу ҳубӣ анҷом ёфтани қорҳо мусоидат менамояд. Зеро як шахс паҳлӯҳои ғуноғуни масъала, ё вазъиятро пурра фаро гирифта наметавонад. Таҷриба нишон медиҳад, ки масъала ва муаммоҳое, қиро маслиҳат, дастҷамъона баррасӣшудаанд, ба таври матлуб анҷом ёфтаанд.

Мутафаккир таъкид менамояд, ки машварат бояд бо ширкати олимон, аҳли таҷриба, шахсони дурандешва пири қориди сурат гирад:

*Қорҳо рост қунад оқили қомил ба сӯхан,
Ки ба сад лашқари қаррор муяссар нашавад.*

Мавлоно Кошифӣ фазилати зеҳнӣ – дурандешӣ, муродифаш ҳазмро аз ҳислатҳои ҳубтарини арбоби сиёсат ҳисобидааст. Дурандешӣ ин ба таври дақиқ оқибати қорҳоро тасаввур қарда тавонистан, воқеаву ҳодисаҳоро дуруст пешгӯӣ намудан аст.

Мутафаккир акидаҳояшро дар бораи дурандешӣ бо чунин шохбайтҳо чамъбаст кардааст:

*Ба ҳазм кӯш, ки ин раҳ раҳи нур аз хатар аст,
Ба эҳтиёт қадам неҳ, ки ҷои шӯру шарар аст.
Мабоиш гофилу аз ҳазм бар карона машав,
Ки ҳазм тири балои замонаро синар аст. (5, с.59)*

Кошифи шуҷоатро фазилати олий ҳисобида, онро барои арбоби сиёсат бағоят зарур медонад. Ба туфайли шуҷоат метавон бар душманон пирӯз гашт ва маҳз ба шарофати ҷуръату далерӣ шахс маҳбубият ва бузургиро ба даст меорад. Агар инсон тарсу ва бечуръат бошад, чизеро комёб нахоҳад гашт.

*Ба шуҷоат тавон гирифт ҷаҳон,
Ҳар кӣ баддил бувад, ҷӣ кор қунад?
В-он ки ҷуръат намояд андар кор,
Ҳештанро бузургвор қунад.*

Аз фазилатҳои муқаддами зеҳнӣ барои арбоби сиёсат, ба ақидаи Кошифӣ, маърифати илми сиёсат аст. Мутафаккир моҳияти сиёсатро маънидод карда, онро ҳамчун санъати идоракунии, давлатдорӣ номидааст. Мавлоно роҷеъ ба нақши сиёсат дар ҷомеа навиштааст: «Мадори олам бар сиёсат аст. Агар забти сиёсат набошад, муҳимоти ҷаҳон бар насақ намонад. Ва агар қонуни таъдиб ва таъзиб набувад, корҳо рӯй ба табоҳӣ ниҳад». (5, с. 56)

Мутафаккир андешаҳояшро доир ба сиёсат бо шохбайтҳои зерин чамъбаст кардааст:

*Ҳуш он шахриёре, ки аз рӯи дониш,
Тааммул қунад дар китоби сиёсат.
Сари теги гулиани салтанатро,
Тару тоза дорад оби сиёсат. (5, с.68)*

Бедорӣ ва огоҳӣ, ба ақидаи Кошифӣ, дигар аз фазилатҳои сарвари давлат маҳсуб меёбад. Маънии бедорӣ дар корҳои давлат, мамлакат, хушёру зирак будан, набзи ҷомеаро эҳсос карда тавоништан аст. Мафҳуми огоҳӣ бошад аз ҳолу аҳволи зиндагии мардум иттилоӣ хуб доштан аст. Шоҳи одил, таъкид менамояд мутафаккир, пайваста аз вазъи кишвар ва аҳволи мардум боҳабар гашта, камбудӣ ва мушкилоти пешомадаро саривақт ислоҳ менамояд. Зеро агар онҳо фавран рафъ нагарданд, боиси ба миён омадани мушкилот ва талафоти гуногун мегарданд.

*Ба аввал тавон қард ислоҳи кор,
Аз он пеш к-аз қар равад ихтиёр. (5, с.66)*

Кошифӣ дигар аз фазилатҳои зеҳнӣ – фиросатробаррасӣ намуда, онро барои арбоби сиёсат ва ҳукумат ниҳоят зарур медонад. Мавлоно зикр менамояд, ки агар ҳукмронӣ ба тақозои адолат сурат гирад, вусъату зеби давлатдорӣ ба воситаи фиросат анҷом меёбад. «Зеби ҳукумат ба зевари фиросат аст». (5, с.69)

Фиросат, ки қобилияти нодири тафаккури инсонист, ба ақидаи Кошифӣ, ба туфайли таҷрибаи бои маънавӣ ва амалӣ ба даст меояд. Ё хотирнишин менамояд, ки донишмандони аҳди Анӯшервон, рисолаеро роҷеъ ба фиросат эҷод кардаанд. Ҳукмфармоён онро пайваста меомӯхтанд ва аз рӯи он давлатро идора мекарданд:

*Фиросат дидаи дил барқушояд,
Ҳар он ҳоле ки бошад, во намояд.*

Дигар аз фазилати писандидаи сиёсатмадор, ба ақидаи Кошифӣ, ғанимат шумурдани вақт ва талаби некномӣ аст. Мутафаккир зикр менамояд, ки вақт, умри инсон ба мисли барқ даргузар аст: «Ҳар соате, ки мегузарад, чавҳари бебадал аст. Қиммати онро бибояд шинохт. Аз зиндагонӣ он чи рафт, боз овардани он аз ғайри имкон аст». (5, с.72)

Мавлоно талкин менамояд, ки азбаски умр гузаро аст, шахси худогоҳу хушбахт ҳамеша вақтро ғанимат дониста, онро барои амалҳои нек сарф менамояд. Бо нақӯкорихояш аз худ нақӯномӣ ва ёдгории нек боқӣ мегузорад. Ба туфайли некномӣ умри бардавом ва ҷовидонӣ пайдо мекунад.

Риояи ҳуқуқ ба ақидаи Кошифӣ дигар аз фазилати сиёсатмадор ва оини давлатдорӣ аст. Мутафаккир аввалан роҷеъ ба риояи ҳуқуқи волидон таваккуф карда, зикр менамояд, ки «адои ҳуқуқ ба ҳама кас лозим аст. Ҳар ки аз ӯ падару модар хушнуд бошад, ҳама аз ӯ хушнуд бошанд». (5, с.85)

Дигар аз шартӣ ҳуқуқ ин риояи оини меҳмондорӣ аст, иззати меҳмонро сарфи назар аз мансубияти иҷтимоӣ, динӣ, миллӣ, аз он ки ошно ё бегона, дӯст ё душман бояд ба ҷо овард.

*Меҳмонро азиз бояд дошт,
Аз раҳи мардумиву ҷавонмардӣ.
Гар бузург асту лоиқи хидмат,
Худ ҳақи ӯ ба ҷой овардӣ. (5, с.80)*

Дигар риояи ҳаққи касест ки андак ошноӣ дошта, каме хидмат кардааст. Дигар шартӣ риояи ҳуқуқ, ин ҳифзи ҳуқуқи халқ аст, ки маҳз ба воситаи адлу эҳсон амалӣ мегардад. Вобаста ба ҳифзи ҳуқуқи халқ Кошифӣ вазифаи арбоби сиёсатро дар мубориза бар муқобили ҷинояткорон, нест кардани дуздону роҳзанҳо, золимоне, ки ба молу чизи мардум қасд мекунанд, бехатар кардани роҳҳо, дафъ кардани бадмастону авбошон ва дигар бадкирдорон мебинад.

Дигар аз шартӣ муҳими риояи ҳуқуқ, ҳифзи ҳуқуқи аҳли илм аст. Подшоҳ пайваста бо олимону фозилон бояд машварат намояд, ки қонунро ба хуби фаро гирифта бошанд. Хоса, бо донишмандони илми фикҳ, то ки бо ёрии онҳо дар кишвар ҳуқуқи ҳамагон риоя гардад.

Кошифӣ дигар аз фазилати арбоби сиёсат – маърифатпарвариву китобдӯстӣ ва мутолиа ро таъин кардааст. Зеро ба ақидаи мутафаккир китобу рисолаҳои бузургон манбаи донишу таҷриба ва ҳамсӯҳбати бегараз аст. Дар онҳо таҷрибаи олимону ҳакимон, подшоҳону вазирон сабт гаштааст, ки бехтарин дастури амал барои сарварон ва арбобони сиёсат маҳсуб меёбад. Мавлоно роҷеъ ба қимати китоб навиштааст:

*Ҳикоеъу аҳволи шоҳанишоҳон,
Ривоеъу ахбори корогаҳон,
Дилу дидаро рӯшноӣ диҳад,
Ба илму хирад ошноӣ диҳад. (5, с.87)*

Воизи Кошифӣ баробари фазилатҳо, ҷихатҳои умумии ахлоқи ҳамидаи арбоби сиёсат, паҳлӯҳои амалии он – одоби муоширатро низ баррасӣ кардааст. Зеро ахлоқ дар одоби муошират, дар санъати муомила ба таври мушаххас зоҳир мегардад. Кошифӣ роҷеъ ба симои маънавӣ ва ахлоқу одоби дигар мансабдорони миёнаву хурд таваккуф карда, фазилатҳои муҳими маънавӣ – поксирештӣ, садоқатмандӣ, кордониву меҳнатдӯстӣ ва дигар хислатҳои волоро барояшон зарур донистааст. Мутафак-

кир зикр менамояд, ки мулозимони подшоҳ, ходимони давлатӣ, мансабдорон бояд коркунанда, на лофзананда, донову ҳушманд, бетамаъву баландҳиммат бошанд.

Сарвари давлат бояд ба кадрӣ ходимон ва кормандони давлатӣ бирасад, зеро ба танҳой корҳои давлатии кишварро идора кардан ғайриимкон аст. Сарвари давлат бояд ба онҳо бо чашми шафқат бингарад, талаботашонро саривақт қонеъ гардонад, онҳое, ки вазифаҳояшонро ба ҳуби иҷро менамоянд, кадр намояд. Касоне, ки дар иҷрои корҳои муҳим ғориғболӣ мекунанд, дар аввал ба ҳуби огоҳ созад, ва агар онро такрор намоянд, танбех диҳад. Дар рӯзҳои хурсандӣ ва лаҳзаҳои мушкилӣ ҳамдаму ҳамдардӣ онҳо бошад.

Дар байни ходимони давлатӣ зиддияте пайдо шавад, онро дарҳол рафъ намояд. Вагарна он метавонад, боиси вайрон шудани суботи давлатӣ гардад. Кошифӣ ду усули муносибатро нисбат ба ходимон махсус зикр кардааст, ки яке лутфу нармаӣ, дигаре қиддияту саҳтӣ. Агар мақсад ба нармаӣ муяссар гардад, он гоҳ дуруштиву саҳтиро набояд истифода кард. Агар ба саҳтӣ ҳочат афтад, нармаиву лутф кор наояд. Пеш аз он ки касеро ба кор қабул кард, онро ба ҳубӣ бояд санҷид. Ба як нафар корманд ду вазифаро набояд дод, ё ки як вазифаро ба ду нафар набояд супорид.

Аз назари Кошифӣ ба арбобони давлат, вазирону амирон, сафирон, лашкаркашон, ки рукни асосии давлатанд, таваҷҷӯҳи махсус бояд зоҳир кард. Барои фаъолияти мӯътадили онҳо тамоми шароитҳоро бояд муҳайё кард. Сиёсату ҳукумат ва корҳои кишвар аз рӯи раъю тадбири онҳо бояд сурат гирад. Ҳар сухан ва амриш онҳо роҷеъ ба сиёсати кишвар аз ҷониби ҳамагон бояд пазиро гашта, дар ҳаёти ҷомеа амалӣ шавад.

Мавлоно Кошифӣ роҷеъ ба одоби муошират ва тартиби давлатдорӣ подшоҳ, ҳамчунин дар бобати симои маънавӣ, фазилатҳои ахлоқӣ, тарзу усули корбарии арбобони сиёсӣ, ходимони давлатии баландмақом, миёна, поёнӣ ва табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ таваққуф карда, фикрҳои бикр, андешаҳои пурқиммати илмӣ баён кардааст. Таҳлил нишон медиҳад, ки «Ахлоқи Мӯҳсини»-и Воизи Кошифӣ аз бисёр ҷиҳат аз китобҳои «Таҳзиб-ул-ахлоқ»-и Мискавайх, «Ахлоқи Носирӣ»-и Насируддини Тӯсӣ, «Ахлоқи Ҷалолӣ»-и Ҷалолуддини Давонӣ ва рисолаҳои махсус оид ба ҳулку одоби сиёсатмадор фарқ менамояд. «Алоқи Мӯҳсинӣ» баробари баъзе паҳлӯҳои назарии ахлоқ, бештар ҷанбаи амалии он, ахлоқи касбӣ, ҳоса ахлоқи сиёсӣ, ҳулку одоби сиёсатмадору мансабдорон ба таври муфассал, бо тамоми ҷузъиёт ва нозукиҳо таҳлилу таҳқиқ гардидаанд.

Ҷунонҷӣ Кошифи нуздаҳ шартҳои одоб ва усули корбарии вазирро таъин кардааст:

Якум, риояи шукргузории Худои таоло, ки ин бар ҳама чизҳо муқаддам аст.

Дувум, мусоидат барои мувофиқат ва эътидол дар байни шоху сипоҳ ва раият, ки ин «мушкилтарин кор ва нозуктарин амалиёт дар вазорат аст». (3, с.121)

Севум, ба ҳар кор, ки шурӯъ мекунанд, оқибати онро андеша намояд, ки мабодо ба натиҷаҳои ноговор ва пушаймонӣ наорад.

Ҷаҳорум, қоида ва расму оинҳои некро дар ҷомеа ҷорӣ намояд.

Панҷум, дар давлатдорӣ қобилияту лаёқати хуб зоҳир карда, дар равнақу ривоҷи кишвар саҳмгузор бошад.

Шашум, агар подшоҳ ақидае баён кунад, ки он ба манфиати кор мувофиқ нест, ба он розӣ нашавад. Варадияи худро ба подшоҳ дар хилват ва танҳой ба таври нармаӣ баён созад.

Хафтум, аз мансабу мартабаи баланд ва наздикии худ бо подшоҳ набояд мағрур шуд.

Ҳаштум, фурсати соҳибмансабии худро ғанимат дониста, ҳар қадар метавонад бояд некӣ ва эҳсон намояд.

Нӯҳум, барои иҷро кардани талаби мазлумон ва қорафтадагон саъю кӯшиш намояд, зеро рисолати асосии шоҳон баровардани ҳоҷати мӯҳтоҷон аст.

Даҳум, ҳамеша султонро ба нақӯкорӣ ҳидоят кунад, то ҳайру некии вай ба ҳамагон расад.

Ёздаҳум, ба қадри мансабу вазифа расида, ҳар қадар метавонад некӣ, қорнамоӣ, дӯстнавозӣ кунад ва касеро озору изо надихад.

Дувоздаҳум, аз мурочиати халқ ва беқарории мардум дилтанг нашавад ва хангоми мулоқот бо онҳо рӯяшро турш ё чин дар пешонӣ накунад.

Сенздаҳум, дӯстони холис пайдо кунад, ки бародарони яқдilu яққиҳата аз неъматҳои воло маҳсуб меёбанд.

Чаҳордаҳум, аз амалҳои хоинон ва золимон набояд ғофил шуд, пайваста аз мақсаду кирдори онҳо бохабар гашта, нисбаташон чораҳои ҷиддӣ ва заруриро бояд дид.

Понздаҳум, аз амалдорон набояд ришва ситонад, то ки дигарон ба ришва даст назананд, зеро «ришвагиранда забуни ришвадиханда мебошад ва забунӣ муносиби вазир нест». (5, с.125)

Шонздаҳум, агар дар назди подшоҳ бо каси фозик, макқору ҳилагар, дурӯғгӯ рӯбарӯ гардад, нисбати онҳо ҳаргиз ҳашму ғазаби худро зоҳир накунад. Дар мавриди саволу ҷавоб ва мунозираву ҷидол ботамкину виқор ва эътидол суҳан гӯяд.

Ҳабдаҳум, нисбат ба султон содиқ бошад чунон муносибат намояд, ки чизеро аз ӯ дареғ намедорадмолу сарваташро бо андак ишорати подшоҳ барояш инъом месозад.

Ҳаждаҳум, пеш аз он, ки касеро ба қор гирад ба вай амал, вазифа, доданист, аввалан ӯро хуб омӯзад ва озмояд ва сипас ба қор қабул намояд.

Нуздаҳум, пеш аз он ки ба қоре амалӣ сохтани нақшае шурӯъ кунад, аввалан ба таври ҷиддӣ ҳамаҷониба мулоҳиза намояд, ки он иҷрошаванда аст ё на.

Ҳамин тавр, таълимоти ахлоқи сиёсии Кошифӣ масъалаҳои муҳими ахлоқи касбии сиёсатмадор ва оини давлатдориро фаро гирифтааст. Мавлоно усул ва қонунҳои ахлоқро вобаста ба фаъолияти сиёсӣ, касбу қори арбобони давлат, аз сарвари кишвар, арбобони баландмақом оғоз карда, то ба ходимони миёна ва поёни давлат, қулли мансабдорону давлатдорон баррасӣ кардааст.

Аз хусусиятҳои назарраси таълимоти Кошифӣ ин аст, ки мағз андар мағзи афқори ахлоқию сиёсии ӯро принсипи инсондӯстӣ (гуманизм) ташкил менамояд. Мутафаккир меёри ахлоқи ҳамида ва сиёсати одилонро дар эҳтироми инсон ва ҳифзи ҳуқуқи он, ҳоса ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои табақаҳои поёни халқ, раъият, омма, мардум, мӯҳтоҷону заифонро тақрор ба тақрор зикр менамояд. Ин аз майли зиёди мутафаккир ба ғояи халқпарварӣ низ гувоҳӣ медиҳад. Кошифӣ ҳамчун мутафаккири бузург мақоми ахлоқро дар бунёди ҳастии ҷомеа хуб дарк менамуд ва ахлоқу одоби ҳамидаро барои қулли аҳли ҷомеа ҳатмӣ дониста, барои сарварону пешвоён ва ҳукуматдорон заруртар меҳисобад.

Баъзе аз ақидаҳои ахлоқию сиёсии Мавлоно Кошифӣ кӯҳна шудаанд, вале мазмуни асосии онҳо аҳмияти миллӣ ва умумибашарӣ дошта, қимати худро то замони мо гум накардаанд. Онҳо дар тарбияи ахлоқӣ ва ғановати маънавии аҳли

чомеа, хоса арбобони сиёсӣ, ходимони давлатӣ ва мансабдорон нақши муҳим мебозанд.

Пайнавишт:

1. Таърихи фалсафаи тоҷик. Ҷилди 2. - Душанбе: Дониш 2016. - 892с.
2. Аҳмадов Мирзо. Насри ахлоқӣ-тарбиявии Ҳусайн Воизи Кошифӣ. - Душанбе, 1994. - 153 с.
3. История таджикской философии. Том 3. - Душанбе: Дониш, 2013. – 968 с.
4. Висовская М.Е. Профессиональная этика и этикет. -М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2015. - 144 с.
5. Ахлоқи Мӯҳсинӣ // Энциклопедияи Насри тоҷику форс. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 404 с.
6. Ҳусайн, Воизи Кошифӣ. Ахлоқи Мӯҳсинӣ. - Лакҳнав, 1280 ҳ.

Reference Literature:

1. The History of Tajik Philosophy. Part 2. Dushanbe: Knowledge. 2016. -892 pp. (in Tajik)
2. Akhmadov Mirzo. Moral-Upbringing Prose by Khusayn Voizi Koshifi. Dushanbe. 1994. – 153 pp.
3. The History of Tajik Philosophy. Dushanbe: Knowledge. 2013. – 968 pp.
4. Visovskaya M. Ye. Professional Ethics and Etiquette. Moscow. “Dashkov and Co” publishing-commercial corporation. 2015. -144 pp.
5. "Mukhsin's Ethics" Encyclopedia of Persian-Tajik Prose. Dushanbe: central scientific editorial-board of the Tajik national encyclopedia. Dushanbe. 2009. – 404 pp.
6. Khusayn Voizi Koshifi. "Mukhsin's Ethics" Lakhnau, 1280 hijra

10 00 00 ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГИЯ
10 00 00 ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
10 00 00 PHILOLOGICAL SCIENCES

10 01 03 ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ СТРАН ЗАРУБЕЖЬЯ
10 01 03 LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES

УДК 82
ББК 83.3 (0)5

ДАР БОРАИ ЯК НУСХАИ
«ТАЗКИРАИ ФАҲМӢ»

*Мирзоюнус Матлуба (Хочаева Матлуба Юнусовна), д. и. филол., профессори ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров.
(Тоҷикистон, Хуҷанд)*

ОБ ОДНОМ СПИСКЕ
«ТАЗКИРЕ ФАХМИ»

*Мирзоюнус Матлуба (Ходжаева Матлуба Юнусовна), д.филол.н., профессор ХГУ им. акад. Б.Гафурова.
(Таджикистан, Худжанд)*

ABOUT ONE LIST OF
"TAZKIRE FAHMI"

*Mirzoyunus Matluba (Khojayeva Matluba Yunusovna), Dr of Philology, Professor of the faculty of Tajik philology under Khujand State University named after academician B.Gafurov (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: matluba.khojaeva@gmail.com*

Калидвожаҳо: тазкира, дастнавис, сарчаиша, Абдулмутталибхочаи Фаҳмӣ, Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ, «Намунаи адабиёти тоҷик»-и Садриддин Айнӣ, Расул Ҳодизода

Дар мақола сухан дар бораи як нусхаи тазкираи Абдулмутталибхочаи Фаҳмӣ меравад, ки аз 80 саҳифа иборат буда, дар нимаи дувуми асри XIX таълиф шудааст. Муаллифи мақола аз мавҷудияти ду нусхаи ин асар маълумот дода, дар заминаи нусхае, ки дар захираи дастхатҳои АИ ҚТ маҳфуз аст, дар қиёс бо тазкираҳои дигари ин давра хусусиятҳои ин нусхари муайян намудааст. Зимни таҳқиқи ин асар муаллиф ба хулосае расидааст, ки Фаҳмӣ дар тазкираи худ маълумоти тоза овардааст, ки дар тазкираҳои дигар ба назар намерасанд ва ин ки устод Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ду мақолаи онро нақл кардааст, аз арзиши ин тазкира дарак медиҳад. Ба даст омадани нусхаи дувум ва муқоисаи ин ду нусха матолиби навро дар ихтиёри мо хоҳад гузошт ва чандин масоили баҳснок ҳалли худро хоҳанд ёфт.

Ключевые слова: тазкире, рукопись, источник, Абдулмутталибходжа Фахми, Кори Рахматуллох Возех, «Образцы таджикской литературы» Садриддина Айни, Расул Ходизода

Статья посвящена исследованию одного из списков тазкире Абдулмутталибходжи Фахми, состоящего из 80 страниц и созданного во второй половине XIX века. Сообщая о двух имеющихся списках этого тазкире, автор статьи анализирует список, который хранится в отделе рукописей АН РТ и, сопоставляя его с другими тазкире этого периода, выявляет наиболее яркие его особенности. На основе анализа сделан вывод о том, что в тазкире Фахми содержатся новые сведения, не наблюдающиеся в других антологиях указанного периода, и доказательством тому может быть факт использования его материалов Садриддином Айни. Сделано заключение, что анализ и сопоставление двух списков этого тазкире дают возможность поставить точку над многими спорными вопросами.

Key words: tazkire, manuscript, original, Abdulmutalib Khoja Fahmi, Kori Rahmatulloh Vozekh, "Namunai Adabiyoti Tojik" (Tajik Literature Paragons) by Sadriddin Aini, Rasul Khodizoda

The article dwells on the exploration of one of the lists of tazkire by Abdulmutalibkhoja Fahmi consisting of 80 pages and created in the second half of the XIX-th century. Informing about two available lists the author of the article analyzes that one which is kept in TR AS manuscript department and correlating it with other tazkires of the same period she elicits its brightest peculiarities. Proceeding from the analysis the author comes to the conclusion that in Fahmi's tazkire there is the information non-observed in other anthologies of the period in question; the facts of its materials being used by Sadriddin Aini can be served as a proof. The inference runs that under analysis and correlation of the two lists one can put a fullstop in regard to many controversial issues.

Муҳаққиқон дар бораи тазкираҳои нимаи дувуми асри XIX- ибтидои асри XX сухан ронда, маъмулан «Тӯҳфат-ул-аҳбоб фӣ тазкират-ул-асҳоб»-и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех, тазкираҳои Мирсиддиқхони Ҳашмат, «Тазкори ашъор»-и Садри Зиё, «Тазкират-уш-шуаро»-и Абдулазими Шаръӣ, «Афзал-ут-тазкор фи зикри-ш-шуаро ва-л-ашъор»-и Афзал Махдуми Пирмастӣ, «Тазкират-уш-шуарои мутааххирин»-и Абдуллоҳочаи Абдӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Мухтарам ва «Намунаи адабиёти тоҷик»-и Садриддин Айниро ном мебаранд. Аммо тазкираи Фаҳмӣ, ки низ дар ҳамин давра таълиф шудааст, қариб дар ягон пажӯҳиш номбар намешавад, ҳол он ки устод Садриддин Айни дар «Намунаи адабиёти тоҷик» дар мавриди зикри Машраби Намангонӣ ва Сӯфӣ Аллоҳери Каттақӯрғонӣ аз маълумоти ин асар истифода бурдааст (1, с. 126-127).

Танҳо устод Расул Ходизода, ки бехтарин донандаи адабиёти асри XIX- ибтидои асри XX буд, дар китоби «Сарчашмаҳо барои омӯзиши адабиёти тоҷики нимаи дувуми асри XIX», ки соли 1956 ба забони русӣ интишор ёфтааст, дар бораи мавҷудияти «Тазкираи Фаҳмӣ» дар ин давра хеле муҳтасар маълумот дода, маводи онро тақрори тазкираи Возех мешуморад ва бинобар ин камарзиш меномад (2, с. 11). Дар китоби дигари устод «Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX», ки ба забони тоҷикӣ соли 1968 чоп шудааст, исми Фаҳмӣ танҳо як маротиба зикр шуда, дар бораи ӯ ва тазкирааш ҳарфе ба назар намерасад (2).

Мо дар ин мақола тасмим гирифтаем, ки дар асоси як нусхаи тазкираи мазкур, ки дар даст дорем, дар муқоиса бо тазкираҳои дигар баъзе нуқтаҳоро ба мулоҳизаи хонандагон гузорем.

Дар китоби русии Р.Ҳодизода сухан дар бораи мавҷудияти ду нусхаи «Тазкираи Фаҳмӣ» рафтааст, ки яке дар Институти шарқшиносии АИ Ҷумҳурии Ўзбекистон таҳти рақами № 2331/1 ва дигаре таҳти рақами № 952 дар захираи дастхатҳои АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифз мешавад. Тибқи маълумоти устод Расул Ҳодизода, «андозаи нусхаи аввал 13X 20, 5 см.: 35 ҷараҳ (саҳ. 28-74) буда, ин нусха дар қоғази ранга бо хати зебои настиқӣ нигошта шуда, матн бо зарҳал ороиш ёфтааст. Бино ба мундариҷае, ки дар оғози дастхат ҷой дорад, ин асар мебоист шарҳи ҳол ва намунаҳои ғазалиёти бештар аз 300 шоирро аз оғоз то охири садаи XIX фаро мегирифт. Муаллифи асар Абдулмутталиби Фаҳмӣ асари худро аз рӯи супориши Мир Муҳаммад Тўқсоба таълиф намудааст; дастхат танҳо баъзе бахшҳои асари банақшагирифта (ё худ ба итмомрасонидаро) дар бораи Бедил, Ҳофиз, Низомӣ, Исматӣ Бухорӣ, Савдо, Возеҳ ва дигарон дар бар гирифтааст»(2, с.11). Соли таълифи ин асарро Р.Ҳодизода 1319/ 1901м. зикр намудааст.

Дар бораи нусхаи дигари ин тазкира қайд шудааст, ки

«Аввали нусхаи ҳифзшуда ва мураббаъи ин тазкира дар захираи дастхатҳои АИ ҶТ таҳти рақами № 952 нигоҳ дошта мешавад; нусха дар ҷараҳҳои дафтар дар соли 1936 аз ҷониби корманди илмӣ китобхонаи оммавии Ҷумҳурии Ўзбекистон И.Одилов рӯйнавис шудааст»(2, с.11).

Профессор Ҳодизода чунин меҳисобад, ки ин «тазкира дар асоси маводи тазкираҳои пешин ба қалам омадааст; дар бораи шоирони асри XIX муаллиф гоҳе пурра ва гоҳе бо ихтисорот маълумоти тазкираи Возеҳро бидуни зикри сарчашма омадааст; ҳатто бобе дар зикри Возеҳ аз тазкираи ҳудӣ ӯ, ки сухан аз номи шахси аввал оварда шудааст, пурра рӯйнавис шудааст». Ба андешаи ӯ, «ин тазкира кӯшиши номуваффақи як нафар дӯстдори камшӯҳрати адабиёт аст, ки исмашро касе аз мураббаъони тазкираҳои давраи охир ёд накардааст» (2, с.11).

Дар дасти мо нусхаи «Тазкираи Фаҳмӣ» № 952 қарор дорад, ки дар 82 саҳифаи дафтари раҳдор рӯйнавис шуда, дар муқоваи он бо хати котиб «Тазкираи Фаҳмӣ. Таълифи Абдулмутталибхонаи Самарқандӣ» навишта шудааст (6). Дар поёни нусха соли китобати он 1936 ва соли таснифи он 1277 зикр ёфтааст, ки баробар ба соли 1860 мелодӣ мебошад.

Ҳоло бубинем, ки нуқтаи назари устод Р.Ҳодизода то кучо ба ҳақиқат мувофиқ аст ва ин нусха оё рӯйнависи тазкираи Возеҳ аст? Дарвоқеъ дар бораи шахсият ва фаъолияти адабии Абдулмутталибхонаи Фаҳмӣ дар тазкираҳо ва донишномаҳо маълумоте мушоҳида нашуд. Аҳли илму адаби Самарқанди имрӯза низ дар бораи шахсияти ӯ маълумоте дар даст надоранд. Аммо чун дар муқоваи китоб ӯро Самарқандӣ гуфтаанд, маълум мешавад, ки аслаш аз Самарқанд аст ва бо супориши Ҳочӣ мулло Мирмуҳаммад Тўқсоба ба тартиб додани ин маҷмӯа даст задааст. Чунонки дар муқаддимаи китоб омадааст, «бо вучуди касирии бол ва парешонии мақол, ки на истироҳате зи манфиати молҳои рӯзгор ва на истихлосе зи мазаррати моалайҳои адвор... ба ҷиҳати истехкоми бунёни садоқату ёдгорӣ» ба иҷрои фармони амир шурӯъ намудааст. Дар ин нусха дар ҳеҷ ҷо аз мундариҷаи асар ва нақшаи муаллиф роҷеъ ба зикри 300 нафар шоирон сухане нест. Танҳо гуфта мешавад, ки «Аввал ва авло намуд, ки унвони маҷмӯъаро ба маноқиби шуарою умаро ва сулаҳо (е), ки ба таърихи қариб гузаштаанд... сабт гардонида шавад» (6,с.2).

Нусхаи мазкур дар бораи 26 нафар уламову шуаро ва умаро маълумот медиҳад, ки зикрашон ба ин тартиб аст:

1. Абулмаонӣ Мирзо Абдулқодири Бедил
2. Хоҷа Шамсиддин Муҳаммад Ҳофизи Шерозӣ
3. Ҳазрати Мавлоно Хоҷа Исмаилюллоҳи Бухорӣ
4. Хоҷа Муҳаммадхошими Кашмӣ
5. Ҳазрати Нуриддин Абдурраҳмони Ҷомӣ
6. Низомуддин амир Алишери Навоӣ
7. Мавлавӣ Муҳаммадшарифи Бухорӣ
8. Сӯфиоллоҳёри Самарқандӣ
9. Мавлоно Машраби Намангонӣ - Бобораҳими Қаландар
10. Шайх Имло
11. Хоҷа Муҳаммад Исломи Ҷӯйборӣ
12. Амир Маъсуми Ғозӣ
13. Ҳазрати амир Саид қад.сир. номи эшон Амирҳайдар аст маъруф ба амири Саид
14. Насириддин Сайид амир Насруллоҳ Муҳаммад Баҳодур Султон
15. Аълами Ясорӣ
16. Мирзо Абдурраҳмон Аълами Бухоро
17. Эшон халифаи Ниёзкулӣ
18. Муҳаммад Ҳусайн
19. Ҳазрати Домулло Миракхоҷаи Бухорӣ
20. Ҳазрати шайхулислом Аҳрорӣ - Султонхоҷаи Орифӣ
21. Домулло Муҳаммади Бухорӣ ал машхур ба домулло Ҳочибой (Хучанд)
22. Домулло Орифқули муфти
23. Умдатулуламо ҳазрати охунд домулло Ҳасани Бухорӣ
24. Эшони қозӣ Мирзо Иноятуллоҳ Хоҷаи Бухорӣ
25. Эшон Муҳаммад Султонхоҷаохунд Аълами Бухорӣ
26. Охунд Аълами Бухорӣ (Абдулмӯъминхоҷа)

Аз ин миён 11 нафари аввал шуарои салаф буда, чунонки мебинем, тазкира аз зикри номи Мирзо Абдулқодири Бедил шурӯъ мешавад ва баъди ӯ Ҳофизу Абдурраҳмони Ҷомӣ, Алишери Навоӣ ва дигарон омадаанд. Бо он ки устод Расул Ҳодизода ин нусхоро танзимшуда мешуморад, назми собите дар он на дар тартиби ҷойгузинии удабову умаро ба тартиби таҳаҷҷӣ ва на аз рӯи солшумории хронологӣ ба мушоҳида намеояд.

Қабл аз овардани исми Амир Маъсуми Ғозӣ муаллиф менависад, ки «бар замоири асҳоби дониш махфӣ намонад, ки муҳаррири сутурро дағдағае ба хотири фотир буд, ки ҳар ҷо ки лаолии шохвор ва гавоҳири обдор, ки бунёни маҷлисро истехкоме ва маҳофили дӯстонро инбисоте бахшад, аз мазоки ҳар тоифа ва аз мазҳаби ҳар фирқа... аз мазомини абқору аз натоиҷи афкор ҳулосае фароҳам оварда, нигоштаи хома гардонад, аммо ба воситаи мавонеи вофира ва ҳаводиси касира таманнои мазкур ва дағдағаи мазбур даст надода. Ба мазмуни «мо ло ядруку куллаҳу ло ятруку куллаҳу» хӯшае аз хирману гуле аз бӯстон боиси масаррати дӯстон ва тазаккури хотири ихвон ба ҳам оварда, унвони катибаро ба манокӣбу маорифи салотин, ки каломулмулуки мулукулкалом ороиш дода, набзе аз аҳволоти подшоҳони доруссалтанаи Бухорои Шариф ва баъзе аз уламо, ки дар таърихи 1200 гузаштаанд, дар қайди таҳрир оварда шуд» (6, с. 33-34).

Аз ин иқтибос маълум мешавад, ки мураттиб ният доштааст, маводи фаровонеро аз зиндагии бузургон ва намунаҳои таълифоти удаборо дар ихтиёри дӯстон гузорад, аммо монеаҳои зиёде ба ин кор ҳалал додаанд, бинобар ин танҳо «набзе аз аҳволоти подшоҳони доруссалатанаи Бухорои Шариф ва баъзе аз уламо, ки дар таърихи 1200 гузаштаанд», ба ин тазкира ворид карда шудаанд.

Аз рӯи мазмун тазкираи Фаҳмиро метавон ба ду қисм ҷудо кард. Қисми аввал 11 нафар шуарои салаф ва қисми дувум салотин, уламову удабоеро, ки дар асри 19 зиндагӣ кардаанд.

Аз аҳли салотин асомӣ ва шарҳи ҳоли се нафар, аз ҷумла Амир Маъсуми Ғозӣ, Амир Саид Амирҳайдар, Насируддин Сайид амир Насруллоҳ Муҳаммад Баҳодур Султонро оварда, сипас дар бораи 12 нафар хаттоту олиму шоир хабар медиҳад. Аз зикри салотин сар карда, то охири тазкира як андоза тартиби хронологӣ (ба истиснои ду-се ҳолат) риоя шудааст. Таърихи вафоти охирин нафаре, ки дар тазкира омадааст, 1285/1868 аст, ки мутаносиб ба соли реҳлати Эшон Муҳаммад Султонхоҷаохунд Аълами Бухорӣ мебошад.

Он нукта ҷолиб аст, ки ҳам устод Айнӣ ва ҳам котиби тазкира соли таснифи онро 1277(1860-61) гуфтаанд, аммо охирин соли, ки дар тазкира омадааст, 1285 мебошад. Бино ба маълумоти Р.Ҳодизода соли таълифи нусхаи маҳфуз дар Тошканд 1319/1901м. аст.

Ба андешаи мо, 1277 будани соли таснифи тазкира шояд саҳеҳ набошад, зеро маълумоти он бо соли 1285/1868 ба охир мерасад. Дар сурати қабул кардани соли 1277 фарзияе пеш меояд, ки як-ду нафари охиринро касе афзуда бошад. Дар бораи нусхаи Тошканд танҳо баъди ошноӣ бо он метавон сухан ронд.

Устод Р. Ҳодизода маълумоти тазкираи Фаҳмиро пурра баргирифта аз тазкираи Возеҳ мешуморад. Шояд дар мавриди нусхаи Тошканд ин андеша дуруст бошад, аммо дар мавриди нусхаи зери дасти мо муқоиса бо тазкираи Возеҳ нишон дод, ки маълумоти он аз тазкираи Возеҳ куллан тафовут дорад. Гузашта аз ин «Тӯҳфат-ул-аҳбоб фи тазкират-ул-асҳоб»-и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ, агар ба маълумоти устод Айнӣ тақия кунем, пас аз 11 соли тазкираи Фаҳмӣ ва агар ба ҳулосаҳои мантиқии ҳудамон тақия кунем, пас аз се соли таълифи он ба қалам омадааст ва ба ҳеҷ ваҷҳ Фаҳмӣ наметавонист тазкираи Возеҳро истифода барад.

Ин нуктаро метавон зимни муқоисаи ин ду тазкира собит намуд. Нахуст, аз 26 нафаре, ки дар тазкираи Фаҳмӣ исмашон зикр шудааст, мо аз тазкираи Возеҳ танҳо дар бораи 10 нафар маълумот пайдо кардем. Ҷолиб он нукта аст, ки дар ин ду тазкира дар аксари маврид исми зикршудагон ба гунаи дигар омадааст.

Масалан, исми «Домулло Муҳаммади Бухорӣ», ки бо ҳамин ном дар тазкираи Фаҳмӣ зикр шудааст, дар тазкираи Возеҳ «Лисонӣ» омадааст. Танҳо аз мазмуни матн дар бораи як нафар будани онҳо маълумот мегирем.

Фаҳмӣ дар мавриди «Домулло Муҳаммади Бухорӣ» навиштааст: «ал машҳур ба домулло Ҳочибой, номи аввалии эшон Домулло Ҳочибой аст. Аз диёри Хучанд барои таҳсили улуми зоҳирӣ ва ботинӣ ба Ҷоҳири Бухоро омада, ба Ҷаҳру Ҷоҳ ва риёзоти шокқа таҳсили улуми зоҳирӣ намуда, ба меъроҷи ҳақоик ва ирфон расидааст, дар балоғати ғуфр ва дарёфти сухан ва ҷавдати таъъ ҳамаҷуш худ надошт. Бино бар он подшоҳи маорифпаноҳ Саид амир Ҳайдар толибуллоҳи сирраҳу аз номи аввалӣ ба Мулломуҳаммадӣ ифтихор дода, аниси хилвати ҳос ва ҷалиси ҷилватихтисоси худ намуда, байнулақрон имтиёз ва ифтихор дод ва ҷаноби саид амир Насруллоҳ дар замони худ дучандони валади бузургвори худ унвон дода, аксари авҷот қозии

дорулиморати Қаршӣ гардонида буд. Ба таърихи якҳазору дусаду панҷоҳу шаш баъд аз вафоти низомуссалтана маҳдумулуламо Раҳмонбердӣ маҳдум раис ба раёсати эҳтисоби дорулхилофати Бухоро кулоҳи муфохират ба авҷи гардун месуд. Ба таърихи якҳазору ду саду шасту ҳашт гӯшагири маҳаллаи ризвон шуд. Қабри вай дар ниҳояти тарафи шарқии қабристони ҳазрати Хоҷа Исмои Калободӣ аст» (6, с.76)

Чунонки гуфта шуд, Возеҳ ин суҳанварро бо номи «Лисонӣ» оварда менависад: «Лисонӣ – таҳаллуси ҳақоикпаноҳ, маорифдастгоҳ, ҳаллоли мушкilotи улуми арабия, кашшофи муъзилоти фунуни адабия, муфассири оёти каломи мулки улум, муҳаддиси аҳодиси қудсии самот, ҳазрати хайру-л-аном, аъламу-л-уламо, домулло Муҳаммади Хучандӣ, ки ба домулло Ҳочибой машҳур, сити фазоил ва камолоти он чаноб ба қатору амсори олам рафта, ба қасди таҳсили қуббату-л-исломи Бухоро омада, дар хидмати устозу-л-уламои ал изом, мулозу-л-фузалои-л- киром, ҳуччату-л-ислом сайд Олимхоҷа охунди Кӯкалтош дарсхоро тамом намуда, ба аксои ғояти фазлу камол расида. Ба иловаи он тарбият ва тақвияти ҳазрати амири Сайид ва ҳазрати амири марҳум манзум шуда, ба раёсати Бухоро ва мадориси мадрасаҳои бузург сарафрозӣ ва мубоҳӣ ва аз сабо то ишоъ ба тадриси талабаи улум машғул ва дар фунуни қуъбия низ бисёр моҳиру ҳозир. Дар ҳалқаи дарс аксари ашъори муносиби мақомро меҳонданд ва ин ҳақир низ нисбати тилмиз ба он чаноб рост карда, чанд гоҳ дар ҳавзаи дарси эшон ҳозир мешуд ва шарафи сӯҳбатро мугтанам мешумурд. Ва он бузургворро ба машқи шеър низ ҷавз ва шавқи тамом буда, ҳамагӣ матбуъ ва мавзун ва маснӯъ ва хушмазмун» (3, с. 155).

Чунонки мебинем, маълумоти ҳар ду тазкира қомилан мутафовит аз ҳамдигар аст. Гоҳе бо сабаби дигаргуна омадани асомии адибон дар тазкираҳо дарёфти шахсиятҳо душворӣ пеш меорад. Масалан, Фаҳмӣ пас аз зикри исми «Ҳазрати Хоҷа Муҳаммад Исмои Ҷуборӣ» тамоми аҷдоди ӯро номбар намуда, дар поёни мақола навиштааст: «Вафоти эшон дар нӯҳсаду ҳафтоду як, қабри эшон дар Симтани Чорбақар дар ҷавори мазори Ҷоизуланвори имом Абӯбақри Саъд аст» (6, с.32).

Маълумоти тазкираи Возеҳ дар бораи шайхӣ Ҷӯйборӣ қомилтар аст, аммо дар тазкираи ӯ ин шоир бо исми « Эшон» омада, таҳаллуси Муҳаммадаминхоҷа Шайху-л-исломи Ҷуборӣ будани он зикр ёфтааст. Возеҳ интисоби эшонро ҳам аз ҷониби падарӣ ва ҳам аз ҷониби модарӣ батафсил меорад ва дар мавриди шахсияташ низ маълумот медиҳад: «мушорилайҳ шахсе буд соҳибқарам ва муқаддаси қушодатабӯ хандонрӯй, ба мутолиаи кутуб ва расоил пардохта, аз аҳволоти мазияи анбиё ва ҳукамо ва салотин ва уламо ва фузало бисёр мустаҳзару воқиф. Пайваста машғуфи сӯҳбати аҳли фазлу камол, ҳар шаб меҳмонхонаҳои эшон аз содир ва вориди азёфи тавоиф мамлу ва аз толибилмону қориён ва аҳли эҳтиёҷ бисёр кас буданд, ки ҳарсола вазифаи ғалла ва сару по доштанд ва он чанобро дар беруни шаҳр саҳро ва нишешангоҳҳо хуб буда ва дар айёми баҳорон, ки аз хизорати олам назорат ёфта ва аз таровати абри навбаҳорӣ гулзори худро шустушӯ намуда, ҳаррӯза аз аҳли илм ва дониш савора ба сайри саҳро мебаромаданд»(3, с.19). Дар тазкираи Фаҳмӣ намунаи ашъори шоир ҷой надорад, аммо Возеҳ аз ӯ чанд байт нақл кардааст.

Ҷолиб он нукта аст, ки як намунаи байти шӯҳиомези Муҳаммадаминхоҷа шайху-л-исломи Ҷӯйбориро бо байти ҷавобияи писархолааш Султонхон, Возеҳ чунин нақл мекунад:

*То ба кай ҷавонбозӣ, духтаре бихоҳ акнун,
Мӯҷиби азоб аст он, гуфтаи китоб аст ин.*

Ҷавоби Эшони Султонхон:

*Аз висоли сад духтар ҳаҷри як ҷавон хуштар,
Рӯй дар ниқоб аст он, ҳусни беҳиҷоб аст ин (3, с.19).*

Ҳамин ду байт дар тазкираи Фаҳмӣ низ ҷой дорад, аммо дар зикри «Ҳазрати шайхулислом Аҳрорӣ», ки асли номаш Султонхоҷаи Орифӣ буда, дар ашъор «Адо» таҳаллус дорад, дар ҳоле, ки дар тазкираи Возеҳ хини зикри Адо абёти дигар нақл шудааст.

Дар тазкираи Фаҳмӣ намунаҳои шеър камтар аз тазкираи Возеҳ аст ва ба ғайр аз мавриди зикршуда, дар ягон ҷои дигар такрор намешавад.

Нуктаи дигар низ афзуданист, ки дар тазкираи Фаҳмӣ пас аз зикри шуаро на ҳамеша намуна аз ашъори онҳо оварда мешавад. Дар маҷмӯъ аз 26 нафар, ки номашон дар тазкира сабт аст, ҳамагӣ аз 11 нафар намунаи ашъор ҷой дорад ва он ҳам ғолибан аз шуарои салаф: Бедил, Ҳофиз, Ҳоҷа Исматуллоҳи Бухорӣ, Муҳаммадхосими Кашмӣ, Ҷомӣ, Навоӣ, Муҳаммадшарифи Бухорӣ, Сӯфиоллоҳӣ Самарқандӣ, Машраби Намангонӣ, Имло ва аз қисмати дувуми тазкира танҳо ашъори Султонхоҷаи Адо нақл шудааст.

Чунин ба мушоҳида расид, ки мураттиби тазкира пеши худ мақсад гузоштааст, ки соли вафот ва қабри салотин ва суҳанваронро ҳатман зикр кунад. Ҷолиб он аст, ки соли таваллуди танҳо 3 нафар зикр шудааст, аммо соли вафоти 25 нафар ба истиснои амир Насруллоҳ ба назар мерасад. Чунончи, дар мавриди аввалин касе, ки бо номи ӯ тазкира оғоз мешавад, яъне Мирзо Абдулқодир Бедил чунин навиштааст:

«Вафоти вай дар таърихи 1146 аст... Қабри вай беруни дарвозаи шаҳри Деҳлӣ дар роҳи мазори файзосори ҳазрати Низомуддин авлиё аст» (6, с. 4).

Тарзи овардани маълумот оид ба вафоти уламову удабо ба ҳам монанд аст. Чунончи дар мавриди охунд Аълами Бухорӣ низ мебинем: «вафоти эшон ба таърихи 1284 (1867-68) ва қабрашон дар ҷавори мазори Ҷоизуланвори Охунд Мавлавӣ Қурраи Камол алайҳи раҳма дар қурби дарвозаи мазор аст» (6, с.84).

Яке аз хусусиятҳои дигари ин тазкира дар он зухур меёбад, ки мураттиб баъди зикри соли вафоти мутазаккирин дар аксари маврид моддаи таърих овардааст. Ба истиснои 4-5 мақола дар тамоми мақолоти дигар дар поёни маълумотномаҳо моддаи таърих ба мушоҳида меояд, ки маъмулан бидуни зикри номи муаллиф буда, мураттиб бо ишораҳои «фозиле гуфтааст», «яке аз фузалои замон ин таърихро гуфта», «ва низ аз ин китба зоҳир ва ҳувайдост» онро сабт кардааст. Маъмулан моддаи таърих дар шакли байт, китба ё маснавӣ гуфта шуда, аз ду мисраъ то 6-8 мисраъро дар бар гирифтааст.

Дар як маврид моддаи таърих фавқулода аст, зеро Бедил онро дар бораи худ гуфтааст ва мураттиб ин ҳолро чунин шарҳ медиҳад: «Вафоти вай дар таърихи 1146 аст, ки илҳомӣ ғайбӣ бар дили вай рехта, бо ин ишора таърихи фавти худ карда:

Таърих:

*Бедил, зи дил талаб кард, таърихи фавти худро,
Омад нидо, ки бурданд «нур аз чароғи олам» (6, с.6).*

Таркиби «нур аз чароғи олам» ба ҳисоби абҷад 1146 мешавад, ки воқеан ҳодисаи хайратангез аст, зеро муаллиф комилан саҳеҳ соли фавти худро пешгӯӣ намудааст.

Ё худ дар таърихи вафоти Аълами Ясорӣ аз забони фозиле оварда:

*Чу шуд он олими илми ладунӣ,
Ба сони меҳр аз олам нухуфта.*

*Хирад таърихи ӯ аз рӯи афсӯс,
Бигуфто, «офтоби дин гирифта» (6, с.54).*

«Офтоби дин гирифта» баробар ба 1225 аст, ки ишора ба соли вафоти ӯст.

Дигар нуктае, ки дар ин тазкира мушоҳида шуд, чой доштани баъзе абёти туркӣ аст. Маълум мешавад, ки мураттиби тазкира ба забони туркӣ низ балад будааст, зеро хини овардани намунаҳо аз ашъори Султонхоҷаи Адо ду байт ба туркӣ накл кардааст.

Як нукта низ афзуданист, ки дар аксари маврид мураттиб унвони китобхоеро, ки мутазакирин навиштаанд, меорад. Чунончи, асарҳои Чомӣ, Навоӣ, Бедил ва дигарон номбар шудаанд.

Нуктаи дигар ин аст, ки дар қисмати дувуми тазкира муаллиф чо-чо аз ошноияш бо он нафароне, ки зикрашон меравад, хабар медиҳад. Масалан, чое хабар медиҳад, ки чаҳордах рӯз меҳмони Мирзо Иноятуллоҳхоҷаи Бухорӣ буд ва падари эшон муриди чадди Фаҳмӣ будаву аз ӯ «таълиму талқини зикру асрори тариқат» гирифта будааст. Чои дигар дар зикри «Эшон Муҳаммад Султонхоҷа охунд Аълами Бухорӣ» мефармояд, ки «дар ин рӯзҳо вучуди зичуди эшон офоби мағриб аст, бағоят муаммару куҳансол...» (6, с.80). Ин матолиби баргирифта аз зиндагии мураттиб бори дигар собит менамояд, ки тазкираи Фаҳмӣ рӯйбардори маводи сарчашмаҳои дигар набуда, таълифи худӣ ӯст.

Забони тазкира хеле фасеҳу фаҳмо ва оро аз суҳанбозиҳои зиёд аст. Мураттиб дар аксари маврид аз таркиҳои пурпечӯтоб ва тавсифҳои арабии нодир истиҳоланамуда, гоҳе барои рангин шудани баёнаш ҳикмати ширинеро аз зиндагии адибон ва уламо чой додааст.

Хулоса, маълум мешавад, ки Фаҳмӣ дар тазкираи худ маълумоти тоза овардааст, ки дар тазкираҳои дигар ба назар намерасанд ва ин ки устод Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ду мақолаи онро накл кардааст, аз арзиши ин тазкира дарак медиҳад.

Пайнавишт:

1. Абдӣ, Абдуллоҳхоҷа. *Тазкират-уш-шуаро. Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Асғари Ҷонфидо.* - Душанбе, 1983.-304 с.
2. Айнӣ, Садриддин. *Намунаи адабиёти тоҷик.* - Душанбе: Адиб, 2010 -448 с.
3. Возеҳ, Қорӣ Раҳматуллоҳ. «*Тӯҳфату-л-аҳбоб фӣ тазкирати-л-асҳоб*».- Душанбе: Дониш, 1977.- 225 с.
4. Мӯҳтарам, Ҳоҷӣ Неъматуллоҳ. *Тазкират-уш-шуаро. Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Асғари Ҷонфидо.* - Душанбе, 1975.- 369 с.
5. Садрӣ Зиё, Шарифҷон Маҳдум. *Тазкори ашъор.*- Техрон, 1380. - 428 с.
6. *Тазкираи Фаҳмӣ. Нусхаи дастнавис рақами № 952 дар захираи дастхатҳои АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳфуз аст.*
7. Хадизаде Р. *Источники к изучению таджикской литературы второй половины XIX века.*- Сталинабад, 1956. – 140 с.
8. Ходизода Р. *Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX.* -Душанбе, 1968. -294 с.
9. Шаръӣ, Ҳоҷӣ Абдулазим. *Тазкират-уш-шуаро.*- Хучанд, 2015. - 228 с.

Reference Literature:

1. Abdi, Abdullokhoja. *Tazkirat-ush-Shuaro. (Poets` Tazkires) Corrected introduction by Asghari Djonfido. Dushanbe, 1983*
2. Aini, Sadridin. *Tajik Literature Paragon. Dushanbe: Man-of-Letters, 2010*
3. Voze, Kori Rahmatulloh. “*Tuhfatu-l-Ahbob fi Tazkira-ti-l-Ashob*”. – Dushanbe: Knowledge, 1977.
4. Mukhtaram, Khoji Negmatulloh. *Tazkirat-ush-Shuaro. Corrected Introduction by Asghari Djonfido. - Dushanbe, 1975.*
5. Sadri Ziyo, Sharifjohn Mahdum. *Poetic Anthology. – Tehran, 1380 hijra (in Persian)*
6. Fahmi's Tazkiras. *The Copy of Manuscript №952 Kept by Manuscript Department under the Auspices of TR Academy of Sciences.*
7. Khadizade R. *Originals for Studies of the Tajik Literature Referring to the second Half of the XIX-th Century. – Stalinabad, 1956 (In Russian)*
8. Khadizade R. *The Tajik Literature of the second Half of the XIX-th Century. – Dushanbe, 1968*
9. Shari, Khoji Abdulazim. *Tazkirat-ush-Shuaro. – Khujand, 2015*

**ДАВРАБАНДИИ ҒАЗАЛИ
ФОРСИИ САДАИ ХХ-и
ЭРОН**

Расулзода Алидод, д.и.филол., сардори Хадамоти давлатии назорат дар соҳаи маорифи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

**ПЕРИОДИЗАЦИЯ
ПЕРСИДСКОЙ ГАЗЕЛИ ХХ
СТОЛЕТИЯ В ИРАНЕ**

Расулзода Алидод, д.филол.н., начальник Государственной службы контроля в отрасли образования Министерства образования и науки Республики Таджикистан

**PERIODIZATION OF
PERSIAN GAZEL OF THE
XX-TH CENTURY IN IRAN**

Rasulzoda Alidod, Dr. of Philology, chairman of State Monitoring Service in the branch of education attached to the Ministry of Education and Science of Tajikistan Republic E-MAIL: alidod77@mail.ru

Калидвожаҳо: таърихи адабиёти Эрон, назми муосири форсӣ, жанрҳои адабӣ, газал, шеърӣ нав, даврабандии газали форсӣ дар садаи ХХ

Ҳарчанд вариантҳои гуногуни даврабандии газали форсӣ дар қарни мозӣ аз ҷониби адабиётшиносони маъруф, аз қабилӣ Сирӯси Шамисо, Шафеи Кадкани, Муҳаммади Ҳуқуқӣ, Муҳаммад Чаъфарӣ Ёҳаққӣ ба аҳли суҳан пешниҳод гардидааст, то имрӯз даврабандии қомил ин қолаби шеърӣ, ки мақбули умум бошад, сурат нағрифтааст. Дар мақола таъкид ба он меравад, ки ҳини даврабандӣ адабиётшиносон бештар се омилро ба назар мегиранд: 1) меъёрҳои сиёсӣ ҷамъӣ ва иқтисодӣ; 2) таҳаввулотӣ шакли мундариҷавӣ; 3) заҳу салӣ маҳаққӣ.

Муаллиф афзалиятро норасоӣҳои даврабандӣҳои Шамисо, Кадканӣ, Ҳуқуқӣ, Ёҳаққиро мавриди таҳлил қарор дода, давраҳои зерини газали форсиро дар асри мавриди назар пешниҳод мекунад:

1. Давраи машрути то ба сари салтанат омадани Ризошоҳ; 2. Давраи ризошоҳӣ (то соли 1979): а) газали анъанавӣ; б) газали нав; 3. Давраи инқилоби исломӣ (1979 то имрӯз). Таъсифи муҳтасари вижаҳои ҳар давра сурат гирифтааст.

Ключевые слова: история литературы Ирана, современная персидская поэзия, литературные жанры, газель, новый стих, периодизация персидской газели в XX столетие

Несмотря на то, что известными литературоведами Сирусом Шамисо, Шафеи Кадкани, Мухаммадом Хукуки, Мухаммадом Джаъфаром Ехаки и другими предложены разные варианты периодизации персидской газели XX века в Иране, до сих пор отсутствует её единая полная периодизация. Отмечается, что в процессе периодизации литературоведы учитывают следующие факторы: 1) социально-политические и экономические; 2) формально-содержательную эволюцию жанра; 3) личный литературный вкус и предпочтения. Повергнув анализу преимущества и недостатки периодизации Шамисо, Кадкани, Хукуки, Ёхаки, автор выделяет следующие периоды

эволюции газели в рассматриваемом веке: 1. Эпоха маршрутов (революции) до прихода к власти Риза-шаха; 2) Эпоха Риза-шаха (до 1979 года): а) традиционная газель; б) новая газель; 3) Эпоха исламской революции. Дается краткая характеристика особенностей каждой эпохи.

Key words: history of Iran literature, modern Persian poetry, literary genres, gazel, new verse, periodization of Persian gazel in the XX-th century

Notwithstanding the existence of divers variants of Persian gazel periodization suggested by such renowned literary critics as Sirus Shamiso, Shafei Kadhani, Mukhammad Khukuki, Mukhammad Djafar Yokhaki and others, in Iran of the XX-th century its unified complete periodization is absent up to now. It is marked that in the process of periodization literary critics take into consideration the following factors: 1) social-political and economic ones; 2) formal content genre evolution; 3) personal literary taste and preferences.

Having analyzed the advantages and drawbacks of the periodization worked out by Shamiso, Kadkani, Khukuki, Yokhaki the author singles out the next periods of gazel evolution in the century considered: 1. The epoch of mashruta (revolution) up to Riza-shakh's accession to power; 2. Riza-shakh's epoch (up to 1979): a) traditional gazel; b) new gazel; 3. the epoch of Islamic revolution. Brief characteristics of every epoch are provided.

То он чое, ки маълум аст, дар адабиёти қарни XX Эрон даврабандиҳои зиёде аз ҷониби муҳаққиқону адабиётшиносон сурат гирифтааст. Аммо бояд зикр кард, ки чун адабиёти ин аср беш аз ҳама марбути «шеърӣ нав» аст, даврабандиҳо ҳам дар атрофи ин нави шеър ба анҷом расидааст ва то ҳоло ҳам бахсҳои зиёде перомони ин масъала вучуд доранд. Шафеи Кадканӣ, Муҳаммад Хуқуқӣ, Шамси Ланғрудӣ, Муҳаммад Ҷафари Ёҳаққӣ, Исмоил Нурӣ Ало, Х.Асосзода аз муҳаққиқоне ба шумор мераванд, ки сари ин масъала равшанандозӣ намудаанд. Албатта, миёни андешаҳои онҳо таъодҳои зиёде вучуд доранд, зеро ҳар яке аз ин муҳаққиқон даврабандии «шеърӣ нав»-ро мувофиқи завқу салиқаи худ ва вобаста ба таҳаввулоти сиёсӣ иҷтимоӣ ҷомеа муайян намудаанд. Як нуктаи муҳим дар қори ин муҳаққиқон дар он аст, ки аксари онҳо хангоми ба давраҳо ҷудо намудани шеър ва умуман адабиёти қарни XX, пеш аз ҳама, ба унсури замон таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд, ки ба андешаи мо, ба қонуниятҳои даврабандӣ мувофиқ аст. Гузашта аз ҳамаи ин, омили мазкур метавонад пеши чашми муҳаққиқ равия, раванд, ташаккул, вижагиҳо ва дигар паҳлӯҳои масъалаи мавриди назарро дар як давраи муайяни адабиёт ошкор созад. Ба андешаи мо, ин нукта боиси дастгириву ҷонибдорист.

Ҳамин тариқ, аз таҳқиқи пажӯҳишҳои муҳаққиқон роҷеъ ба адабиёти қарни XX, хусусан ғазал метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки то ба ҳанӯз оид ба даврабандии ин қолаб андеша ва ё таҳқиқоти қомиле сурат нагирифтааст. Барои тасдиқи ин фикр перомони бархе аз ишораҳои муҳаққиқон изҳори назар менамоем.

Сирус Шамисо дар асари «Сайри ғазал дар шеърӣ форсӣ» (12) ба ин паҳлӯи масъала диққат дода, давраҳои ғазалро чунин тақсимбандӣ намудааст:

1. Асри тағаззул;
2. Давраи ривочи ғазал;
3. Ғазали ҳадди восити сабки ироқӣ ва ҳиндӣ;
4. Ғазали «сабки ҳиндӣ»;

5. Ғазали давраи бозгашт;
6. Ғазали нав.

Муҳаққиқи мазкур даврабандии мазкурро на дар асоси меъёрҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, балки дар асоси дигаргуниҳое, ки дар шакли муҳтавои ғазал ва ҷараёнҳои он (сабқҳои хуросонӣ, ироқӣ, ҳиндӣ ва бозгашт) ба вуқӯъ пайвастааст, муайян намудааст. Албатта, ин тарзи қор ҳам мувофиқи мақсад буда, пайдоиш, ташаккул ва муҳимтарин вивағҳои қолаби ғазалро дар давраҳои муайяни таърихӣ нишон дода метавонад. Аммо бо вучуди ин, ба андешаи мо, ин даврабандӣ қомил нест. Зеро аз меъёрҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ пушти сар қардани Сирус Шамисо ба ӯ имқоният наҷодааст, ки давраҳои муҳими таърихро, ки ҳар яке дарбардорандаи муҳимтарин ҷараёнҳои шеърӣ ва дигаргуниҳои шакливу мундариҷавӣ буданд, мушаххас намояд. Масалан, ғазали қарни XX-ро аз давраи маршрута то солҳои панҷоҳум, ки мақоми махсусро дар таърихи адабиёти форсӣ соҳиб аст ва метавонад давраҳои дигарро вобаста ба таҳаввулотӣ шакливу мундариҷавӣ ва ҷараёнҳо дар бар дошта бошад, бо ғазали ҷараёни «Бозгашти адабӣ» дохили як давраи таърихӣ намудааст.

Ғазали нимаи дувуми асри XX бо номи «ғазали нав» ёд шудааст, ки албатта, он ҳам наметавонад тамоми вивағҳои ғазали қарни мазкурро дар пай бигирад.

С.Шамисо дар ин асари худ ҳамчунин даврабандии як муҳаққиқи итолиявиро пешкаш намоёнд, ки он на дар асоси меъёрҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва на таҳаввулотӣ шакливу мундариҷавӣ ба анҷом расидааст:

1. Давраи ибҳом (қарни III-IV)
2. Давраи ташаккул (қарни IV-VII)
3. Давраи қлосик (қарни VII-X)
4. Давраи сабки ҳиндӣ (қарни X-XII)
5. Давраи қадид.

Муҳаммадризо Шафеии Қадқанӣ ҳам дар китоби «Адвори шеъри форсӣ аз маршрутият то суқути салтанат» (5) сари ин масъала андеша ронда, шеъри форсиро дар қарни мавриди назар ба 7 давра тақсим намудааст:

1. Давраи қабл аз маршрутият;
2. Давраи маршрутият;
3. Асри ризошоҳӣ (1299-1320);
4. Аз шаҳривари 1320 то қудетои 28 мурдои 1332;
5. Аз қудетои 1332 то ҳудуди 1340;
6. Аз ҳудуди 1340 то 1349;
7. Аз 1349 (авҷирии муборизаи мусаллаҳона то 1357 (суқути салтанат)).

Шафеии Қадқанӣ ҳангоми ба давраҳо қудо намудани шеъри қарни XX қун дигар муҳаққиқон, пеш аз ҳама, ба ҳодисаҳои воқеаҳои сиёсӣ ва иҷтимоии кишвар таваҷҷӯҳ зоҳир намудааст. Ҳарчанд андешаҳои муҳаққиқ перомунӣ давраҳои муайяншуда мувофиқи талабот аст, аммо он ҳам наметавонад, ки ҳоси шеъри суннатӣ форсӣ, ҳуссан қолаби ғазал бошад. Зеро дар мадди назари муҳаққиқи арҷманд, қабл аз ҳама, масоили «шеъри нав» меилад. Танҳо дар ду давраи қудонамудаи Қадқанӣ суҳан дар бораи шеъри суннатӣ, аз қумла ғазал мераваду ҳалос.

Аз ин нуқтаи назар, на ин даврабандӣ ва на он даврабандиҳои дар боло зикрғардида наметавонанд, ки ғазалро ҳамқун як жанри шеъри мустақил мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор диҳанд ва ё арзёбӣ намоёнд.

Гузашта аз ҳамаи ин, пажӯишҳои зиёде ҳам вучуд доранд, ки аз онҳо метавон роҷеъ ба баъзе аз давраҳои шеъри суннатии садаи мавриди баҳс, аз ҷумла ғазал маълумот пайдо кард. Ҷои зикр аст, ки дар ин гуна асарҳо даврабандӣ чандон мушаххас нест. Танҳо муҳаққиқон бо зикри муҳимтарин шаклҳои шеъри суннатӣ, аз ҷумла ғазал, рубой, дубайтӣ... вижагиҳо ва пешгомони он иктифо намудаанду халос.

Ба андешаи мо, аз ин навиштаҳои муҳаққиқон ҳангоми муайян намудани давраҳои ғазали форсӣ дар қарни XX метавон истифода кард. Парвин Шикобо ҳангоме ки аз шеъри қарни XX сухан дар миён мегузорад, пас аз баррасии шеъри даврони маршрута дар давраҳои баъдии ин қарн аз шоирони суннатгарои форсӣ, аз қабилӣ Шаҳриёр, Рашид Ёсимӣ, Амирии Фирӯзкӯҳӣ, Пажмон Баҳтиёрӣ, Ҳабиби Яғмоӣ, Маҳдии Ҳамидӣ, Раҳии Муайярӣ, Раъдии Озарахшӣ, Алиӣ Аштарӣ ва дигарон ном мебарад (14, с. 335). Шоироне, ки муҳаққиқ аз онҳо зикр менамояд, аслан баъд аз Инқилоби маршрута дар як давраи муайяни таърихӣ фаъолият намудаанд. Агар Инқилоби маршрутaro аз шурӯъшавӣ (1905) то шикаст (1911), оғози ҷанги аввали ҷаҳон (1914-1918) ва ба сари қудрат омадани Ризоҳон (1925) як давраи муайяни таърихи адабиёти форсӣ (адабиёти навини форсӣ) донем (ҳамагӣ 20 сол), пас шоироне, ки Парвин Шикобо аз онҳо ном мегирад, аксаран дар нимаи дувуми солҳои 20-ум ба қору фаъолият шурӯъ намудаанд ва онҳоро метавон шомили як давраи дигари таърихи адабиёти навини форсӣ намуд. Ин давра (1925-1941) дар адабиёти навини форсӣ давраи ризошоҳӣ ном гирифтааст.

Муҳаммад Ҳуқуқӣ дар «Муруре ба таърихи адабу адабиёти имрӯзи Эрон «Адабиёти имрӯзи Эрон» (11) ном асари худ баъд аз баррасии адабиёти давраи Инқилоби маршрута аз шеъри суннатии форсӣ, аз ҷумла ғазал ҳам зикр намуда, ба вижагиҳо ва шоирони ғазалсарои баъд аз инқилоб (давraи ризошоҳӣ) ишора менамояд.

Агар мулоҳиза шавад, ин муҳаққиқон ҳарчанд ба таври мушаххас роҷеъ ба даврабандии шеъри суннатии форсӣ изҳори назар нанамуда бошанд ҳам, аммо аз навиштаҳояшон метавон чунин хулоса кард, ки онҳо адабиёти давraи маршрутaro як давra ва адабиёти баъд аз он, яъне то Инқилоби исломиро давraи дигаре аз таърихи адабиёт дар қарни XX донистaанд.

Навиштаҳои Муҳаммад Ҷаъфари Ёҳаққӣ дар мавриди давраҳои шеъри суннатии форсӣ (ғазал) аз ин гуна вижагиҳо бархӯрдor аст. Муҳаққиқи мазкур дар китоби «Чун сабӯи ташна» (4) баъд аз баррасии шеъри суннатии даврони Инқилоби маршрута аз ин навъи шеър дар давraи баъд, яъне асри нимоӣ (1926-1979) маълумот медиҳад.

Ҳамин тариқ, аз навиштаҳо ва баррасиҳои муҳаққиқони дар боло зикргардида метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки шаклҳои алоҳидаи шеъри форсӣ дар қарни мавриди баҳс ба пажӯишҳои қомил ва амиқтаре ниёз доранд. Қолаби ғазал, ки аслан мавриди назари мост, аз ин ҷиҳат истисно нест. Зеро ҳамон гуна ки мо худ шохид будем, на ин муҳаққиқон ва на дигар муҳаққиқон дар асарҳояшон перомони ғазал дар қарни XX, даврабандӣ ва вижагиҳои он ба таври қомил сухан рондаанд. Аз ин нуқтаи назар, ғазали форсӣ дар ин қарн ба омӯзиши амиқу қомиле эҳтиёҷ дорад. Аммо барои ҳамаатарафа омӯхтани он ҳамон гуна ки дар боло зикр кардем, бояд давраҳои таърихии он муайян гардад.

Пеш аз баррасии ин масъала меҳоҳам ба ин нуқта ишора намоям, ки аксари пажӯишгарон оғози адабиёти навин (қарни XX)-ро аз Инқилоби маршрута донистaанд, ки таваҷҷӯҳи онҳо бештар ба заминаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ рағона карда шудааст. Аммо асарҳои пажӯишии дигаре низ вучуд доранд, ки муаллифони онҳо

огози адабиёти навинро пеш аз инкилоби мазкур донистаанд. Омили асосии мухталиф будани андешаҳо перомуни даврабандӣ ва огози адабиёти навини форсӣ, пеш аз ҳама, ба тафаккур ва завқу биниши муҳаққиқон вобастагӣ дорад.

Манзури мо аз ин нукта маҳз муайян намудани давраҳои ғазал дар асри XX аст. Зеро ғазал, ки чузъе аз ин адабиёт аст, бо он гомҳои пурҷӯшу хурӯши худро мегузошт. Давраи нахустини ғазалро дар қарни марида баҳс бо огози ин адабиёт метавон муқаррар намуд.

Ҳамин тариқ, бо назардошти андешаҳои муҳаққиқон, омилҳои инкишофи ғазал, меъёрҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ, иқтисодӣ, дигаргуниҳои шакливу мундариҷавӣ, сабку нигориш ва амсоли он метавон давраҳои ғазали форсиро дар асри мавриди назар чунин таъин намуд:

1. Давраи машрутият то ба сари салтанат омадани Ризошоҳ

2. Давраи ризошоҳӣ (то соли 1979)

а) ғазали анъанавӣ

б) ғазали нав

3. Давраи Инкилоби исломӣ (1979 то ба имрӯз).

Албатта, муайян намудани давраҳои адабиёт, аз ҷумла қолаби ғазал аз масъалаҳои муҳими адабиётшиносӣ ба шумор меравад, ки то ба ҳанӯз ҳам ҳалли худро наёфтааст. Андешаҳо, баҳсҳо ҳарчанд мухталифанд, аммо то ба ҳол идома доранд.

Даврабандии охир, ки чун дигар муҳаққиқон бар асоси меъёрҳои замонӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, дигаргуниҳои шакливу мундариҷавӣ ва сабку нигориш муайян шудааст, шояд аз камбудихо ҳолӣ набошад. Аммо новобаста аз ин, мо бар ин андешае, ки маҳз тавассути ин даврабандӣ метавон роҷеъ ба қолаби ғазал дар асри мавриди назар як таҳқиқоти ҳубе ба анҷом расонид.

Давраи аввал. Қисмати зиёде аз шоирони ин давра, ҳатто онҳое, ки дар паи навоҷарӣ буданд, майлу рағбати зиёде ба қолаби ғазал нишон додаанд. Дар аксарияти девонҳо, қуллиёт ва маҷмӯаҳои ашъори шоирони давраи мазкур ғазал фаровон дида мешавад.

Бамаврид аст бигӯем, ки ғазалҳои ин шоирон бо баъзе аз каму котиҳо, навоҷариҳо ва дигар хусусиятҳояшон аз бисёр ҷиҳат бо ғазалҳои шоирони пеш аз худ фарқ мекард.

Яке аз вижагиҳои асосии ғазалҳои шоирони ин давра дар сабк ва тарзи истифодаи забон мебошад. Зеро агар аз лиҳози забонӣ, қорбурди калимаҳову вожаҳо бигирем, аксари шоирони ғазалсаро то ба ҳол аз забони қадимӣ истифода мекарданд. Ин хусусият ҳоси ғазалҳои шоироне мебошад, ки дар марҳилаҳои нахустини машрутият ё пеш аз он (Адиби Нишобурӣ ва Шӯридаи Шерозӣ) қору фаъолият менамуданд. Аз он ки муҳтавои ин гуна ғазалҳоро мавзӯҳои қадимӣ фарогиранд, ҳанӯз ҳам забони онҳо забони мустақил нест, забони дар қадим роҷиҷбуда мебошад, истилоҳот ё вожаҳоеро ба қор гирифтаанд, ки Саъдиву Ҳофизу дигар шоирон мавриди истифода қарор доданд.

Аммо дар навбати худ, қисмате аз шоирон дар паи нав шудани забон ё ба ибораи дигар, дар паи истифодаи калимаҳову вожаҳои нав, хусусан, вожаҳои аврупоӣ мебошанд. Калимаҳои кӯчаву бозорӣ ҳам дар ғазалҳои онҳо зиёд ба ҷашм мерасад.

Ҳарчанд ғазал дар ин давра аз лиҳози таҳайюл ва бадеият заиф аст ва шоирон то ҷое аз унсурҳои тасвир ва қорбурди санъатҳои шеърӣ дурӣ ҷустаанд, лекин дар

баробари ин ғазалҳое ба мушоҳида мерасад, ки аз ҷиҳати мавзӯву мундариҷа ва корбурди калимаву вазнҳои нав замонавӣ ва мутобиқ ба ҷомеаи онрӯза мебошанд.

Аксари шоирони ин давра (ба монанди Баҳор, Эраҷ Мирзо, Адиби Нишобурӣ, Адиби Пешоварӣ, Адибулмамолики Фароҳонӣ, Деххудо, Лохутӣ, Ориф, Фарруҳӣ, Мирзодаи Ишқӣ ва Саидашрафиддини Гелонӣ) дар баробари навҷӯиҳо анъанаҳои муҳими ғазалсароии классикиро нигоҳ доштаанд. Бо вучуди он ки шеваи ғазалсароии классикӣ дар руҳу пайкари ғазали онҳо аён буд, аксарияташон тавонистанд сабки тозае дар ин қолаб ба миён оваранд.

Дар шеваи ғазалсароии аксари онон аз мавзӯҳои анъанавӣ, таркиботу ташбеҳот, васфи маъшук, гулу булбул ва шамъу парвона асаре нест. Ба ибораи дигар, дар ғазалҳояшон кам ороишҳои адабӣ дида мешавад ва кам аз маъшук ва... сухан дар миён аст. Аммо агар сухане аз маъшук аст ё аз шамъу парвона ва ё аз гулу булбул он ҳама воқеъ нестанд, маҷозиянд.

Бад-ин тарз, зимни омӯзишу баррасии эҷодиёти шоирони ғазалсаро метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки дар ин давра қолаби ғазал дар атрофи ду гурӯҳи суханварон давр мезад:

1). Шоироне, ки дар ғазалиётшон аз шаклу мазмуну мундариҷаи ғазалҳои шоирони қадим истифода мекарданд, аз қабилӣ Адибулмамолики Фароҳонӣ, Шӯридаи Шерозӣ, Адиби Нишобурӣ, Адиби Пешоварӣ, Сафӣ Алишоҳ ва дигарон.

2). Ба ин гурӯҳ шоироне дохил мешаванд, ки ҳарчанд аз шакли анъанавии қолаби ғазал истифода мекарданд, вале рӯҳу пайкари онро мавзӯву мундариҷа ва калимаву вожаҳои нав оро медоданд (аз ҷумла, Баҳор, Лохутӣ, Ориф, Фарруҳии Яздӣ, Мирзодаи Ишқӣ, Саидашрафиддини Гелонӣ ва дигарон).

Аммо нуктаи муҳиме, ки дар аксари ғазалҳои шоирони давраи маршрутӣ ҷалби таваҷҷӯх мекунад, ин аст, ки он по ба по бо инқилоб, таҳаввулоти бамӣёномада ва идеологияи он замон пеш мерафт. Ба ибораи дигар, дар таърихи адабиёти форсӣ барои нахустин бор шеъри давраи маршрута ба таври воқеъбинона ва ҳақиқатнигорона идеологияи замонро дар худ таҷассум намудааст, ки намунаҳои бехтарини онро дар қолаби ғазал метавон пайдо кард.

Инъикоси воқеъбинона боиси он гардид, ки дар ғазали ин давра таҳаввулоти амиқе дар мавзӯву муҳтавои он ба вуқӯъ бипайвандад. Аксари пажӯҳандагон, аз ҷумла Файзали Начмонов (2), Шафеии Кадканӣ (5), Абдурахим Зокир Хусайн (3), Сирус Шамисо (13), Яҳёи Орианпур (9), Д.С.Комиссаров (6), М.Муллоаҳмадов (8), Олим Хӯҷамуродов (10) низ дигаргуниҳои баамаломадаро, пеш аз ҳама, дар мавзӯву мундариҷа ва ғояи ғазал донистаанд.

Яке аз мавзӯҳои муҳиме, ки аксар шоирони даврони маршрутаи Эрон ба он таваҷҷӯҳи бештаре зоҳир намудаанд, мавзӯи ватандӯстӣ аст. Зеро шоирони ин давра ҳамагӣ шоҳиди зулму золимӣ, истибдоди аҳли ҳукумат, ҳоинӣ ва ватанфурӯшии онҳо буданд. Аз ин хотир, дар ашъорашон ба ин мавзӯ даст зада, дар зимн мардумро ба мубориза алайҳи душманони дохиливу хориҷӣ даъват мекарданд.

Ҳамин тариқ, метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки бар асари Инқилоби маршрута ғазали форсӣ аз лиҳози мазмуну муҳтаво ба кулӣ тағйир ёфт. Ҳамон гуна ки аз баррасии масъала маълум гардид, муҳимтарин мавзӯҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, инқилобӣ, озодӣ, ватандӯстӣ, тарғиби барқарории ҳуқуқ ва қонунгароӣ маҳз дар ин давра ба миён омаданд. Мавзӯҳои мазкур аз мавзӯҳои ба шумор мераванд, ки нахустин бор дар ин давра аз ҷониби шоирон ба қор гирифта шуданд.

Давраи дуҷум. Ғазал дар ин давра ҳам дар доираи ду гурӯҳи шоирон рушду нумӯ меёфт.

Якум, шоироне, ки дар ҳавзаҳои анҷуманҳои адабӣ, аз ҷумла «Анҷумани адабии Эрон», «Анҷумани Ҳаким Низомӣ», «Анҷумани адабии Донишқада» қору ғаъолият менамуданд. Албатта, ғаъолияти ин гуна анҷуманҳо ба ривочи шеърӣ классикӣ шароити мусоид фароҳам меовард. Мутаассифона, дар он даврае, ки адабиёт, хусусан шеър чун силоҳи буррандае дар дастрасии мардум қарор гирифта буд, қори ин шоирон, ба мисли Алӣ Асғари Ҳикмат, Аббос Фурқот, Содиқи Сармад, Ибрати Мусоҳибӣ, Ғумоми Ҳамадонӣ, Воҳиди Дастгардӣ ва дигарон ба ҷуз аз сурудани мавзӯҳои маъмули шеърӣ классикӣ по фаротар наниҳод.

Ғазалиёти шоирони ҳавзаҳои адабии зикргардида пур аз калимаву ибора ва тавсифҳои мебошанд, ки онҳоро дар ҳар як ғазали шоирони классикӣ метавон пайдо кард, ба монанди «бода», «беду қанори қишт», «сарву гул», «ниҳоли қад», «фариштаи раҳмат», «партави ҷамоли ту», «тори улфат», «риштаи пайванд» ва ғайра.

Ғазалиёти ин шоирон аз лиҳози мавзӯву мундариҷа ҳам тағйир наёфт. Дар ғазалиёти онҳо аксаран аз ишқу ошиқӣ, ҷавру ситам, номехрубонӣ ва бетаваҷҷуҳии маъшук, панду ахлоқ ва ғайра суҳан меравад.

Дуҷум, шоироне, ки бо дигаргуниҳои ҷомеаи онрӯзинаи Эрон ҳамгом буданд ва аз адабиёти пешқадам ва демократии он давра баҳра мегирифтанд. Муҳаммадхусайни Шаҳриёр, Амирии Фирӯзқӯҳӣ, Раҳии Муайирӣ, Пажмони Баҳтиёрӣ аз шоирони ғазалсарое ба шумор мераванд, ки дур аз он анҷуманҳо қору ғаъолият намуда, шеърӣ худро ба замона, ба мардум наздик месохтанд.

Дар ғазалҳои шоирони насли нави даврони ризошоҳӣ (солҳои 50 қарни XX) низ як навъ наоварӣ дида мешавад. Ин наовариҳо, пеш аз ҳама, дар забони ғазал ва қорбурди вожаҳои он ба мушоҳида мерасад. Дар ҳамин давра шоироне чун Нодирпур, Таваллулӣ, Соя, Симини Беҳбаҳонӣ бо сурудани «ғазали нав», ки равону зебост ва ҳам дарбардорандаи калимаву таркибҳо, тавсифҳо ва ташбеҳҳои нав мебошад, ба ғаъолият шурӯъ менамоянд. Ин шоирон доираи мавзӯии ғазалро васеъ намуда, роҳро барои шоирони даврони Инқилоби исломӣ ҳамвор сохтаанд.

Давраи сеюм. Давраи мазкур ба замони шурӯи ҷанги Эрону Ироқ (солҳои 80 қарни XX) рост меояд ва шоироне чун Алиризои Қазва, Қайсари Аминпур, Саид Зиёуддин Шафӣ, Аҳмад Азизӣ, Суҳайл Маҳмудӣ, Юсуфалии Миршакқок, Салмони Ҳиротӣ аз шоироне ба шумор мераванд, ки дар ин давра қору ғаъолият қарда, аз қолаби ғазал ба ҳубӣ истифода қардаанд. Дар ғазалиёти онҳо меҳру муҳаббат ба Ватан, ислом ва арзишҳои он, самимияти зиндагӣ, саҳнаҳои набард, масоили сиёсӣ иҷтимоӣ, ишқу ошиқӣ, шаҳиду шаҳодат, ҷанг, душманбадбинӣ, далерӣ қорнамоии размандагон, вайронии шаҳрҳо, орзуи шаҳодат ва ғайра инъикос ёфтааст, ки ин худ далели ташаккули мавзӯи ғазал дар ин давра мебошад.

Яке аз мавзӯҳои, ки дар ғазалиёти шоирони ин давра зиёд ба мушоҳида мерасад, ин мавзӯи ишқ мебошад. Мавзӯи ишқ дар гузашта аз бомуваффақтарин ва қуршӯртарин мавзӯҳо буда, дар ғазалиёти ҳар як шоир ба ҷашм меҳӯрад. Бо вучуди ин, ошиқонасарой дар ҳар як давра дорои вижаҳои хоси худ аст. Масалан, дар адабиёти давраи Инқилоби исломӣ мавзӯи ишқ бо он вижагӣ, ки дар худ дорад, аз ишқе, ки дар ҷанд даҳае қабл суруда шудааст, фарқ мекунад. Фаҳима Носирӣ маънии умумии ишқро ҷунин баён намудааст: «Ишқ дар ҷой-ҷойи олами ҳастӣ ва афқор сорӣ

аст ва ҳеҷ чиз бидуни ишқ нест, лекин танҳо ишқи ростину ҳақиқӣ, ишқи илоҳӣ аст» (7, с. 234-235).

Бояд иқрор шуд, ки қариб тамоми муҳаққиқони адабиёти муосири форсӣ мавзӯи ишқро дар ин давра ишқи ирфонӣ донистаанд. Ин, албатта, бесабаб нест. Ба андешаи мо, нуктаи асосии ин, пеш аз ҳама, марбути дастовардҳои Инқилоби исломӣ аст. Зеро инқилоб, ки худ бар асоси поя ва арзишҳои гузаштаи мардуми Эрон ба вуқӯъ пайвастааст, таъсире дар шеърӯи шоирӣ низ гузоштааст. Шоирон дар зерӣ таъсири инқилоб ба тавсиф ва инъикоси дастовардҳои он, хусусан фарҳанги исломӣ, ки яке аз рухҳои он шинохт ва расидан ба Худо мебошад, даст задаанд. Аз ин нуктаи назар, афзунии мавзӯи мазкур ва таваҷҷӯҳи бештари шоирон ба инъикоси он маҳз марбути ин омилҳо мебошад.

Аммо бояд зикр кард, ки шоирони даврони Инқилоби исломӣ бо вучуди талошҳо ва навҷӯиҳои зиёд дар ин самт натавонистанд мавзӯи ишқи ирфониро дар он пояе, ки шоирони классикӣ сурудаанд, инъикос намоянд. Ғазали ирфонии онҳо дар бештари маврид аз лиҳози ҳунари шоирӣ бо ғазалҳои ирфонии шоирони классикӣ қобили муқоиса нест.

Мавзӯи дигаре, ки дар ин давра шоирон бештар ба он пардохтаанд, ин мавзӯи ҷанг ва тасвири қаҳрамонию далерӣ ва ҷоннисорӣи размандагон мебошад. Таъсири ҷанг ба гунае буд, ки дар ҳар мисраи ғазали шоирони ин давра диловарию нотарсӣ, қаҳрамонию душманбадбинӣ ва душманситезӣ инъикос меёфт. Тасвирҳои ҳамасӣ дар саргосари ғазалҳое, ки ба ин мавзӯ бахшида шудаанд, ба мушоҳида мерасад. Хусусан, тасвирҳои майдонҳои набард, талошҳо ва ҳунрезӣҳои размандагон беш аз ҳама дар рӯҳи пайкари ғазали ин давра ҳукмфармо буд.

Мавзӯи иҷтимоӣ аз дигар мавзӯҳои ҷангӣ, ки аксарияти шоирони ғазалсарои ин давра ба он даст додаанд. Аз шоирони ғазалсарои ин давра Саид Зиёуддини Шафӣ, Алиризои Қазва, Салмони Ҳиротӣ, Насруллоҳи Мардонӣ, Қайсари Аминпур дар ташаккули ин навъ ғазал саҳми арзанда гузоштаанд. Ғазалиёти онҳо молмоли мавзӯҳои сиёсӣ иҷтимоӣ буда, дар онҳо як навъ самимияти зиндагӣ, мардумандешӣ ва ҷомеагароӣ ба мушоҳида мерасад.

Пайнавишт:

1. Асозода Х. Адабиёти Эрон дар садаи XX. -Душанбе, 1997.-272 с.
2. Баъзе масъалаҳои актуалии филологияи Эрон. Маҷмӯаи мақолаҳо.- Душанбе, 1990.- 108 с.
3. Зокирхусайн А. Адабиёти сиёсии Эрон дар аҳди маишуратият. -Техрон, 1377.-794 с.
4. Ёҳаққӣ М. Чун сабӯи ташина. -Техрон, 1375.-374с.
5. Кадканӣ М.Адвори шеъри форсӣ аз маишуратият то суқути салтанат. -Техрон, 1383.-175 с.
6. Комиссаров Д.С. Пути развития, новой и новейшей персидской литературы.- М.: Наука, 1982.-294 с.
7. Маҷмӯаи мақолаҳои семинорӣ. Баррасии адабиёти Инқилоби исломӣ. -Техрон: Самт, 1373.-658 с.
8. Муллоаҳмадов М. Лирикаи Адибулмамолики Амирӣ. -Душанбе. 1985.-174 с.
9. Орианпур Я. Аз Сабо то Нимо. -Техрон, 1978.-267с.
10. Хӯҷамуродов О. Адабиёти аҳди маишуратии Эрон. -Душанбе, 2002.-66 с.

-
11. Ҳуқуқӣ М. Муруре ба таърихи адабу адабиёти имрӯзи Эрон. – Теҳрон: Қатра, 1372.-620 с.
 12. Шамисо С. Сайри газал дар шеъри форсӣ. – Теҳрон: Фирдавс, 1376.-320 с.
 13. Шамисо С. Сабкиносии шеър. – Теҳрон: Фирдавс, 1374. -431 с.
 14. Шикебо П. Шеъри форсӣ аз оғоз то имрӯз. – Теҳрон: Ҳирманд, 1373. - 463 с.

Reference Literature:

1. Asozoda Kh. Literature of Iran in the XX-th Century. – Dushanbe, 1997. – 272 pp.
2. Some Actual Problems of Iranian Philology. Collection of Articles. – Dushanbe, 1990. – 108 pp.
3. Zokirkhusayn A. Political Literature of Iran in the Period of Revolution. Tehran, 1377 hijra. - 794 pp.
4. Youkkhaki M. As a Thirsty Jug. – Tehran, 1375 hijra. – 374 pp.
5. Kadkani M. Periodization of Persian Poetry since the Epoch of Mashruta up to Shakh;s Governance Fall. – Tehran, 1383 hijra. – 175 pp.
6. Komissarov D. S. Ways of Development of New and the Newest Persian Literature. – M.: Science, 1982. – 294 pp.
7. Collection of Seminar Researches of Islamic Revolution Literature. – Tehran: Samt, 1373 hijra. – 658 pp.
8. Mulloakmadov M. Lyrics by Adibulmamolik Amiri. – Dushanbe, 1985. – 174 pp.
9. Oriyanpur Ya. From Sabo up to Nimo. – Tehran, 1978. – 267 pp.
10. Khojamurodov O. Literature of Iranian Revolution Epoch. – Dushanbe, 2002. – 66 pp.
11. Khukuki M. Viewpoint on the History of Modern Iranian Literature. – Tehran: Katra, 1372 hijra. – 620 pp.
12. Shamiso S. Gazel evolution in Persian Poetry. – Tehran: Firdaws, 1376 hijra. 320 pp.
13. Shamiso S. Stylistics of the Poet. – Tehran: Firdaws, 1374 hijra. – 431 pp.
14. Shikebo P. Persian Poets since very inception up nowadays. – Tehran: Khirmand, 1373 hijra. - 463 pp.

УДК 82/821.0
ББК 83.3 (2Т)

**ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШ ВА
ТАШАККУЛИ ШЕЪРИ МУҚОВИМАТ
ДАР ОСОРИ САДРИДДИН АЙНӢ**

Турсунов Нодир Толибович,
аспиранти гурӯҳи тадқиқоти филологии
Маркази илмӣ ҳуҷандии АИ ҶТ

**ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ
И ФОРМИРОВАНИЯ ПОЭЗИИ
СОПРОТИВЛЕНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ
САДРИДДИНА АЙНИ**

Турсунов Нодир Толибович,
аспирант группы филологических
исследований Худжандского научного
центра АН РТ (Таджикистан, Худжанд)

**PREREQUISITS OF RESISTANCE
POETRY RISE AND FORMATION IN
SADRIDDIN AINI'S CREATION**

Tursunov Nodir Tolibovich,
post-graduate student of the group of
philological researches under Khujand
Scientific Centre attached to the Academy of
Sciences of Tajikistan Republic
E-MAIL: tursun-1989@mail.ru

Калидвожаҳо: Садриддин Айни, эҷодиёти шоир, шеърҳои муқовимат, табаддулотҳои сиёсӣ, ҳифзи арзишҳои маънавӣ, тафаккур аз зӯроварӣ, адабиёти муосири тоҷик

Дар ин мақола заминаҳои пайдоиш ва марҳилаҳои таърихии шеъри муқовимат ва пойдорӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, унсурҳо ва падидаҳои он дар ашъори устод Садриддин Айнишарҳу тавзеҳ ёфтааст. Бо така дар намунаҳои ашъори Устод Айни муаллиф муқаррар намудааст, ки дар адабиёти муосири тоҷик ӯ аз нахустин шоироне ба шумор меравад, ки бо ҷасорати адабӣ дар замони инқилобҳои табаддулотҳои сиёсӣ баромада, аз арзишҳои фарҳангӣ ва маънавии халқи хеш дифоъ намудааст. Аз ин рӯ, дар ин мақола бо фароҳамоварии намунаҳои ашъор ва бозгӯии мавзӯоти осори муқовимат-ҷӯёнаи суханвар муаллиф ба чунин ҳулоса расидааст, ки устод Садриддин Айни бо сурудани ашъори инқилобӣ ва тафсири эҳсоси оштиноназирии хеш нисбат ба зулму тааддӣи ҳукумати подшоҳӣ тавонист, ки дар оғози адабиёти муосири тоҷик ба зӯҳури падидаҳои муқоват дар шеъри нави тоҷик рисолати хешро дар ин самт низ ҳамчун бунёдгузори адабиёти даврани нави Тоҷикистон ба иҷро расонад.

Ключевые слова: Садриддин Айни, произведения поэта, стихи сопротивления, политический переворот, защита духовных ценностей, ненависть к насилию, современная таджикская литература

Рассмотрены основы появления и исторические периоды функционирования стихов сопротивления. Их элементы и признаки прокомментированы и пояснены на основании стихотворений основоположника современной таджикской литературы Садриддина Айни. Ссылаясь на примеры из стихотворений Айни, автор установил, что он является одним из первых представителей современной таджикской литературы, которые во время революции и политического переворота смело выступили в защиту культурных и

духовных ценностей своего народа. Исходя из этого, на примерах из стихотворений Садриддина Айни раскрыта тема сопротивления в произведениях поэта. Изложено мнение, что С. Айни, написав революционные стихотворения и выразив ненависть к насилию в дореволюционном государстве, сумел заложить в качестве одной из основ современной таджикской литературы стихотворения на тему сопротивления и этим выполнил свою миссию как основоположник литературы Таджикистана в новую историческую эпоху.

Key words: *Sadriddin Aini, poet's works, poems of resistance, political coup d'etat, defence of spiritual values, hate for violence, modern Tajik literature*

*The article dwells on the grounds of the rise and historic periods of functioning in reference to the poems of **resistance**. Their elements and signs are commented and explained in the poems belonging to the founder of modern Tajik literature Sadriddin Aini. Referring to the samples of Aini's poems the author stated that the former had been one of the first representatives of Modern Tajik literature who during the revolution and political coup d'etat spoke out bravely for the defence of cultural and spiritual values of their people. Proceeding from this assumption, the author reveals the theme of resistance in the poet's works taking them as examples. He keeps to the opinion that having written revolutionary verses conveying hate for violence in the prerevolutionary state S. Aini managed to lay as one of the foundations of Modern Tajik literature poems on the theme of resistance, thus he carried out his mission as a founder of the literature of Tajikistan in the new historic epoch.*

Таҷассуми масоили доғи рӯз, аз ҷумла тавассути қалам ба мубориза бархестан алайҳи ҳамагуна рафтор ва кирдори бад, ҷангу хушунатҳо, зӯроварӣ ва дигар атвори нохушоянд барои эҷоди як ҷараёни муҳиме дар адабиёт боис шуд, ки дар истилоҳи адабиётшиносӣ онро адабиёти муқовимат ва пайдорӣ унвон намудаанд. Донишманди эронӣ доктор Форук Сафизода дар китоби худ “Адабиёти муқовимати Эрон” (аз ҷуғрофиҳои Сосониён то инқилоби Машрута) сароғози пайдоиши ин адабиётро ба ибтидои шӯрӣ низоъ ва зиддиятҳои башарӣ пайванд бахшида, аз ҷумла навиштааст: “Эрониён аз куҳантарин азмаинаи таърих, дорои андеша, фалсафа ва ирфони вежаи худ будаанд. Дар ин байн мунтақидони зиёде низ вучуд доштааст. Дар баробари ҳар фалсафа ё ҳар оин ё андешае муҳолифи ин фалсафа ва оину андеша ҳам вучуд доштааст. Дар баробари фалсафаи Зардушт фалсафаи Меҳр қарор дошта. Дар баробари фалсафаи Меҳр оини Зарвон буда ва дар ҳар замон ин андешаҳои мувофиқ ва муҳолиф вучуд доштааст... (2, с. 143) Дар идомаи ин мулоҳизот бо тақия бар собикаи таърихӣ вучуди ин адабиёт ишорате намуда, аз ҷумла навиштааст: “вақте суҳан аз адабиёти муқовимат ва ё пайдорӣ чун як навъи хоси адабӣ ба миён меояд, бетартиб дар шакли қулӣ ва оми худ дар мутуни адабӣ аз гузашта то ба ҳол вучуд дошта ва дар ҷой ҷойи онҳо гоҳо ба шакли маъмулӣ ва гоҳ ба ашқоли барҷастаи ҳудро ба намоиш меғузорад... Ин ҷилваҳо ва буруз ба гунае аст, ки ҳатто метавон онро дар мутун ва осори сӯфиёнаи ин ду адаб ҳам, (манзур адабиёти форсӣ ва арабӣ – Н.Т.), бавежа форсӣ мулоҳиза намуд. Бузургони ду адаб чун Фирдавсӣ, Рӯдакӣ, Анварӣ, Масъуди Саъди Салмон, Носири Хусравӣ Қабодиёнӣ, Аттот, Саной, Мавлавӣ, Низомӣ, Хоконӣ, Ҷомӣ, Саъдӣ дар забони форсӣ ва Имрулқайс, Арва ибни Вард, Шанфарӣ, Амру ибни Қулсум, Ҳатиа, Фараздак, Камият, Даъбал, Сайиди

Ҳумайрӣ, Абунӯвос, Мутанаббӣ, Абулало, Аҳмади Шавқӣ ва Маҳмуди Дарвеш дар адаби арабӣ ҳама ва ҳама намунаҳои мисол заданӣ дар ин робита ҳастанд. (2, с.166)

Бо така бар тайиноти ин донишварон метавон ба натиҷае расид, ки адабиёти пойдорӣ ва муқовимат ё шеъри муқовимат пеш аз ҳама чун ифодаи рӯҳияи суҳанварон дар муқобили зулм, истибдод, озодихоҳӣ, истодагарӣ дар муқобили ҷараёнҳои зидди озодӣ, муқобилият бо ҷанг ва ҳама таҷовузҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ маънавӣ фаҳмида мешавад. Аз ин ҷост, ки мафҳуми маъруфи адабиёти ҷанг ҷузъе аз ин адабиёти муқовимат ва пойдорӣ шинохта шудааст. Ҳатто бархе аз муҳаққиқон ин қитъаи маъруфи шоири ҳамасри устод Рӯдакӣ Ҳанзалаи Бодғисиро яке аз аввалин намунаҳои шеъри муқовимат донистаанд:

*Меҳтарӣ гар ба коми шер дар аст,
Шав хатар кун, зи коми шер биҷӯй.
Ё бузургиву иззу неъмату чоҳ,
Ё чу мардон-т марги рӯёрӯй.*

Бо така бар ин дидгоҳҳо мутолиаи осори барҷастаи адабиёти гузаштаи мо, чун осори Рӯдакӣ, “Шоҳнома”-и безаволи Фирдавсӣ ва ашъори Саъдиву Ҳофиз, Ҷомиву Бедил ин нуктаро мусаллам мегардонад, ки дар ҳама давраи замони муқовимат ба падидаҳои номатлуб, аз ҷумла, ҷангу хунрезӣ, бадбинӣ, душманони Ватан ва амсоли ин дар ҷомеаҳо ривож дошта, дар қаламрави адабиёт ба таври барҷаста таҷассуми онро мо ба мушоҳида мегирем. Вақте ки Фирдавсии бузург дар “Шоҳнома” мефармояд:

*Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,
Аз он беҳ ки кишвар ба душман диҳем.*

Эҳсос мешавад, ки дар ин каломӣ шоир эҳсоси душманӣ ва зиддият нисбат ба душманони Ватан мучассам аст, ки бешак ҳамин рӯҳия дар шеър як навъ мавзӯи муқовимат ба душманӣ, ҷангҷӯён мучассам аст ва ҳамин гуна ин масъала марҳила ба марҳила дар қаламрави адабиёти форсу тоҷик идома ёфтааст, ҳоса дар ҳар ҷомеае, ки суҳан аз истисмору ғуломдорӣ ва нобаробарӣ меравад, шуаро бо қалам ба он падидаҳои номатлуби ҷомеа муқовимат зоҳир намудаанд, ки ҳарчанд ба таври мушаххас дар сарчашмаҳои мавзӯӣ таъкид нашудааст, аммо мавҷудияти ин навъ ашъор аз вучуди аносири ин адабиёт ва таҷассуми равшани ин мавзӯӣ дар сурудаҳои шоирони мо паём мерасонад.

Бо огози марҳилаи нави сиёсӣ таърихӣ дар остонаи асри бистум ва нуфузи зулму истибдод то замони инқилоби октябр суҳанварони адабиёти муосири тоҷик, чун Садриддин Айнӣ ва дигарон низ ба ин мавзӯӣ рӯҷу намуданд, ки марҳила ба марҳила ривож касб намудани мавзӯи муқовимат дар адабиётро нишон медиҳад. Ҳамчунин бо он ки фаъолияти серсоҳаи устод Садриддин Айнӣ дар ҷодаи ҳифзи таърих ва нигоҳ доштани ҳофиза ва ёди таърихӣ ба воситаи тадқиқоту ҷустуҷӯҳои пайгирона бараъло эҳсос мегардад, хушбахтона, ҳамин ҷиҳати масъаларо метавон ба сифати оини пурҷилои адабиёти муосири тоҷик дар ашъору осори публицистияш низ ҳамчун як ҷузъи шеъри ба истилоҳ муқовимат ва бедорӣ ба мушоҳида гирифт. Ба таъбири дигар, агарчи нигаришҳои устод Садриддин Айнӣ ба гузашта ва муаррифии ҷеҳраҳои барҷастаи адабиёт дар даҳсолаи дуюм ва сеюми асри гузашта вусъат пайдо намуда буданд, вале ин муборизаҳо андак пештар ба унвони намунаи шеъри муқовимат дар сурудаҳои инқилобӣ ва қаблазинқилобӣ, ки ҳамин гуна ашъорро дар таъриҳҳои ҳамасронаш, китоби «Таҳзибуסיён», рӯзномаҳои «Бухорои шариф» ва «Самарқанд», маҷаллаи «Ойна», рӯзномаи «Шӯълаи инқилоб», маҷмӯаи ашъори

«Ахтари инқилоб» ва ... дидан мумкин аст, метавон мушоҳида кард. Яъне, дар ин давра, ки марҳилаи аввали зуҳури аносири шеъри муковимат ба шумор меравад, шеърҳои маорифпарваронаи пешгоми адабиёти муосири тоҷик устод Садриддин Айнӣ рӯйи чоп омадаанд, ки як андоза бозгӯкунандаи муборизаву муковиматҳои беамони рӯшанфикрони ибтидои асри XX мебошанд. Ҳарчанд, таҳқиқи чунин масоил аз ҷониби муҳаққикон ба таври алоҳида сурат нагирифтааст, вале дар китобҳои «Садриддин Айнӣ – равшангари бузурги таърих», «Пантуркизм ва сарнавишти таърихи тоҷикон»-и академик Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ, ки фаъолияти устод Садриддин Айнӣ дар таърих ба осори пажӯҳишӣ публисистиаш мавриди баррасӣ қарор додаанд, ба ин паҳлӯи масъала низ таваҷҷӯҳ зоҳир шудааст (6, с.123). Ҳамчунин, дар мақолаи «Адабиёти муковимат ва шеъри пайдорӣ дар Тоҷикистон» (4, с.157) Н.Нуров перомун баъзе сурудаҳои ин суҳанвар мулоҳизаронӣ намудааст.

Қусторҳои ин муҳаққикон нишон медиҳанд, ки ашъори устод Садриддин Айнӣ ҳамчун намунаи бехтарини шеъри муковимат дар ибтидои асри гузашта ба сифати «исёни мубориз» (ба таъбири устод Лоик Шералӣ) аз ҷойгоҳи боризе бархурдор будааст. Дар байни ашъори устод Садриддин Айнӣ, ки маҷмӯи онҳо дар ҷилди ҳаштуми «Куллият»-и суҳанвар фароҳам омадаанд, метавон бархурде ба фарогирии мавзӯоти шеърҳои ба истилоҳ «муковимат» пайдо намуд. Чунин доварӣ ба ашъори суҳанвар як нуктаро ба мо рӯшан менамояд, ки шеърҳои ба зулму истибдод ва ситам бахшидаи шоир як андоза тааххуд ва муборизаҳои интиқомҷӯёнаи суҳанварро бозгӯ менамояд. Муҳаққиқ Н.Нуров бо таъкид ба ин масъала чунин андеша дорад: «Тааххуд бар гуфтани асрори ғамангези зулму истибдод нисбат ба мардум ва ситам ба халқ дар ҳамин айёми ба истилоҳ пешазинқилобии тоҷик буд, ки дар сурудаҳои пешгоми адабиёти муосири тоҷик устод Садриддин Айнӣ таҷассуми густарда пайдо кард» (4, с.153). Яъне, чунин нуктаҳо ишорат ба он менамояд, ки масъалаи мубориза ба муқобили зулму таъддӣ ба сифати ҷузъи шеъри муковимат дар ин давра метавонад мавриди нақду баррасӣ қарор гирад. Зеро дар концепсияи муборизаҳои устод Садриддин Айнӣ масъалаи «кушодани фикри мардуми Бухоро» бо роҳи таъсиси мактабҳои типӣ нава ба омилҳои гиреҳ меҳӯрад, ки ҷавҳари он моҳияти асосии ин падидаро ташкил медиҳанд. Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ бо ишорат ба ин масъала навиштааст: «Садриддин Айнӣ муборизи роҳи маънавият буд ва ҷавҳари таълимоти равшангарии тоҷикӣ дар эҷодиёти фаъолияти ӯ аз баъзе ҷиҳатҳо барҷаста падида омадааст. Вай чунон, ки баъд аз инқилоб гуфтааст, «кушодани фикри мардуми Бухоро, ки дар зер идораи асримиёнагии саҳти амир ва таъсири муллоҳои мутаассиб ҷа баста буд», лозим медонист ва ин ҷаҳо бо нури матбуот, илму дониш ва маърифатомӯзӣ об кардан меҳост» (6, с. 26). Яъне муҳимтарин воситаи тарғиби чунин афкори ҷадидия, ба қавли муҳаққиқи тоҷик М.Рачабӣ, ин «тарғиби мактаби усули нава» буд ва устод С. Айнӣ пеш аз он, ки ба воситаи матбуот моҳияти «ҷавҳари таълимоти равшангарӣ»-и ҳешро кушояд, бо зоҳир намудани гироишҳои ба мактаб ва омилҳои хусусияти таълимидошта алоқамандиашро нишон додааст. Мавҷудияти чунин мавзӯот дар ашъори суҳанвар фаъолияти равшангарии С.Айнӣро ба зуҳур мерасонад. Масалан, дар порчаи зерини шеърӣ меҳонем:

Аз ғайзи яздон хон аст мактаб,

Бар лаъли ирфон кон аст мактаб.

Бечон ҷасадро қадре набошад,

Ҷисм аст инсон, ҷон аст мактаб.

Аз мактаб ояд ошоии дил,
Марғуби дилҳо з-он аст мактаб.
Бемактабонро набвад ҳаёте,
Об аст мактаб, нон аст мактаб,
Саъд аст мактаб, ҷайр аст мактаб,
Иззааст мактаб, шон аст мактаб.
Дар ҷаши бинии нур аст дониш,
Дар ҷисми дониш ҷон аст мактаб.
Дар моҳии ҷон об аст ирфон,
Дар мурғи ирфон дон аст мактаб. (1, с.25)

С.Айний дар ин марҳила мактабро ҳамчун «файзи яздон» «ҷони ҷисми инсон» ояндаи дурахшон ва сериву пурии рӯзгор тафсир кардааст. Заифиву нотавонии мардум ва набудани иродаву завқи ояндасозии халқ боиси бенасиб монданашон аз нуру илму ирфон ва донишу маърифати замони гардида буд, монеае барои озодихоҳии оммавӣ мегардид. Тасвир ёфтани ҳамин ҷиҳати масъала дар ашъори устод С.Айний дар баробари дигар масоиле, ки муборизаву муқовиматҳои суҳанвар аз он ошкор аст, ёрмандие дар бозгӯии моҳияти эҷодиёти нависанда доранд. Ин маънӣ дар порчаи зерин чунин тасвир ёфтааст:

Шуд баста дабистону бипаёмурд гулистон,
Рафт аз гули сибён дамишу нафҳаи ирфон.
Пур гашт зи сибён ҳамаи кӯчаву майдон,
Гирён ба ин ҳоли худ, эй зумраи сибён!
Эй майити пуришон!
Эй майити пурхун!
Гирӣед, ки ин дам ҷӯхало хурраму шоданд,
Гирӣед, малакҳо ба шумо додрасонанд,
Гирӣед, ки ашкони шумо нурфишонанд.
Эй халқ, нигар, ин чӣ асоест ба даврон?
Ту беҳаракат мон,
Эй зиндаи бечон! (4, с. 60)

Чунин аснод мавқеъгириҳои ҷоҳталабону манфиатҳои аморати амириро нисбат ба кушода шудани мактабҳои типии нав нишон медиҳад. Ба муқобили ислохотхону рӯшанфикрони замон шӯронидани мардуми гумроҳу бесавод яке аз фишангҳои асосии аҳли мансабу ҷоҳ бар ҷадидону намояндагони фаъоли ин ҳаракати озодихоҳӣ мебошад. М.Раҷабӣ дар китоби «Ислом: ҷадидия ва инқилоб» дар ин бора менависад: «Мактабҳои усули таълиму тарбияи ҷадид камолоти маънавии халқу миллатро ҳадаф доштанд ва қисмате аз мардум аз ин сарчашмаи фазилат ком ширин карда, мухлиси он гаштанд. Вале ду бор- солҳои 1909 ва 1914 ҳамин берӯхиву сархамиву бетарафиву тарсончакиву буздили омма низ боиси ба зудӣ ва пурра баста шудани ин мактабҳо гардид» (4, с. 59). Яъне, як вазифаи чунин суҳанвароне ба мисли устод С.Айний дар доираи концепсияи «фикри мардуми Бухороро кушодан» анҷом меёфт ва шояд ҳамин омил боис гардид, ки як қисми муҳими эҷодиёти суҳанвар, ки ҳадафаш пешгирии ривочи бесаводии омма дар марҳилаи баъдӣ буд, фарогири чунин масъалаҳо шавад. М.Шакурӣ ин масъаларо чунин шарҳ додаанд: «Растагории миллиро аз «кушодани фикр» ва расидан ба фарҳанги замони оғоз ниҳодан хостан ва ин корро аз омӯзишу парвариши кӯдак ибтидо кардан лозим донистанд» (6, с.22).

Устод С.Айнӣ дар тарбия рисолае навишт, ки «Таҳсибу-с-сибён» ном дорад. Ҳамчунин дар ин маврид муроҷиати устод С.Айнӣ ба кӯдакон бесабаб нест:

*Мактаб сабаби ҳаёт бошад,
Мактаб сабаби наҷот бошад.
Мактаб ба ту дод илму одоб,
Мактаб ба ту дод дурри ноёб (I, с.238)*

Масъалаи кушодани мактаб ва ҷалби хонандагон ба таҳсилот яке аз масоили муҳим ба шумор меравад ва шоирону суҳанварони замон ба монанди Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим, Абдуллоҳочаи Абдӣ, Ҳомидҳочаи Меҳрӣ ба таъсиси нахустин мактабҳои типии нав иқдом намуданд ва дар қанори ҷунин падида дар ин давра устод Садриддин Айнӣ тавониста, ки бо роҳандозии барномаҳои таълимӣ ва навиштани китобҳои дарсӣ яке ба сифати муассиси воқеии мактабҳо ба таъсиси мактаб пардозад. Иҷрои ин вазифаи таърихӣ то андозае мушкилиҳо низ дошт ва ҳамин тавр ҳам шуд, ки ҷандин маротиба дари мактабҳоро бастанд. Барномаҳои рӯшангарони замон ҳарчанд як андоза аз ҷониби омма тарафдорони худро пайдо намуд, вале дар маҷмӯъ қисми зиёди аҳоли аз моҳияти таълиму тарбия беҳабар буданд. «Ту беҳаракат мон, Эй зиндаи бечон» ба мардуми хурофотиву мутаассиб нигаронида шудааст. Дигар масоили муҳиме, ки дар шинохти шеърӣ муқовимат дар ин давра ба мо ёрмандӣ мекунад, ба инбат гирифтани оҳангҳои марсиявӣ ғамолуда дар ашъори суҳанварон дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX мебошад. Устод С.Айнӣ дар марғи бародарбӯзурғи хеш Сирочиддин, ки аз ҷониби аҳли салтанату ҷоҳ ба қатл расида буд, ҷунин марсияе сурудааст, ки ба рӯшан қардани ҳамин ҷиҳати масъала кӯмак менамояд:

*Ҷамъ гардида ба як ҷой ситамгоре чанд,
Ба кушишхона ҷунон ки саги хунхоре чанд.
Даври як золими мурдори ситамғори сафех,
Гирд гардида ситампешаи мурдоре чанд. (I, с. 288)*

«Кушишхона» маконе, ки инсонро бо баҳонаҳои зиёд оварда ба қатл мерасонданд. Н.Нуров дар мавриди ин пораи шеърӣ устод С.Айнӣ мулоҳизаронӣ намуда, навиштааст: «Манзур аз кушишхона дар ин порчаи шеърӣ ҷойи қатл, қатлгоҳи аҳли зулм аст, ки натиҷаи истибдоди хунхоронаи ононро устод Айнӣ возеҳан шарҳу тавзеҳ додааст». Яъне, зулму истибдод ба хунхориву куштору қатли инсонҳо оварда расонидааст. Шадидтар гардидани матлаби суҳанвар дар идомаи марсияи мазкур бозгӯкунандаи устувории ин навъи шеър бар муқобили зулми аҳли ҷоҳу умарои манғитӣ мебошад:

*Гӯсфандвор ба ханҷар зада сар инсонро,
Бикашиданд зи хун соғари саришоре чанд.
Ҷон сунурданд ба анвои ҷафову зорӣ,
Чанд озурдадил аз дастии дилозоре чанд.
Ҳам дар он маслахи аҳрор ҷигаргӯшаи ман,
Кушта гардида ба фармудаи ашрофе чанд (I, с. 288)*

Дигар падидае, ки ба раванди инкишофи шеърӣ муқовимат таъсир расонид, бастанӣ нашрияҳо ва рӯзномаҳои маҳаллӣ ба ҳисоб меравад. Устод Садриддин Айнӣ дар китоби «Таърихи инқилоби фикрӣ» рӯзномаҳои «Тӯрон» ва «Бухорои шариф»-ро ба унвони «гулбуни навшукуфта», «бӯстони миллат» ва «ҷаманистони маърифат» ёдовар мешавад. Ҷи тавре ки устод Абдуҳолиқи Набавӣ дар китоби «Бухорои

шариф» сарогози матбуоти миллии тоҷик» таъкид менамояд, ин рӯзномаҳо барои бедорӣ ва озодӣ хидматҳои шоиста ба анҷом расониданд, ки ин ба ҳукумати Бухоро ва сафорати Русия ҳеч маъқул набуд. Аз ин ҷиҳат «ин ду қувва, ки аз истеъмори ҳокимияти худ ҳавф доштанд, дар садади бастанӣ рӯзнома шуда» (3, с. 138), сармуҳаррири рӯзномаи «Бухорои шариф» Мирзочалол Юсуфзода ро маҷбур намуда буданд, ки дар ҳудуди 24 соат тарки ҳоки Бухоро намоёнд. Ҳамин тавр, санаи 2 юми январи соли 1913 рӯзномаи «Бухорои шариф» баъда шуд. Устод С.Айни бастанӣ рӯзномаи «Тӯрон»-ро «фаноӣ озодӣ ва илму маориф» унвон намуда, навиштаанд:

*Э тарҷимаи ҳоли дил, э сафҳаи «Тӯрон»,
Чун маҳв шудӣ, монд ба дил доғи фаровон.
Дар илму адаб раҳбари Тӯрон шуда будӣ,
Имрӯз ба ифнои ту Тӯрон шуда вайрон.
Дирӯз ба даврон зи ту ахбор ҳама рафт,
Акнун зи ту ҷуз хотирае нест ба даврон. (1, с. 228)*

Дар идомаи матлаби ҳеш устод Садриддин Айни ба «Тӯрон» ҳамчун оинаи рӯзгор ва манбаи ифшо сохтани ҳаққи ботил ва фисқу салоҳ муомила намуда, ба муқобили ҷунин падидаи маънавиятсӯз баромадааст:

*Не-не, зи ту сад дарду алам монд ба гетӣ.
Не-не, зи ту сад меҳнату гам монд ба кайҳон.
Кӯр аст басар, гар қунад аз вақти ту изғоз,
Тунг аст забон, гар қунад аз ҳусни ту китмон.
Э маъракаи восиаи тавсани афкор,
Э маҳкамаи одилаи даъвии азҳон.
Азҳони ҳама чун сари ман гашта мушавваш,
Афкори ҳама чун дили ман гашта парешон.
Рафтӣ, зи кӣ пурсем қунун солеҳу фосид?
Рафтӣ, зи кӣ ҷӯем қунун аз ҳақу бутлон?
Боз о, ки мушавваш нашавад ин ҳама мардум,
Боз о, ки парешон нашаванд ин ҳама инсон. (1, с. 228)*

Марҳилаи дувуми зуҳури аносири шеъри муқовимат ба адабиёти давраи ҷангии тоҷик дар эҷодиёти устод С. Айни дар солҳои 40-ум ба вуқӯъ пайваستاаст, ки ин ҷо масъалаи муқовимат бар зидди истилогарони немис ва даъват барои мубориза алайҳи ҷунин воқеаи ҳавлноқ ва шикасти нерӯҳои таҳрибкори олмонӣ маҳсуб мешавад. Дар ҳамин давра, гурӯҳе аз суҳанварони тоҷик худ ба майдони набард рафта ҷангиданд. Устод Садриддин Айни бо қувваи қалам ва нерӯи суҳан ба мубориза бархоста буд ва дар баробари ин ки асарҳои «Қаҳрамони ҳалқи тоҷик Темурмалик» ва «Исёни Муқаннаъ»-ро таълиф кард, боз «Суруди зафар» ва «Марши интиқом», «Мо зи Гитлер ниқори башарият гирем», «Қаҳрамони Ленинград» барин шеърҳои эҷод намуд. Устод С.Айни дар ин шеърҳо қаҳрамониву диловарии аскарони сурхро нишон дода, дар майдони пайкор муваффақиятҳои ба дастовардашонро ситоиш ва истикбол кардааст. Ҳатто қасидаи шоир таҳти унвони «Ҷанг ва зафар» ба истикболи тамоми шудани Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва ғалабаи қушунҳои Иттиҳоди Шӯравӣ навишта шудааст. Ин қасида бо матлаи зерин оғоз мегардад:

*Гитлер, ки баровард дувум ҷанги ҷаҳонро,
Меҳост қунад банди худ оламиёро.
Баҳри баамалории ин фикири ҳаёли,*

Сар дод ба ҳар сӯи ҷаҳон хайли дадонро (I, с. 228)

Устод С.Айнӣ аз «фатҳу зафари пурра» расидани халқи советӣ ба вачд омада, дар қисмати охир онро чунин васф кардааст:

Аз баҳри бақайдории таърихи чунин фатҳ,

Айнӣ ба сар овард ба ин байт баёнро.

Овозаи фатҳу зафари пурраи мо бин:

Бигрифт ба таърихи ҷаҳон рӯи ҷаҳонро. (I, с. 228)

Дар соли 1943 ҳамлаҳои лашкари советиро «ҳамлаҳои оташӣ», роҳи ӯро «роҳи душманкушӣ», раҳодиҳандаи инсоният дар зулму ҷафо ва монанди инҳо унвон ниҳодааст:

Роҳи ӯ роҳи душманкушӣ аст,

Интиқом аз ганимон кашӣ аст.

Ҳамлаи ҳамлаи оташӣ аст,

Ҳамсӯзӣ ба вай дилхушӣ аст (I, с. 437)

Ҳамин тариқ, устод Садриддин Айнӣ бо сурудани ашъори инқилобӣ ва тафсири эҳсоси оштинопазири хеш нисбат ба зулму тааддии ҳукумати кӯҳнаи подшоҳӣ тавонист, ки дар оғози адабиёти муосири тоҷик ба зуҳури падидаҳои муқоват дар шеърӣ нави тоҷик асос гузорад ва рисолати хешро дар ин самт низ ҳамчун бунёдгузори адабиёти давраи нави Тоҷикистон ба иҷро расонад. Фузун бар ин, марҳила ба марҳила шеваҳои дигаргунаи унсурҳои муқовимат дар эҷодиёти устод Айнӣ бо рангу ҷилои дигар таҳаввул пазируфтанд, ки намунаҳои онро дар ашъори давраиҷағли эшон метавон мушоҳида намуд, ки дар меҳвари он фалсафаи муқовимат ба ҷанг ва таблиғи сулҳу дӯстӣ қарор гирифтааст.

Пайнавишт:

1. Айнӣ, Садриддин. Кулӣёт. - Душанбе, Ирфон, 1981, ҷ 8. – 524 с.
2. Муҳсинӣ, Носир. Маботи адабиёти муқовимати Эрон ва Араб. / Фаслномаи “Адабиёти пайдорӣ”. Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонии Донишгоҳи Қирмон. Соли аввал, шумораи аввал, тирамоҳи 1388. Саҳ. 143- 158.
3. Набавӣ, Абдулоқ. «Бухорои шариф» саргози матбуоти миллӣ. – Душанбе: Бухоро, 2012. –182 с.
4. Нурув Н. Адабиёти муқовимат ва шеърӣ пайдорӣ дар Тоҷикистон. Дар китоби «Дуруди меҳр». Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ бахшида ба 80 солагии Арбоби шоистаи фарҳанги Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессор А. Сайфуллоев.- Хуҷанд: - Меъроҷ, 2013. Саҳ. 152-162.
5. Раҷабӣ, Маъруф. Ислом: ҷадидия ва инқилоб. – Душанбе: Дониш, 1997. – 245 с.
6. Сафизода Форук. “Адабиёти муқовимати Эрон” (аз ғурупоиши Сосониён то инқилоби Маирута”. Техрон, “Эронҷом”, 1381. 141. С.
7. Шакурӣ, Муҳаммадҷон. Пантуркизм ва сарнавишти таърихӣ тоҷикон. – Душанбе: Адиб, 2012.–304 с.
8. Шакурӣ, Муҳаммадҷон. Садриддин Айнӣ – равшангари бузурги таърих. – Хуҷанд: Нури маърифат: 2001. – 106 с.

Reference literature:

1. Aini, Sadriddin. Complete Collection of Compositions. - Dushanbe: Cognition, 1981, V.8.- 524 pp.

-
2. Mukhsiniyo, Nosir. *Foundation of Iranian and Arabic literatures of Resistance // Quarterly "Everlasting Literature". The Insititute of Literature and Science about Man under Kirmon University. Initial Year, Number one, autumn 1388 hijra. –pp.143-158*
 3. Nabavi, Abduholik. *"Holy Bukhara" as Inception of National Press. – Dushanbe: Bukhoro, 2012. -182 pp.*
 4. N.Nurov. *Literature of Resistance and Firm Verse in Tajikistan. In the book: " Greeting of Love". Collection of scientific articles dedicated to the 80-th anniversary of Merited Votary of culture of Tajikistan, Dr.of Philology, Professor A.Sayfullayev.- Khujand: -Ascension, 2013.- pp. 152-162*
 5. Rajabi, Maruf. *Islam: Contemporaneity and Revolution. –Dushanbe: Knowledge, 1997. - 245 pp.*
 6. Safizoda, Foruk. *"Iranian Literature of Resistance" (from the Fall of Sasanids up to Mashrut Revolution) Tehran, "Eronjom". 1381 hijra. -141pp.*
 7. Shakuri, Mukhammadjohn. *Panturkism and Historic Destiny of Tajiks. Dushanbe: Man-of-Letters, 2012 - 304pp.*
 8. Shakuri, Mukhammadjohn. *Sadriddin Aini as the Great Enlightener of History. – Khujand: Light of Enlightenment. 2001. - 106 pp.*

**ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВОСПРИЯТИЕ
ВСТРЕЧИ ДЕВЫ МАРИИ С
ДЖАБРАИЛЕМ В ПОЭМЕ «МАСНАВИ»
ДЖАЛАЛАДДИНА РУМИ**

Абдужабборова Мадина Абдуфаёзова,
соискатель кафедры арабской филологии
ХГУ имени акад. Б. Гафурова
(Таджикистан, Худжанд)

**ИДРОКИ БАДЕИИ МУЛОҚОТИ
МАРЯМИ УЗРО БО ҶАБРАИЛ ДАР
«МАСНАВИИ МАЪНАВӢ»-И
ҶАЛОЛУДДИНИ РУМӢ**

Абдуҷабборова Мадина Абдуфаёзова,
уновҷӯи кафедраи филологияи араби
ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров
(Тоҷикистон, Хуҷанд)

**IMAGINATIVE PERCEPTION OF THE
MEETING BETWEEN VIRGIN MARIA
AND DJABRAIL IN DJALALADDIN
RUMI'S POEM**

Abdujabborova Madina Abdufayozovna,
claimant for candidate degree of the
department of Arabic philology under
Khujand State University named after
academician B. Gafurov
(Tajikistan, Khujand)

Ключевые слова: Джалалалдин Руми, Коран, образ Марьям (Марии), Пресвятая Дева, Исо (Иисус), Джабраиль, комментарии Корана

Статья посвящена анализу образа Марьям (Девы Марии) в знаменитом произведении одного из выдающихся классиков персидско-таджикской литературы Джалалалдина Руми «Маснави маънави» («Поэма о скрытом смысле»). Рассматриваются особенности художественной трактовки образа Девы Марии в поэме; уделяется особое внимание творческому использованию в «Маснави» коранического текста, а также библейских притч. Статья построена на анализе и переводе обширного материала поэмы «Маснави маънави». На примере нескольких бейтов раскрывается художественная функция образа Марьям (Марии). Автор приходит к выводу, что Руми в «Маснави маънави» создает проникновенный образ Марьям, подчеркивает, что этот образ обогатил литературу, религиозные и художественные произведения и олицетворяет собой много достоинств, являясь примером для христиан, иудеев и мусульман.

Калидвожаҳо: Ҷалолуддини Румӣ, «Маснави маънавӣ», Қуръон, образи Марям, Исо, Ҷабраил, ширӯҳи Қуръон

Дар мақола инъикоси чеҳраи Марями Узро дар «Маснави маънавӣ»-и Ҷалолуддини Румӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Ба вижагиҳои тафсири бадеии образи Марям ва қорбасти эҷодиҳои оёти қуръонӣ, ҳамчунин тамсилҳои инҷилӣ диққати махсус дода шудааст. Мулоҳизаҳои муаллиф ба мисолҳои сершумор аз «Маснави маънавӣ»-и Румӣ мудаллал гардидаанд. Муаллиф ба хулоса расидааст, ки образи самимияи таъсирбахши офаридаи муаллифи «Маснави маънавӣ» ба асарҳои бадеию мазҳабӣ

ғановати тозае баҳшидааст ва барои ҳама – масеҳиён, яҳудиён ва мусулмонон ба сифати тимсоли ахлоқи ҳамида хизмат мекунад.

Key words: Djalaladdin Rumi, “Masnavi Manavi”, the Koran, the image of Maryam (Maria), the Blessed Virgin, Iso (Jesus), Djabrail

The article dwells on the analysis of the image of Maryam (the Blessed Virgin Maria) in the famous literary production belonging to one of the outstanding classic authors of the Persian – Tajik literature Djalaladdin Rumi “Masnavi Manavi” (“The Poem about the Concealed Sense”) The author canvasses the peculiarities of imaginative treatment in reference to the Blessed Virgin Maria, special attention is paid to creative use of the Koranic text in “Masnavi”; biblical parables being adduced as well. The article is built on the analysis and translation of the abundant material contained in the poem “Masnavi Manavi”. Several beyts serve as examples for a disclosure of an imaginative function dealing with the image of Maryam (Maria). The author comes to the conclusion that in “Masnavi Manavi” Rumi creates the heartfelt image of Maryam, he underscores that this image enriched historical literature, religions and belles – lettres works; it personifies a lot of dignities being a paragon for Christians, Jews and Muslims.

Образ Марьям (Марии) на протяжении тысячелетий вошел в глубинные пласты многих культур и цивилизаций. Марьям (Мария) – самый сложный, тонкий, проникновенный лирический женский образ в священных писаниях, привлекавший внимание великих умов человечества. Образ, символизирующий наступление евангельской эры, одновременно принадлежит и ветхозаветной истории, и Корану. В облике Марьям (Марии) воплощен идеал прекрасной человеческой личности, которая смогла полностью преодолеть конфликт «духовности» и «телесности». Воплощением идеала женщины, обладающего всеми добродетелями, была и есть Дева Мария.

На протяжении веков священные (библейские, коранические) темы и образы становились основой для произведений искусства, литературы, философии и др. Следует подчеркнуть, что Коран является эталоном красноречия. Поэты всячески использовали коранические сюжеты и реминисценции, доводя их до совершенства. Один из великих таджикско-персидских поэтов, Джалаладдин Руми, в этом плане не является исключением.

Марьям - единственное женское имя, которое упоминается в Коране, отдельная сура 19 посвящена Ее имени. В двух сурах: «Марьям» и «Семейство Имрана» - приводятся коранические сказания о Марьям. В священном Коране имя Марьям упоминается гораздо чаще, чем в Торе и Евангелии [1, с.120]. Точнее, имя Марьям упоминается в 12 сурах более 30 раз. В этом Священном писании Марьям удостоена самых прекрасных эпитетов и самой замечательной похвалы, которая стала воздаянием за Ее прекрасные деяния и совершенные устремления. Как пишет немецкий ученый Аннемари Шиммель: «Самое почетное место и глубокое уважение имеет Марьям, единственная упомянутая под своим именем и имеющая титул «девственная» мать Иисуса» [2, с. 70].

«В поэзии Руми чаще, чем в других поэтических произведениях такого рода, встречаются образы, построенные на упоминании Иисуса и Девы Марии, хотя подобные аллюзии были в мусульманской поэзии общим местом. Однако в целом его труды без натяжек могут быть интерпретированы с помощью Корана и хадисов» [3, с. 312].

Нет ни одной поэтической формы и риторической фигуры, которые бы он не использовал с великим мастерством. Образ Марьям не является исключением. В подтверждение сказанного укажем, что Руми в своем произведении более 20 раз упоминает имя Марьям. В некоторых местах талмех (аллюзия) направлен на образ Самой Марьям, а в других имя Марьям непрерывно связано с именем Исо - Сына Марьям.

На основе анализа образа Марьям в творчестве Руми следует подчеркнуть, что его мысли и образы имеют широкий и разнообразный комплекс источников и отличаются оригинальностью. Если последовательно изложить хронологию рассказов о Марьям в «Маснави», то можно выделить следующие эпизоды:

1. Райский плод.
2. Встреча Марьям с Джабраилем.
3. Встреча Марьям с матерью Йахьи.
4. Рождение Исы.
5. Речь младенца.

Рассмотрим эпизоды в хронологическом порядке и сравним данные источников: Корана, комментариев к Корану, «Сказания о пророках», Нового Завета, апокрифов – и выясним, какие из источников использовал Руми.

1. Райский плод.

Рассмотрим бейт:

*Тот, кто трепетал от бычьего голода,
Подобно Марьям, увидел райский плод* [4, 5, с. 35-285].

Этот эпизод встречается во всех источниках. Марьям росла под особой опекой и покровительством Всевышнего. Все, что ей было необходимо в жизни – и физическая и духовная пища - шло от Бога. Происхождение Марьям и Её воспитание были прекрасными, их характеристику автор этих строк передал бы словами «безукоризненное изящество и невинность».

Отсылка к фрагменту коранического рассказа: «Господь принял Ее прекрасным образом, вырастил Ее достойным образом и поручил Ее Закарийи (Захарии). Каждый раз, когда Закарийя (Захария) входил к ней в молельню, он находил возле нее пропитание. Он сказал: «О Марьям (Мария)! Откуда у тебя это?» Она ответила: «Это - от Аллаха, ведь Аллах дарует пропитание безо всякого счета кому пожелает». [5, 3/37]

2. Эпизод «Встреча Марьям с Джабрилем» встречается во всех источниках. В «Маснави», кроме отдельных бейтов, где упоминается имя Марьям, встречаются три отдельных рассказа под названиями: «Как явился Святой Дух в человеческом обличье к Марьям во время [когда она была] обнажена и совершала омовение, и [как Она] прибегла к защите Истинного и Всевышнего», и рассказ «О том, как Йахйа (мир ему!) в утробе матери бил челом перед Масихом (Иисусом) (мир Ему!)», и третий рассказ «О том, как Святой Дух сказал Марьям: Я посланник Истинного к Тебе, не волнуйся и не прячься от Меня, ибо таково веление».

Рассмотрим следующие бейты:

*Призыв Истинного под покрывалом или без покрывала
То даст, что он дал Марьям из (своего) кармана* [4,1,с.143-1934].
Или другой бейт с таким же смыслом:
*Таким же образом Марьям от встречи с Джибрилом
Забеременела пленительным Масихом (Иисусом)* [4,2,с.76-1184].

Следующий бейт:

*Разве дух стал бы жертвой того дыхания,
От дуновения которого забеременела Марьям?* [4,5, с.244-3856].

Вышеприведенные бейты и отдельный рассказ в третьем дафтаре под названием «Как явился Святой Дух в человеческом обличье к Марьям во время [когда Она была] обнажена и совершала омовение, и [как Она] прибегла к защите Истинного Всевышнего», указывает на непорочное зачатие Марьям от дыхания ангела.

Следующие бейты:

*Как Марьям, скажи перед потерей имущества
форме: «Прибегаю к Милостивому от тебя!»
Увидела Марьям лик, весьма радующий душу,
похищающий сердце, в уединенном месте.
Перед ней вырос он из поверхности земли,
как солнце и луна, тот дух верный.
Из земли вырос красавец без покрова
так же, как с востока вырастает солнце.
Дрожь на члены Марьям напала,
ибо, будучи обнаженной, она убоилась разврата* [4, 3, с. 231-3700].

В этих бейтах Руми поэтическим образом олицетворяет состояние Марьям, художественными методами раскрывает красоту Джабраила, называя его «красавцем без покрова». Вышеприведенные бейты толкуют следующие аяты Корана: «И вспомни в писании Марьям. Вот Она удалилась от своей семьи в место восточное и устроила себе перед ним завесу. Мы отправили к Ней Нашего духа, и принял Он пред Ней обличье совершенного человека. Она сказала: Я ищу защиты от тебя у Милосердного, если Ты богобоязнен» [5,19/18].

Руми глубоко почитает Марьям и местами связывает происходящие события с Ее образом. Руми весьма детально выписывает образ Марьям и искусно использует Его для передачи мистических понятий. Руми поясняет, что связь между целомудрием Марьям, дыханием Джабраила и беременностью Марьям - это отражение отношений тела и души. Поэт считает, что все люди, подобно Марьям, беременны от Святого Духа. Каждый человек имеет в себе своего Ису. Чтобы родить Его, надо пройти определенный путь, ощутить победу над собственной греховной сущностью, иными словами, возвыситься над собственной эгоистичной природой. Эти качества способны реализоваться благодаря милости Бога, видящего стремление самого человека хоть немного приблизиться к Нему.

Марьям сумела уберечься от пороков и омерзительных грехов благодаря таким чертам, как набожность, добродетель и целомудрие. Джабраиль явился к Ней и через вырез Ее рубашки вдохнул в Нее жизнь, от чего и произошло зачатие Исы, ставшего впоследствии благородным Посланником Аллаха. Марьям обладала твердым знанием и здравым разумом. Она веровала в слова Господа, то есть в религиозные предписания и предопределение, а также веровала в Его писания, то есть обладала правильными познаниями и руководствовалась ими в делах, подтверждая правдивость своей веры. Благодаря этому Она стала одной из благочестивых, то есть усердно поклонялась Богу в страхе и смирении и всегда оставалась покорной Ему. Она была праведницей, а праведность всегда выражается в совершенстве знаний и непорочности поступков и деяний [6,19/18].

3. Рассмотрим эпизод «Встреча Марьям с матерью Йахьи».

Далее следуют бейты из отдельного рассказа о том, как Йахйа (мир ему!) в утробе матери бил челом перед Масихом (мир ему!) (Иисусом):

Мать Йахйи тайком Марьям

сказала до того, как разрешилась от бремени:

*«Я достоверно увидела, что в утробе у тебя царь,
Который обладает великой волей, и Посланник [Бога] сведущий.*

Когда я встретилась с Тобой,

Плод во мне положил земной поклон в тот же миг.

Этот плод поклонился тому плоду,

и от его поклона боль пронзила меня».

Марьям ответила: «Я внутри себя тоже

почувствовала челобитие этого младенца в утробе» [4,2, с. 213-360].

Руми считает глупыми невеждами тех, кто не верит в этот рассказ. Поэт считает, что избранные, те, которые занимают особое место перед Богом, могут видеть и познавать тайну того, что скрыто от других. Хотя мать Йахьи с точки зрения пространства и времени находилась далеко от Марьям, но ее душа была рядом с ней. Руми добавляет, что невеждам не дано понять тайну этого эмбриона, потому что у них мертвые души и незрячие глаза.

Удивительно, что этот эпизод не встречается в Коране, а также в книге «Сказания о пророках» [7]. Однако в Евангелии от Луки нечто похожее сообщается о сыне Елисаветы: «Когда Елисавета услышала приветствие Марии, разыграл младенец во чреве ее; и Елисавета исполнилась Святого Духа» (8, Лк 1/41). Также этот эпизод встречается в комментариях к Корану X-XII веков, например в комментариях «Сурободи» [9, 2, с. 279] и «Кашф-ул-асрор» [10, 2, с. 105] в таком же виде. На основании сопоставления третьего эпизода мы пришли к выводу, что Руми в качестве источников использовал:

1. Комментарии к Корану.

2. Евангелие от Луки.

Можно с уверенностью утверждать, что Руми использовал комментарии «Сурободи» [9] и «Кашф-ул-асрор» [10], так как манера изложения эпизода в них очень близка к тексту Руми. Этот эпизод не встречается в Коране. Исходя из этого, мы можем сказать, что комментаторы использовали апокриф. Но также не исключаем и второго варианта, что Руми мог непосредственно использовать апокриф.

4. Эпизод «Рождение Исы». Мавлави комментирует аяты, приводя притчи и басни. В большинстве случаев Руми начинает с изложения мистических убеждений и для их подтверждения приводит аяты из Корана или хадисы. После чего, для закрепления сказанного, приводит какой-либо рассказ и в заключение формулирует наставления, которые выражают нравственную пользу.

Рассмотрим следующий бейт:

Из-за этого стремления раб приходит к твоему порогу;

Боль привела Марьям к финиковой пальме [4,2,15-98]

Аллюзия с 23 аятом из суры 19 «Марьям»: **И привели ее муки к стволу пальмы...** «Муки (боль схватки, связанная с завершающим этапом беременности, с началом выхода младенца из утробы) привели Ее к стволу пальмы (расположившись под которой, Она родила Иисуса). Марьям (Мария) взмолилась: «(Господи) о, если бы я

умерла раньше и была предана забвению, забыта (стать бы мне тем, о ком никто не знает и никто никогда не вспомнит). Что я скажу людям, что отвечу им на непонимание и негодование, укоры и упреки в мой адрес» [6,19/23].

Через творчество Руми проходит идея, что дорога к Богу непроста. Человек, раб Божий, находит путь к Богу, испытывая страдания. Боль - это то, что способно направить человека к высшим целям жизни, но не повседневные заботы и суета. Именно боль, по мнению Руми, - отправная точка постижения человеком Господа Бога. Боль интерпретируется в связи с Иисусом. Мария показана как телесное существо, а каждое тело имеет способность ощущать боль. Иисус бы не родился, если бы не было мучительной боли и Мария не пошла бы к пальме.

Боль - основа движения, которое приводит раба к Божьему порогу. Когда человек чувствует боль, его душа очищается от страстей и пороков. Она подобна болоту, в котором вода стоячая, непроточная и поэтому быстро портится и становится бесполезной. А в горной реке вода бьется по камням и поэтому всегда чистая и свежая. В подобном же положении оказываются люди. Когда человек ощущает боль, она заставляет его обратиться к терпению и молитве, которые соединяют человека с источником силы, т.е. с Господом Богом. Это происходит примерно так же, как у Марьям, которая, почувствовав боль, пошла к финиковой пальме и родила Иисуса.

Рассмотрим следующий бейт:

*Или по благому мановению руки Марьям аромат мускуса
Обретет и свежесть и плоды - сухая ветвь! [4,4,с. 296-3497].*

В этом бейте наблюдается исключительность образа Марьям, обогащенного самим поэтом. Точнее: поэт придает особое значение “благому мановению руки Марьям”, которое способно оживить сухую ветвь. Образно вводя это действие в стихи, поэт раскрывает благородную сущность Марьям, что, несомненно, усиливает Ее художественный образ.

5. Рассмотрим эпизод «Речь младенца».

В следующем бейте не упоминается имени Марьям, но в нем содержится намек на Нее, который тесно связан с Иисусом:

*Или Мессия, который с помощью науцения Любящего
При рождении явился в бытие говорящим
Для защиты от клеветы относительно рождения,
Что он не рожден от блуда и разврата [4,4,261-3043].*

Этот эпизод является вариантом, отличным от библейского. В Новом Завете и в апокрифах не упоминается о речи младенца Иисуса для защиты от клеветы. История обвинений в адрес Марьям присутствует в Коране: тем, кто обвинял Ее в дурном поведении, Марьям указала на Новорожденного: «Они сказали: «Как мы можем говорить с тем, кто ребенок в колыбели?» Он сказал: «Я раб Аллаха. Он дал мне писание и сделал меня пророком. И сделал меня благословенным, где бы я ни был, и заповедал мне молитву и милостыню, пока я живу, и благость к моей родительнице и не сделал меня тираном, несчастным. И мир мне в тот день, когда я родился, и в день, что умру, и в день, когда буду воскрешен живым!» [5,19/30]. Так как в Коране есть этот эпизод, то мы встречаем его во всех комментариях к Корану.

Марьям наделена особыми качествами, Она имела статус примера для подражания для всего человечества. «О Марьям! Господь тебя избрал, очистил и возвысил тебя над женщинами всех миров» [5,3/42]. Марьям избрана и возвышена Богом как образец

совершенной женской добродетели и веры для всех женщин и на все времена. Одними из прекрасных качеств, которыми Она наделена, являются целомудрие и благодеяние. Ее целомудрие было провозглашено Ее же устами: Она сказала: **«Как может быть у меня мальчик? Меня не касался человек, и не была я распутницей»** [5,19/20]. Другим Ее качеством является праведность, ведь Она служила в Иерусалимском храме в то время, когда служителями храмов могли быть только мужчины. **«О Марьям! Благоговею пред твоим Господом, и пади ниц, и поклоняйся с поклоняющимися»** [5,3/43]. Все эти качества стали причиной того, что Она была избранницей Господа. Если мы обратимся к Новому Завету, то найдем в нём высказывания о Марии, которые соответствуют изложенным в Коране: **«Ангел, войдя к Ней, сказал: радуйся, Благодатная! Господь с Тобою; благословенна Ты между женами»**. «Благодатная» – точнее: осенённая благодатью или удостоившаяся особых милостей от Бога. «Благословенна Ты между женами». Эти слова в новых изданиях греческого текста обыкновенно исключаются как заимствованные из 42-го стиха. Но они имеются в некоторых достойных доверия древних греческих кодексах и переводах. Они указывают на то, что Пресвятая Дева – счастливейшая между женами. Она обрела милость от Бога благодаря особым добродетелям, Своими душевными качествами – верой, смирением, чистотой [8, Лк1/28].

В заключение можно констатировать следующее: сравнение источников показывает, что эпизоды 1, 2, 4, 5 в таком же порядке встречаются и в Коране. Третий эпизод в Коране отсутствует, пятый эпизод является вариантом, отличным от библейского, так как он не встречается в Новом Завете и в апокрифах. На основании сравнения выясняется, что основным источником для Руми при раскрытии образа Марьям являются Коран и комментарии к Корану, которые соответствуют основной идее Руми.

Образ, который «красной нитью» проходит через анализируемые бейты «Маснави», подводит нас к мысли об образе выдающейся женщины, который обогатил историческую и художественную литературу и который вошёл в религиозные и художественные произведения. Поэма «Маснави» является литературным источником по толкованию образа Марьям. Поэту удалось в своём творении искусно воплотить лучезарный образ Марьям. В поэме «Маснави» Руми создает проникновенный портрет Марьям: теплый, светлый, глубокий, поэтичный, трогательный, красивый, святой, образ материнства и любви.

Список использованной литературы:

1. Freyer Barbara Stowasser. *Women in the Qur'an Traditions, and Interpretation*. New York and Oxford: Oxford University Press, 1994. - 210 с.
2. Шиммель, Аннемари. *Иисус и Мария в исламском религиозном гностицизме* /Русский перевод, осуществлённый Дмитрием Бибаевым с персидского перевода Мохаммад-Хосейна Хаджезаде, 2012. -134 с.
3. Шиммель, Аннемари. *Мир исламского мистицизма* / пер. с англ. Н.И. Пригариной, А.С. Рапопорт. 2-е изд., испр. и доп. - М.:ООО «Садра», 2012. - 536 с.
4. Руми, Джалаладдин Мухаммад. *Маснавийи-Ма'нави («Поэма о скрытом смысле»)*. Дафтары 1-6. / Пер. с перс. О.Ф. Акимушкина, Ю.А. Иоаннесяна, Б.В. Норика, А.А. Хисматулина, О.М. Ястребовой /Общ. науч. редакция и указ. А.А. Хисматулина. - СПб.: Санкт-Петербург. Петербургское востоковедение, 2007-2012.
5. Крачковский И.Ю. *Коран/ Перевод и комментарий*. 2-е изд. – М.: Наука, 1986. – 730 с.
6. Аляудинов Шамиль. *Смысловой перевод Корана*. – М.: Диля, 2011. -784 с.

-
7. Касас-ал-анбийё (составители С. Махмадуллох, А.М. Абдусаттор, С.И. Ахрор, Амриддини Дж.). - Душанбе: Ориёно, 1991. - 400 с.
 8. Библия, книги Священного писания Ветхого и Нового Завета, в русском переводе. – М., 1992. – 292 с.
 9. Атики Нишопури Абубакр. Комментарии «Сурободи» / В 5 томах. Новое издание. Исправления Саида Серджели. - Тегеран: Просвещение, 1381(х).
 10. Абдулфазл Рашидуллох Майбуди. Кашиф-ул-асрор ва уддат-ул-аброр/ В 10 томах. Амири кабир. Исправления Алиасгари Хикмата. - Тегеран: Просвещение, 1376 (х).

Reference literature:

1. Freyer Barbara Stowasser. *Women in the Qur'an Traditions and Interpretation*. New York and Oxford: University Press, 1994. – 210 pp.
2. Shimmel, Annemari. *Jesus and Maria in Islamic Religious Gnosticism (Russian translation from the Persian version belonging to Mokhammad – Khoseyn Khadzhezade being done by Dmitry Bibayev)*, 2012. -134 pp.
3. Shimmel, Annemari. *The World of Islamic Misticim// translation from English by N.I. Prigarina and A.S. Rapoport. The 2-nd edition, revised and enlarged*. – М.: “Sadra” Assos. Ltd., 2012. -536 pp.
4. Rumi, Djalaladdin Mukhaman. *Masnavi Manavi* (“The Poem about the Concealed Sense”). *Daftars 1-6 (translation from Persian by O.F. Akimushkin, Yu. A. Ioannesyan, B.V. Norik, A.A. Khismatulin, O. M. Yastrebova) (general scientific recension and indications by A. A. Khismatulin)*. – Spb.: Saint- Petersburg. Saint – Petersburg Oriental Studies, -2007-2012.
5. Krachkovsky I.Yu. *The Koran // Translation and Commentaries. The 2-nd edition*. – М.: Science. 1986.- 730 pp.
6. Alyauddinov Shamil. *Meaningful Translation of the Koran*. – М.: Dilya, 2011. -784 pp.
7. Kasas-al-Anbiyo (Compilers: S. Makhmadullokh, A.M. Abdusattor, S.I.Akhror, Amriddini Dj). – Dushanbe: Oriyono, 1991.- 400pp.
8. *The Bible, the Books of Holy Writ Titled as Old Testament and New Testament in Russian Translation*. – М., 1992. - 292 pp.
9. Atiki Nishopuri Abubakr. “Surobodi” Commentaries // in 5 volumes. New edition. Corrections by Said Serdjeni. – Tehran: Enlightenment, 1381 hijra (in Persian)
10. Abdulfazl Rashiduddin Maybudi. *Kashf-ul-Asror va Uddat-ul-Abror // in 10 volumes. The Great Amir. Corrections by Aliasgari Khikmat*. – Tehran: Enlightenment, 1376 hijra.

УДК 82
ББК 83.3 (2) 7

**БАЪЗЕ МУАММОҶОИ НАҚДИ АДАБИЁТИ
НАВИ ТОҶИК ДАР СОЛҶОИ 20-УМИ АСРИ
XX (Тафсири як мақолаи Шарифҷон
Ҳусейнзода дар маҷаллаи «Раҳбари дониш»)**

Саидхоҷаева Маликахон Алиевна,
унвонҷӯи кафедраи журналистика
ва назарияи тарҷумаи ДДХ ба
номи акад. Б. Гафуров
(Тоҷикистон, Хучанд)

**НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ КРИТИКИ НОВОЙ
ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ДВАДЦАТЫХ
ГОДОВ XX ВЕКА (Комментарий к одной
статье Шарифджона Хусейн-заде в журнале
“Рахбари дониш”)**

**Саидходжаева Маликахон
Алиевна,** соискатель кафедры
журналистики и теории перевода
ХГУ им. акад. Б.Гафурова
(Таджикистан, Худжанд)

**SOME PROBLEMS OF CRITICISM IN
REFERENCE TO NEW TAJIK LITERATURE OF
THE 20-IES OF THE XX-TH CENTURY
[Commentary to one Article by Sharifjon
Khuseynzade in the Journal “Rahbary Donish”
(Guide to Knowledge)]**

Saidkhodjaeva Malikahon Aliyevna,
claimant for candidate degree of the
department of journalism and
translation theory under Khujand
State University named after
academician B. Gafurov
(Tajikistan, Khujand
E-MAIL: malikakhon-5@mail.ru)

Вожаҳои калидӣ: таърихи адабиёти муосири тоҷик, нақди адабӣ, нақди адабиёти нави тоҷик, маҷаллаи “Раҳбари дониш”, Шарифҷон Ҳусейнзода, Абдурауф Фитрат

Дар мақола мақоми аввалин навиштаҳои маҷаллаи “Раҳбари дониш” дар боби таҳлилу баррасии масъалаҳои адабиёти навини тоҷик, танқиди ҷараёни ҷадидия ва пешвоёни он, амсоли «намоёндаи пурзӯри ҷадидон ва адиби мумтози адабиёти он давр» Абдурауфи Фитрат ва асарҳои «Сайёҳи ҳиндӣ» ва «Мунозара» мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Ба силсилаи мақолаҳои адабиётшиносии тоҷик Шарифҷон Ҳусейнзода “Мубориза дар ҷабҳаи адабиёти тоҷик ки дар раванди фаҳмиши моҳияти табaddулоти инқилобии оғози асри XX ва нақши он дар таърихи халқи тоҷик ва адабиёти он арзиши муайян дорад, диққати махсус дода шудааст. Қайд гардидааст, ки дар навиштаи Ҳусейнзода масъалаи пайдоиши ва моҳияти иҷтимоии ҷадидизм дар даҳсолаҳои аввали садаи XX, содаю дастраси омма қардани забони тоҷикӣ, омӯзиши забони русӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Дар баробари ин муаллиф дастовардҳо ва заъфи асарҳои адабии Фитрат, Айни, Бехбудӣ, Азизӣ ва дигаронро аз нигоҳи аввалин навиштаҳои маҷалла мавриди гуфтугӯ қарор додааст.

Ключевые слова: современная таджикская литература, литературная критика, критика новой таджикской литературы, журнал “Рахбари дониш”, Шарифджон Ҳусейн-заде, Абдурауф Фитрат

В статье выявляется ценность первых статей журнала “Рахбари дониш”, посвященных анализу проблем новой таджикской литературы, критике джадидизма и его лидеров, в частности Абдурауфа Фитрата, и его произведений “Индийский путешественник” и “Полемика”. Особое внимание уделяется циклу статей известного литературоведа Шарифджона Ҳусейн-заде “Борьба на фронте таджикской литературы”, обладающему определенным значением при осознании сущности революционных преобразований начала XX века и раскрытии их роли в судьбе таджикского народа и таджикской литературы. Отмечается, что в статье остро поставлены проблемы возникновения и социальной сущности джадидизма в первые десятилетия XX столетия, проблемы общедоступности и упрощения таджикского языка, изучения русского языка. Проведен анализ достижений и улучшения литературных произведений Фитрата, Айни, Бехбуди, Азизи и других писателей на основе первых публикаций журнала “Рахбари дониш”.

Key words: modern Tajik literature, literary criticism, criticism of new Tajik literature, journal “Rahbary Donish”, Sharifjon Khuseynzade, Abdurauf Fitrat.

The article dwells on the value of the first articles of “**Rahbary Donish**” journal devoted to the analysis of the problems beset with the new Tajik literature, to criticism of **djadidism** and its leaders, Abdurauf Fitrat and his works “The Indian Traveller” and “Polemics”, in particular. Special attention is paid to the cycle of articles “Struggle at the Front of Tajik Literature” belonging to well-known literary critic Sharif Khusein-zade; the work possessing certain significance by realization of the essence of the revolutionary transformations happened at the beginning of the XX-th century and disclosure of their role in the destiny of the Tajik nation and Tajik literature. It is underscored that the problems of **djadidism**, its rise and social gyst in the first decades of the XX -th century, those ones of general availability and simplification of the Tajik language, Russian language studies are put burningly. The author conducted an analysis of the improvements of literary productions achieved by Fitrat, Aini, Behbudi, Azizi and others on the basis of the first publications of “Rahbary Donish”.

Яке аз падидаҳои муҳими давраи шӯравӣ ривочу равнақи адабиёти «шаклан миллӣ ва мазмунан сотсиалистӣ» мебошад. Нақди адабии тоҷик дар замони шӯравӣ марҳалаи муҳиму хассос ва сарнавиштсозро паси сар карда, хусусан солҳои 20-уми асри XX аз нигоҳи таърихи ташаккули худ саҳифаҳои ҷолибе дорад. Дар мақола таҷассуми масоили мубрами танқиди адабӣ бо таъки ба маводи маҷаллаи илмиву адабии «Раҳбари дониш» мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар ин маҷалла бисёр муаммои мубрами танқидӣ ҷой дода шуда, таҳқику таҳлили он барои муайян кардани заминаҳои шаклгирии танқиди адабӣ дар замони нав муфиданд (аз ҷумла ниг.: 1; 2; 3).

Бахше аз матолиби маҷалла ба масоили умда ва мубрами таърихи адабиёт ва симоҳои барҷастаи адабиёти гузаштаи тоҷик ихтисос дорад. Дар ин замина маводи ҳаҷман қалон мақолаи олими озарбойҷонӣ Мирзо Мӯҳсини Иброҳимӣ мебошад, ки бо номи «Аз таърихи адабиёти форс» дар панҷ шумораи маҷалла ба таъъ расидааст (1928, №№1-2, 3, 4-5, 6, 7). Дар баробари ин, навиштаҳои Баҳриддин Азизӣ «Тарҷумаи

холи яке аз адибаи озодихох (Махастӣ)» (1927, №1), мақолаҳои профессор Абдурауфи Фитрат «Сайфи Исфарангӣ» (1928, №3) ва «Лугати Ҳофизӣ Ҷаҳӣ» (1928, №1-2), пажӯиши олими озарбойҷонӣ Мираббос Боғиров «Шоира Меҳастӣ аз шаҳри Хучанд аст ё аз вилояти Ганҷа?» (1929, №4), тақризи Ҷалолиддини Иқром «Назаре ба «Намунаи адабиёти тоҷик» (1929, №12), мақолаи маҷхулмуаллифи «Таърихи «Тӯҳфат-ул-ғариб» (1928, №6)-ро метавон ёдоварӣ кард.

Гузориши масъалаҳои мубрами назарии адабиёт ва танқиди адабӣ, шинохти адабиёти нав, мақоми адибон ва махсусияти осори адабии онҳо дар маҷалла дар робита ба дигаргуниҳои замон ва дастурҳои расмӣ ғоявию эстетикӣ сураат гирифта, дар ин замина мақолаҳои муаллифи мустақимзо М. С. (Собит Маннофзода) «Инқилоби адабӣ» (1927, №2), «Порчаҳои адабии мо» (1928, №1-2), тавзеҳномаи Ҷалолиддин Иқромӣ «Ҷавоб ва эзоҳ» (1928, №3), тақризи муаллифи мустақимзо Р. М. (Раҳим Ҳошим) «Якумин қиссаи инқилобии тоҷик «Одина», асари С. Айний» (1928, №6), мақолаҳои Мирзо Мӯҳсини Иброҳимӣ «Адабиёт ва санъат дар партави марксизм» (1928, №№8, 11-12), мақолаҳои танқидии Сотим Улуғзода «Як нигоҳ ба насли тоҷикӣ «Латофатой фиреб хӯрд» (1930, №1) ва Пирмуҳаммадзода Дехотӣ «Адабиётмонро ба омма наздик кунем!» (1930, №2), Шарифҷон Ҳусейнзода «Мубориза дар ҷабҳаи адабиёти тоҷик» (1930, №№4-5, 6), Б. Аълозода «Порчаҳои адабии навқаламони тоҷик» (1930, №6) ҷой дода ва баррасӣ шудаанд. Ин мадорик дар бораи вазъи нақди адабӣ дар солҳои 20-30-юми асри XX иттилои фаровонро дар бар дорад. Дар силсилаи тадқиқоти олимони маъруфи шӯравӣ С. Табаров, М. Шакурӣ, А. Сайфуллоев, Ҷ. Бақозода, муҳаққиқони давраи истиқлол М. Раҷабӣ, А. Набиев, М. Абдулло, А. Маҳмадаминов, Ҷ. Ҳамроев, С. Аъзамзода ва дигарон дар ин замина мулоҳизоти ҷолибе баён шудаанд. Ба назари мо анъанаи нақди адабӣ дар ин замон дар робита ба таърихи пайдоиш ва фаъолияти маҷаллаи «Раҳбари дониш» хеле кам ба доираи васеи тадқиқ ворид шудаанд.

Дар байни ин тадқиқот силсиламақолаи мунаққид ва адабиётшинос Шарифҷон Ҳусейнзода «Мубориза дар ҷабҳаи адабиёти тоҷик» дар ҳалқаи фаҳмиши моҳияти табодуллоти инқилобии оғози асри XX ва нақши он дар таърихи халқи тоҷик ва адабиёти он арзиши муайян дорад. Дар он доир ба тағйироти адабӣ ва дигар шудани моҳияти адабиёт дар робита ба дигаргуниҳои иҷтимоии замон, табилии адабиёт ва аз таъсири кӯҳнагӣ раҳо шудани он аз ҷиҳати мундариҷа ва ҷиҳати шакли сифат суҳан рафтааст.

Адабиётшинос Маъруфи Раҷабӣ, ки тадқиқоти марбут ба «Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ»-и ӯ бештар оҳанги инқори дастовардҳои адабӣ ва интиқодии солҳои 20-50-умро дорад, ба мақолаи мазкурӣ Ш. Ҳусейнзода баҳои муносиб дода, диққати аҳли тадқиқро ба ҷиҳатҳои ҷолиби он қашдааст (5, 23).

Адабиётшинос Ҷ. Ҳамроев низ мақолаи мазкурро аз лиҳози таъсири ҳаводиси айём дар заъфи нақд муҳим арзёбӣ кардааст. Ш. Ҳусейнзода сабаби асосии заъфи нақди ин давра дар ноқомии аҳли ҳунар медонад, Ҷ. Ҳамроев аз ин ба ҳулоса мерасад, ки «ноқомӣ ва риёкориву зӯроварии сиёсати замон боиси дар афкори адабиву танқидӣ ривоч ёфтани харҷу марҷи ғоявӣ, ҳунари ва касбӣ гардид, ки ғоҷаи зиндагӣ, инқирози ҳуввияти инсонии бисёре аз қатор ба ҳамин вобаста аст» (7, 356).

Дар силсиламақолаи Ш. Ҳусейнзода як силсила масъалаҳои таърихи адабиёти тоҷик дар аҳди охир ва муаммоҳои мубрами он мавриди гуфтугӯ қарор гирифтааст. Яке аз масъалаҳои умда намоён қардани мавқеи таърихи адабиёти кӯҳна ва нав,

«силсилаи адабиёти гузашта ва давоми он» ба шумор омадани адабиёти аҳди нав мебошад. Муаллиф ба ин нукта диққати хонандаро равона кардааст, ки савияи «адибони нав» аз назари ҳунар паст будааст, яъне нуктае таъкид мегардад, ки адабиёти гузашта аз мавқеи ҳунари ҷойгоҳи баланд доштааст. Бо вучуди ин, ба насли замони дигаргуниҳои инқилобии шӯравӣ ин нукта бозгӯ шудааст, ки дар адабиёти гузашта ба сифати адабиёти «буржуазӣ» «мероси адабии аз ҷиҳати санъат пухта кор карда тайёр нашудагӣ боқӣ мондааст...». Ин гуна ихтилофи назарҳо дар нақди ин давра зиёд аст. Мақсади муаллиф низ ҳаллу фасли ин масъалаи мубрами таърихи адабиёт мебошад.

Арзиши аслии мақола назар ба мақолаҳои дигар дар он аст, ки мисли дигар муддаиён байни адабиёти нав ва кӯҳна тафовут гузошта нашудааст. Ин нуктаро муҳаққиқи бориқсанҷ М. Раҷабӣ низ қайд кардааст. Муаллиф зимни таъкиди силсилаи адабиёти гузашта будани адабиёти имрӯза таъкид мекунад, ки «барои муайян кардани башараи адабиёти худ, албатта, гузаштаро низ аз хотир фаромӯш кардан мумкин нест. Ба воситаи омӯхтани ҳодисоти адабии гузаштаву ҳозира барои корҳои ояндаи худамон якҷанд пирспиктивҳоро кашада, рафтнамон лозим меояд. Бинобар ин, аввал гузаштаро ба таври мухтасар аз ҷашм гузаронем, албатта бефоида нахоҳад буд» (8, 27).

Моҳиятан таҳлили ҷанбаи мафкуравии адабиёт бозгӯи вазъи сиёсату иҷтимоӣ ва иқтисодиро талаб мекунад. Аз ин рӯ, дар ин маврид моҳияти забткории истеъморгарон дар он давра мағзи ҷанбаи мафкуравии ақидаи муаллифиро бозгӯ мекунад. Ба ин масъала Ш. Ҳусейнзода низ равшанӣ андохтааст. Ба ин муносибат дар бозгӯи заминаҳои сиёсату иҷтимоӣ ва иқтисодии забти Осиёи Миёна аз ҷониби Русия диққати хонандаро як нукта бештар ҷалб мекунад. Аз гузориш маълум мегардад, ки сабаби таваҷҷӯҳи Русия ба Осиёи Миёна ба бӯҳрони пахта дар Амрико вобаста будааст: «Бӯҳрони пахта, ки дар натиҷаи ҷангҳои ҳамватанӣ дар соли 1860 дар Омрико шуда буд, тамаи буржуазии Русияро назар ба пештара зиёдтар кард. Зеро ки барои онҳо Осиёи Миёна ягона манбаи ҳосилхези пахта шуда монданаҳ лозим буд: бинобар ин, дар фикри онҳо зарурияти ба зудӣ забт намудани ин кишвар зоид мешуд. Мана ин вазъият, ин хусусиятҳои табиӣи Осиёи Миёна барои ба дасти дигарон як мустамлика шуда мондани вай сабаби бузург мешавад» (8, 27).

Нуктаи дигари муҳим дар мақола бозгӯи ҷараёни адабии ибтидоӣ асри XX – ҷадидизм мебошад, ки ба мақоми он ҳамчун ташвиқгари мафкураи боёну сарватмандон – маорифпарварон, шоирон, адибон ва рӯҳониён таваҷҷӯҳ шуда, аз талаботи ғоявии замон ба ҷараёни мазкур сарчашма мегирад. Адабиётшиноси фақид Атахон Сайфуллоев бо таъия ба иттилооти профессор Расул Ҳодизода ба ин ақида аст, ки «дар адабиёти илмӣ ва сиёсӣ истилоҳи «ҷадидизм»-ро... нахустин маротиба Файзулло Ҳоҷаев дар асари «Оид ба таърихи инқилоби Бухоро» дохил карда буд» (6, 90). Аз ин мулоҳиза муҳаққиқ ба ҷунин хулоса расидааст, ки аз асари мазкури Ф. Ҳоҷаев сиёҳ кардану баҳои манфӣ додан ба ҷараёни ҷадидия оғоз ёфт ва минбаъд дар дигар тадқиқот вусъат пайдо кард (6, 90). Аз ҷумла, дар мақолаи Ш. Ҳусейнзода низ ҷадидизм ҳамчун ҷараёни манфӣ арзёбӣ шуда, намояндагони он ҳамчун баёнгарии ақоиди ҷадидия арзёбӣ шудаанд. Ў ба саволи «ҷадидон кӣҳо будаанд?» ҷунин посух додааст: «Ҷадидон намояндаи буржуазии саноати майда ва миёна мебошанд. Онҳо орзуманди тараққиёти боёни миллий ва пайдоиши бонкҳои миллий буданд. Пеш аз инқилоби соли 1905 мафкураи ҷадидизм ба паҳн шудан сар кард. Боёни миллий ба

сари ин ҳаракат истода, рули роҳбариро иҷро менамоянд. Идиюлогуюи боёни милли гул-гул шукуфта, зиёиён маъмурони тоҷикро ба зери таъсири худ мебароранд» (8, 28).

Ин мақола аз нахустин таълифоти илмӣ дар боби танкиди ҷараёни ҷадидия ва пешвоёни он, амсоли «намоёндаи пурзӯри ҷадидон ва адиби мумтози адабиёти он давр» Абдурауфи Фитрат ба шумор рафта, дар он ба асарҳои «Сайёҳи хиндӣ» ва «Мунозара» баҳо дода шудааст, ки боиси ба вучуд омадани гуфтугузори зиёд шудаанд. Муаллиф хусусияти характерноки ин асарҳоро дар ошкор шудани асли табиати муллоён, амирон, амалдорон ва муборизаи байни боёни милли, «ҷадидон» ва рӯхониёни муфтихӯр дидааст.

Мундариҷаи фароғири адабиёти ҷадидӣ – муборизаи ҷадидон ва рӯхониён, танкиди дунёи кӯҳна ва кӯҳнапарастон, ифтиҳои мактабҳои нав, ба низом даровардани идеологияи милли, таҳсили занону духтарон, мубориза дар роҳи ислоҳи ҳаёти оилавӣ ва ғайра барои интиқоди расмӣ ин ҷараён дар доираҳои илмҳои ҷомеашиносӣ замина фароҳам овард. Ба андешаи Ш. Хусейнзода сарчашмаи асосии шаклгирии ҷараёни ҷадидӣ тамоюли ислохотгарӣ дар кишварҳои Туркияву Эрон ба шумор меравад: «Дар Туркия ва Эрон ба вучуд омадани реформачигии тоза, яъне ҳаракати иҷтимоӣ-фикрӣ ба мафкураи буржуазӣ тоҷик таъсир накарда намонд (Фитрат мисоли ҳақиқии он мебошад)» (8, 28).

Иқомати Фитрат дар Истамбул, тараққи афкори иҷтимоӣ, таъсири адабиёти ҷадирии туркӣ ва ғояҳои маорифпарварони туркӣ Номик Камол ва Шаҳобиддин ба тафаккури Абдурауфи Фитрат симои ўро ҳамчун «идеюлоги пурзӯр ва роҳбари буржуазӣ тоҷик» намоён карда, «Роҳбари наҷот» ва «Оила» меваи ғояҳои маорифпарварии туркӣ муаррифӣ шудааст. Бо вучуди ин аҳамияти иҷтимоӣ ин асарҳо хеле равшан таъкид мегардад. «Дар ҳар асараш ҳам ҷиҳатҳои иҷтимоӣ-ахлоқӣ хеле бақувват мебошад. Махсусан, «Роҳбари наҷот» як китоби иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва фалсафӣ аст, ки Фитрат ба ин восита ба халқ зурурати ислоҳоти иҷтимоӣ-оммавию фаҳмонидан меҳаҳад ва ба воситаи ин роҳҳо дар миёни халқ таъсироти худро зудтар паҳн карданӣ мешавад» (8, 28). Аммо, ин нукта интиқод мешавад, ки «дар таърихи адабиёти тоҷик Фитрат муаллим ва омӯзонандаи ахлоқи буржуазӣ ҳисоб меёбад» (8, 28). «Дар наср забони оммафаҳми тоҷикиро кор фармуда, вале дар назм тарзу услуби маҳин ва зебои адабиёти саройро ба кор даровард» навиштани муаллиф ҳам асосан оҳанги интиқодӣ дорад.

Дар ин давра ба таърих ва моҳияти иҷтимоӣ ҳаракати ҷадидӣ дар даҳсолаи аввали асри XX аз лиҳози паҳид овардани забони оммафаҳм ва ба халқ наздик, устувор кардани мақоми дин ва омӯзиши забони русӣ ҳамчун «моментҳои характернок» таваҷҷӯҳ шудааст.

Замона ба эҷодиёти намоёндагони тараққипарвари ҷадидӣ дар роҳи ислоҳоти динӣ Аҷзӣ, Васлӣ, Айнӣ, Асирӣ ва дигарон ҳамчун воситаи афзоиши қувваҳои адабӣ ва рӯҳи динӣ-миллӣ назар карда, муборизаи онро муборизаи адабӣ ва илмӣ ба шумор овардааст. Аз ин нуктаи назар ба ҷойгоҳи Сиддиқии Аҷзӣ чун адиби ратсионалист ва сентименталист, ба мақоми Маҳмудхочаи Бехбудӣ паҳнқунандаи мафкураи ҷадидӣ баҳо дода шудааст, ки адабиёти нафисаро барои паҳн кардани афкори ҷадидӣ ба кор мебардаанд.

Забони асарҳои Айнӣ дар баробари осори Фитрат ҳамчун намунаи «забони нимэронӣ» ва забони адибоне чун Бехбудӣ, Аҷзӣ, Сарвар ва дигарон ба сифати «забони оммафаҳми сода», забони ба халқ наздик, ки «таҳкурсии забони адабии тоҷикианд», баҳо гирифтааст.

Бо вучуди ин, мулоҳизаҳо дар бораи ду шахсияти маъруфи адабӣ – яке «нависандаи пурҳарорат, устои суҳан, ватанпарвар ва румонтик» Фитрат, дигаре «дӯст ва ғамхори миллат, ротсиуолист ва риёлист» Айнӣ хеле ҷолибанд. Дар ин ҷашмандоз Фитрат ҳамчун нависандаи ҷадид интиқод шуда бошад ҳам, аммо идомаи фаъолияти адабиаш баҳои муносиб ғирифтааст. Арзёбии муаллиф дар бораи ин ки Фитрат оғозгари адабиёти насри ва румонтикии тоҷик аст, аз мулоҳизаҳои устод С. Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» сарчашма ғирифтааст.

Медонем, ки адабиёти солҳои 1920-1924/25-ро муҳаққиқон давраи сукути адабӣ донистаанд. Ба таъбири Ш. Ҳусейнзода «дар ин давр на як асари адабӣ ва на ягон шеърро мушоҳида намекунем. Қувваҳои адабӣ ба кучо несту нобуд шуда рафта барин буданд. Ин даври таваққуфи ҳаёти адабии ҳудамонро даври бўҳрон (кризис) номида, мӯҳр пахш намоем, хато нахоҳем кард» (9, 19). Дар зикри моҳияти ин бўҳрон сабабҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва таърихӣ, ҷангҳои ҳамватании пурдаҳшати солҳои 1914-1918 ва кофӣ набудани раҳбариву назорат аз болои тараққӣ ва инкишофи адабиёти тоҷик то ба вучуд омадани тақсмоти миллии Осиёи Миёна ба сифати далел хизмат кардаанд.

Аз сабаби он ки дар ин давра соҳибони ҳақиқии адабиёти нав аз миёни фарзандони деҳқон ва коргар баромадаанд, сатҳи баҳо додан ба эҷодиёти онҳо низ вобаста ба кайфияти ҳоли адибони коргар ё адибони деҳқон мувофиқ шудааст. Масалан, моҳияти эҷоди бадеии Б. Азизӣ бо назардошти рӯҳияи замон ва талаботи мафкуравии давра чунин баррасӣ шудааст: «Вай бо навиштани якчанд ҳикояи худ меҳаҳад, ки ҳаёти кишлоқ – зиндагонии деҳқонро дононад. Ҳикояҳои охирини вай «Бузкашӣ» ва «Бедонабозӣ» ба ин мисол шуда метавонанд. Азизӣ чи аз ҷиҳати рӯҳзаваҷ ва чи аз хусусияти мафкура ба рӯҳи деҳқон наздик аст. Вай баҳри ҷиҳе бо назари фардии тоҷики деҳқон нигоҳ карда, баҳо медиҳад (ҳикояи «Бузкашӣ»). Ба тасвир кардани заваҷ, ҳаяҷону орзуҳои деҳқон хеле муваффақ шудааст. Дар баъзе ҷойҳои ҳикояҳои худ ба ҷойи боқимондаҳои фиюдолизм ҳозир ба кишлоқ даромада мондагӣ аз ғурмаҳои сӯсиёлистӣ, троктур, колхуз, совхуз барин ҷанд калимаҳо аст. Ин ҳам як муваффақияти он мебошад, аз ин ҳол ғоида бурдан лозим. Ё дар миқёси кишлоқ ба ҷои омочи кӯҳна ҷойгир шудани троктур, паҳн шудани колхуз ва совхузҳо ба ҷойҳои сурх ва ба шӯроҳои ҷамоа як назар бурдааст, ки ин тамоман бо рӯҳи деҳқон ғаҳмидану фикр кардан аст» (9, 20).

Дар баробари ин, ноқид ба эроди нуқси кори Б. Азизӣ пардохта, ўро ба он интиқод мекунад, ки ў «ба воситаи ҳикояҳои худ муборазии синфӣи ҳаррўзаро, ки дар кишлоқҳо мавҷуд аст, инъикос намекунонад. Вай муборазии камбағалони кишлоқ бо амалдорони кӯҳна ва муфтиҳўронро нишон намедиҳад, масалан, як деҳқони камбағал ба таҳти таъсир ва дурўғҳои «калии замон» меафтад, дурўғҳои вай боиси паст шудани хоҷагиаш мешавад, ки охир амлокаш ҳам аз даст меравад. Дар ин ҷо дар кишлоқ будагӣ рул ва аҳамияти фирқа ва шўро ро нишон надода, ба ҳамон қаноат карда мемонад. Ин аз нуқсонҳои бузургии асарҳои Азизӣ мебошад. Азизӣ бо ин ҳикояҳои худ нишон дод, ки нуқтаҳои муҳими ҳаёти кишлоқ, деҳқонро тасвир карда натавонистааст» (9, 20).

Мунаққид бо рӯҷў ба назарияи замон ба адиб маром ва роҳи эҷоди адабии фирқавиро нишон дода, ғуфтани мешавад, ки «бо табдил шудани зиндагӣ, тағйир ёфтани дунёи беруна идрок, эҷод ва мундариҷаи нависанда ҳам бояд табдил ёбад. Хусусияти фикр кардани Азизӣ фақат аз зиндагӣ, мундариҷа ва материялҳои

конкритро гирифтааст. Албатта Азизӣ бо инҳо бояд қаноат накунад. Ӯ бояд фаромӯш накунад, ки зиндагӣ табдил ёфта, бо мундариҷаву материялҳои нав обёрӣ шуда истодааст. Мана ин моментҳо ҳанӯз дар эҷодчиғии ӯ мавҷуд нест» (9, 20).

Умуман, эҷоди адабии Б. Азизӣ дар он марҳалаи таърихи адабиёт, мақоми ӯ дар ташаккули насру назм ва муносибати мухталифи нақди адабӣ ба эҷодиёти ӯ мавзӯи доманадорест, ки имкон дорад дар ин замина қорҳои назаррас анҷом дода шавад. Ин бардошт дар мавриди ӯ ҷолиб аст, ки дар он марҳала ӯ «як намунаи типичний адабиёти навзоди деҳқонии мо» шинохта шудааст. Мунаққид ба ин нуктаи характернок ва муҳим диққат медиҳад, ки эҷодиёти ӯ аз адибони дигар бо содагии услуб ва забон тафовутӣ чашмрасе дорад. «Аз ин ҷиҳат миёни шоирони дигари мо ӯ сазовори таъриф аст. Азизӣ бо ин ғайолияти худ бар зидди зеҳният ва забони нимэронӣ шудаи мо ҷиҳод эълон кардагӣ як нависанда аст: муваффақияти бузургии Азизӣ ҳам дар ҳамин ҷо мебошад».

Мунаққид дар ин замина онҳоро низ танқид карда, ки ба мақоми Б. Азизӣ аз лиҳози муносибат ба забони асар аз будаи беш баҳо медиҳанд ва «ба забони содаи ӯ фирефта шуда, забони қорфармудаи ӯ забони адабии тоҷик шавад, гуфта иддао мекунанд» (9, 20).

Аз диди ноқид ин рафтори суҳансанҷон барои он нодуруст аст, ки «забони Азизӣ даври тараққӣ ва тақомулро нагузаронидагӣ як забон аст. Ин забон тараққии имрӯзаро, ки бо қадамҳои қалон пеш меравад, инъикос карда наметавонад. Ин забон як округи муайян аст. Ин забони умумии тоҷикон не ва намешавад. Ва инчунин ба забони адабии тоҷик асос нашуда, балки як восита шуда метавонад. Як дараҷа тараққӣ кардагӣ забони адабии тоҷикро дар Айнӣ мебинем, ки ба воситаи камтар қор қардан дар як замони наздик ба як забони адабии мукаммали пурҳаяҷон ва ҳамафаҳм молиқ ҳоҳем шуд» (9, 20).

Ҷолибии мақола дар шеваи баррасии интиқодӣ аст, ки муаллиф сайри таърихи таҳаввули адабиёти шӯравии тоҷиконро ҳам аз лиҳози дастовардҳо ва ҳам аз лиҳози камбудҳои мавриди гуфтугӯ қарор додааст. Аз як тараф мегӯяд, ки агарчанде шоирону адибони навраси ҳозира хеле камбудӣ дошта ва адабиёти ҳозираи мо ба як ранги ҷиддӣ надаромада, ба қомеъҳои расидем, аз тарафи дигар, дар баробари ин муваффақиятҳо хеле камбудҳои низ дорем. «Адабиёти прулиторӣ тоҷик... дар арафаи зоида шудан аст. Матомӯҳе, ки дар майдон мавҷуд дорад, аз нуктаи назари санъат бисёр ҳам ба дараҷаи пастӣ меистад. Ҳанӯз аз ҷиҳати услуб ва шакл ба дараҷаи тараққӣ ноил шуда натавонистаем» (9, 20).

Мунаққид ба онҳое эрод мегирад, ки «бисёр ҳам арзон якҷанд шеър ва ҳикояҳо ба майдон андохта» ва бо ин ҳол ба ҷараёни адабӣ камбудии қалоне ворид кардаанд. Аз онҳо талаб шудааст, ки дар бораи вусъат додани адабиёти нафиса имконияти қалонро ба истифода гиранд.

Ҳамин тариқ, таҳлили як мақола баёнғари малакаи нақд ва заъфу навоқиси он дар як марҳалаи нави сохтмони мафкураи адабӣ мебошад, ки аз мунаққид диққат, ҳавсала, қобилияти нақду таҳлил ва посух гуфтан ба муаммоҳои мубрами замонро тақозо кардааст. Маҷаллаи «Раҳбари дониш» манбаи муҳими шинохти сатҳу савияи нақди он замон ба шумор рафта, мақолоти он бо вучуди бархе аз камбуд ва нуқсонҳои мафкуравӣ арзиши муҳим доранд ва барои муайян кардани заминаҳои аввалини ташаккули нақди сифатан нав муҳиманд.

Пайнавишт:

1. Андамов, Х. «Раҳбари дониш» – маҷаллаи маорифӣ ва адабӣ / Х. Андамов.–Душанбе: Истеъдод, 2017.–128 с.
2. Аъзамов, С. Матбуотишиносӣ ва нақди матбуотӣ: Асосҳои иҷтимоии масъалаҳои матбуот дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» / С. Аъзамов, М. Саидхоҷаева // Номаи донишгоҳ: Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ.–2017.–№2(51).–С. 115-122.
3. Бақозода, Ҷ. Инқилоби Октябр ва афкори адабӣ эстетикӣ тоҷик дар солҳои бистум / Ҷ. Бақозода // Нависанда ва идеали замон.–Душанбе: Адиб, 1987.–С. 205-223.
4. Набиев, А. Адабиёт ва нақди адабӣ / А. Набиев.–Душанбе: Адиб, 1993.–260 с.
5. Раҷабӣ, М. Таърихи танқид ва адабиётишиносӣ (Асосҳои назариву эстетикӣ адабиёти тоҷикӣ марҳалаи якум. Солҳои 1920-1954) / М. Раҷабӣ.–Душанбе: Адиб, 1997.–208 с.
6. Сайфуллоев, А. Фурӯги маънавият / А. Сайфуллоев.–Душанбе: Нашириёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 2003.–616 с.
7. Ҳамроев, Ҷ. Таърихи танқиди адабӣ / Ҷ. Ҳамроев.–Душанбе: Ирфон, 2006.–436 с.
8. Ҳусейнзода, Ш. Мубориза дар ҷабҳаи адабиёти тоҷик / Ш. Ҳусейнзода // Раҳбари дониш.–1930.–№4-5(31-32).–С. 27-28.
9. Ҳусейнзода, Ш. Мубориза дар ҷабҳаи адабиёти тоҷик (давом аз №4-5) / Ш. Ҳусейнзода // Раҳбари дониш.–1930.–№6(33).–С. 19-20.

Reference Literature:

1. Andamov Kh. “Rahbary Donish” as an Enlightening and Literary Journal // Kh. Andamov. – Dushanbe: Talent, 2017. – 128 pp.
2. Azamov S. Science about Press and Printed Criticism: Social Grounds of Press Problems in the Journal “Rahbary Donish” // S.Azamov, M.Saidkhojaeva // Scientific Notes: Series “Humanitarian and Social Sciences. – 2017, #2 (51) - pp.115-122
3. Bakozoda Dj. The October Revolution and Literary-Aesthetic Ideas in the 20 – ies. // Dj. Bakozoda // Writer and Ideals of Time. –Dushanbe: Man- of-Letters , 1987. – pp. 205-223
4. Nabyev A. Literature and Literary Criticism // A.Nabyev. – Dushanbe: Man-of-Letters, 1993. – 260 pp.
5. Rajabi M. Historical and Literary Criticism (Theoretical and Aesthetical Grounds of the Tajik Literature Referring to the New Period (1920-1954) // M.Rajabi. – Dushanbe: Man-of-Letters, 1997. -208 pp.
6. Sayfulloev A. Light of Spirituality // A. Sayfulloev. – Dushanbe: State publishing- house named after Rahim Djalil, 2003. – 616 pp.
7. Khamroev Dj. History of Literary Criticism // Dj. Khamroev. – Dushanbe: Cognition, 2006. – 436 pp.
8. Khuseynzoda Sh. Struggle at the Tajik Literary Front // Sh. Khuseynzoda // Rahbary Donish. - 1930. - №№4-5(31-32). - pp.27-28
9. Khuseynzoda Sh. Struggle at the Tajik Literary Front (continuation of the content printed in №№ 4-5) // Sh. Khuseynzoda // Rahbary Donish. -1930. - №6 (33). - pp.19-20.

10 02 00 ЗАБОНШИНОСИ
10 02 00 ЯЗЫКОЗНАНИЕ
10 02 00 LINGUISTICS

**10 02 20 СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ, ТИПОЛОГИЧЕСКОЕ И
СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ**

**10 02 20 COMPARATIVE-HISTORICAL, TYPOLOGICAL AND
CORRELATIVE LINGUISTICS**

УДК 80
ББК 81.2-2

**ТЕМПОРАЛЬНЫЕ ПРЕДЛОГИ В
ШУГНАНСКОМ И НЕМЕЦКОМ
ЯЗЫКАХ В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ
ОСВЕЩЕНИИ**

*Мамадасламов Мамадсаид Саидасламович,
к. филол. н., доцент кафедры иностранных
языков Хорогского государственного
университета им. М. Назаршоева
(Таджикистан, г. Хорог)*

**ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ
ПЕШОЯНДҲОИ ТЕМПОРАЛӢ ДАР
ЗАБОНҲОИ НЕМИСӢ ВА ШУҒНОНӢ**

*Мамадасламов Мамадсаид Саидасламович,
н.и.филол., доцент кафедры забонҳои
хориҷии ДДХ ш.Хоруг ба номи
М.Назаршоев (Тоҷикистон, Хоруг)*

**TEMPORAL PREPOSITIONS IN
SHUGNANIAN AND GERMAN
LANGUAGES IN CORRELATIVE
ELUCIDATION**

*Mamadaslamov Mamadsaid Saidaslamovich,
candidate of philological sciences, Associate
Professor of the department of foreign
languages under Khorog State University
named after M. Nazarshoyev (Tajikistan,
Khorog) E-MAIL: mamadaslanov@mail.ru*

Ключевые слова: памирские языки и диалекты, немецкий язык, шугнанский язык, темпоральные предлоги, продолжительность периода времени, предел времени, обстоятельство времени

Рассмотрены предложно-последовые конструкции в шугнанском и немецком языках, выраженные темпоральными предложениями. И немецкие, и шугнанские темпоральные предлоги делятся на четыре подгруппы. При описании всех четырех групп предлогов учитывались продолжительность и предел периода времени, к которому относятся сообщаемые в предложении факты. Выявлены также случаи алло- и изоморфизма (совпадения и расхождения) в употреблении темпоральных предлогов в сопоставляемых

языках. В шугнанском языке первичные предлоги выполняют широкую функцию в предложных и послеложных конструкциях. В немецком языке в реализации временных концептов наряду с предлогами участвуют различные самостоятельные языковые единицы.

Вожаҳои калидӣ: забону лаҳҷаҳои помирӣ, забони немисӣ, забони шугнонӣ, пешояндҳои темпоралӣ, идомати давраи замон, ҳудуди замон, ҳоли замон

Дар мақола таркибҳои пешояндию пасояндӣ дар забонҳои шугнонӣ ва немисӣ, ки бо пешояндҳои темпоралӣ ифода ёфтаанд, баррасӣ гардидааст. Пешояндҳои темпоралии ҳам забони немисӣ ва ҳам шугнонӣ ба чор зергурӯҳ ҷудо мешаванд. Ҳангоми тавсифи ҳар зергурӯҳ идомат ва ҳудуди замоне ба назар гирифта шудааст, ки фактҳои дар ҷумла омада ба он тааллуқ доранд. Ҳамчунин ҳодисаҳои алло- ва изоморфизм (мувофиқат ва фарқ) дар истифодаи пешояндҳо дар забонҳои мавриди муқоиса ошкор карда шудаанд. Пешояндҳои ибтидоӣ ё аввалия дар забони шугнонӣ дар таркибҳои пешояндӣ ва пасояндӣ вазифаҳои васеъро иҷро мекунанд. Дар забони немисӣ барои амалӣ гардонидани концептҳои замонӣ дар баробари пешояндҳо воҳидҳои мухталифи мустақили забонӣ истифода мекунанд.

Key words: Pamir languages and dialects, the German language, the Shughnanian language, temporal prepositions, time period continuity, time limit, adverbial modifier of time.

The article dwells on prepositional-postpositional constructions in Shughnanian and German languages expressed by temporal prepositions. Both German and Shughnanian temporal prepositions are divided into four subgroups. Under the description of all four groups of prepositions continuity and time period limit beset with the facts stated in the sentence were taken into consideration. The author elicited the cases of allo- and isomorphism (coincidence and divergence) in usage of temporal prepositions in correlated languages. In Shughnanian primary prepositions perform broad functions in prepositional and postpositional constructions. In German different self-sufficient language units participate along with prepositions for realization of temporal concepts.

История языка показывает, что для выражения временных отношений в значительной мере используются те же слова, что и для выражения пространственных отношений и что временные предлоги исторически сложились на основе пространственных предлогов. Как известно, шугнано-рушанская группа памирских языков состоит из нескольких близкородственных языков и диалектов, в большей или меньшей степени отличающихся друг от друга, что, впрочем, не препятствует взаимопониманию между их носителями. Основные языки этой группы – шугнанский, рушанский, бартангский, орошорский, сарыкольский. Шугнанский как самый распространённый занимает особое место среди других языков, им в разной мере владеют также носители других языков, живущие или учившиеся в г. Хороге.

История народов шугнано-рушанской группы мало изучена, хотя история изучения памирских языков имеет уже более чем столетнюю давность. Появление первых небольших списков слов из памирских языков, в частности ваханского, а затем сарыкольского, относится к семидесятым годам позапрошлого столетия. Несколько позже, в 1876 году, английский исследователь Р. Шоу опубликовал первые краткие грамматические сведения по сарыкольскому и ваханскому языкам с приложением трёх

текстов и списков слов, а в 1877 году он же собрал материал по шугнанскому языку. Материал Р. Шоу долгое время оставался единственным источником по изучению памирских языков. Он использовался многими специалистами в их сравнительно-исторических и этимологических исследованиях. После опубликования работы Р. Шоу его материал был использован чешским лингвистом В. Томашеком. Впоследствии материал, содержащийся в трудах Р. Шоу, использовался в работах К. Г. Зелемана, В. Гейгера, И. И. Зарубина, Г. Моргенстиерне и других исследователей (10, с. 118-132). В 1883 году, путешествуя по Памиру, горный инженер Д. Л. Иванов сделал во время своего пребывания в Бартанге, Шугнани и Рушани некоторые записи по шугнанскому языку. В 1914 году Русско – французским комитетом по изучению Средней Азии была организована экспедиция на Памир в составе Р. Готе и И. И. Зарубина.

Особенно большой материал был собран И. И. Зарубиным во время его двухлетнего пребывания на Памире в 1915-1917 гг. Лингвистические материалы, которые он публиковал с 1924 года, получили общее признание как наиболее надёжные и достоверные и широко используются не только у нас, но и за рубежом (4). Большой и интересный материал почти обо всех памирских языках был собран в 1928 году на территории нынешнего Памира шведским иранистом Х. Шельдой. Но он не успел полностью опубликовать эти материалы до своей смерти. Однако впоследствии они широко привлекались Г. Моргенстиерне и другими учёными при исследовании памирских языков.

В исследовании памирских языков немалая роль принадлежит члену Советско-германской экспедиции 1928 года, берлинскому иранисту В. Ленцу. При фонологической записи живой речи он использовал специальный аппарат Апельсине и простой фонограф Петцольда. В. Ленцу удалось собрать большое количество материалов на основных памирских языках - диалектах, взятых из живой разговорной речи, с сохранением акцентуальных особенностей отдельных слов и целых предложений. Были записаны также мелодии народных песен, а в долине Бартанга также записаны многочисленные сказки, поговорки и собран материал по обрядам. Результаты экспедиции изложены в его “Pamir-Dialekte. Materialien zur Kenntnis der Schergin Gruppen”. В 1933 году была опубликована работа В. Ленца, содержащая краткую характеристику современного состояния памирских языков (11).

Большая заслуга в изучении памирских языков принадлежит норвежскому иранисту, профессору Г. Моргенстиерне. Начиная с 1928 года и до последних дней жизни он публиковал работы по многим памирским языкам. Наиболее значительно его фундаментальное исследование, посвящённое описанию мунджанского, ваханского и ишкашимского языков, изданное в 1938 году (8).

Большой вклад в изучение памирских языков был внесён В.С. Соколовой. Ею впервые было предпринято инструментально – экспериментальное исследование фонетики всех памирских языков, представленных на территории бывшего Советского Союза, установлены основные звуковые соответствия по языкам шугнано-рушанской группы. В.С. Соколовой была также уточнена классификация шугнано-рушанской группы памирских языков. В 1967 году ею была опубликована работа, в которой анализируются генетические отношения язгулямского языка с языками шугнано-рушанской языковой группы (11).

В настоящей статье исследуются предлоги (простые и составные), которые обозначают локальные отношения. Как было отмечено выше, шугнанский язык занимает особое место среди других памирских языков, но, несмотря на все это, шугнанский язык, как и другие памирские языки, является малоизученным. В статье сделана попытка раскрыть семантические отношения в восприятии локальных отношений в той мере, в какой эти отношения отражаются языковыми средствами. В прикладном отношении описание системы пространственно - временных предлогов и послелогов в шугнанском, немецком, таджикском языках обусловлено необходимостью введения в учебный процесс интенсивного преподавания соответствующих грамматических тем в сопоставительном аспекте, что облегчает преподавание немецкого и английского языков на филологических факультетах вузов.

Как известно, служебные слова не могут употребляться самостоятельно и не являются членами предложения, но играют большую роль при составлении предложения. Они придают ему грамматическое значение, соединяют группу слов в одну синтагму и выражают отношения в пространственном и временном аспектах. Предложно-послеложные конструкции пространственно-временных отношений в памирских языках, в частности выраженные предлогами и послелогом, до сих пор не были предметом специального монографического исследования. Этот вопрос частично исследовался в общих описаниях конкретных языков [Пахалина, 1959. С. 39-43; 1966. С. 57-63; 1975. С. 94-109; Д. Карамшоев. 1963. С. 191-218; М. Файзов. 1966. С. 144 - 182; Дж. Эдельман. 1966. С. 68; Н. Карамхудоев. 1963. С. 265; Х. Курбонова. 1976. С. 171-200; Гринберг, Стеблин-Каменский. 1976. С. 577-597; Т. Бахтибеков. 1979. С. 61-72; Мирзоабдинова, 1983. С. 105-117].

Германские языки, как известно, появились на исторической арене позже, чем иранские, и процесс распада германского языкового единства относится к более позднему периоду. В рамках абсолютной хронологии период существования древнегерманского языка относится ко времени, когда таджикский уже сформировался как язык аналитического типа. Однако, с точки зрения эволюции языковой типологии, исторический путь немецкого языка во многом сходен с историей развития грамматического строя таджикского и восточноиранских языков. Разностороннему структурному и функциональному анализу предлогов в разносистемных языках (на базе шугнанского и немецкого) посвящаются соответствующие разделы в трудах по исследованию предлогов, поскольку они оказались существенными для семантики. Сравнение немецких временных предлогов и послелогов с шугнанскими, с одной стороны, подтверждает системность противопоставлений, а с другой, - их относительный характер. Перечисленные ниже шугнанские предлоги, как и немецкие, могут быть разбиты на четыре группы (1; 2; 3; 5; 9):

1) в шугнанском языке послелог *and, ard, āj, qatīr, a* в немецком языке предлоги *an (D, A), ab, binnen, bei (D), im, in, neben, seit, während, mit, im laufe, zur Zeit* указывают на отнесенность того, о чём говорится в предложении, к периоду времени, о котором сообщает обстоятельство;

2) послелог *and, ard, āj, qatīr*, предлоги *vor (Ack., Dat.) - „до-перед“; bis (auf-zu Dat., Ack) - „до“; zu (Dat.), auf (Ack), um (Ack.), gegen (Ack) - „к“, an Ack), vor (Dat.) - „под“; an (Dat.) - „по“; gegen, ungefähr - „около“*, указывают на противопоставление того, о чем сообщается в предложении, моменту или периоду времени, обозначенному обстоятельством;

3) послелогов *and, ard, āj, qatīr*, предлоги *nach* (Dat.) – „после“; *über, nach* – „через“; *von* (Dat.), *ab* (Dat.), *seit* (Dat.) – „с“; *von* (Dat.) – „от“; относят то, о чем говорится в предложении, к периоду времени, следующему за тем, который обозначен обстоятельством;

4) в шугнанском языке послелогов *and, ard, āj, qatīr*, предлоги *nach, über, von, seit* – „между, с, от, до, по“ указывают, что то, о чем говорится в предложении, относится к периоду времени, о котором сообщает обстоятельство; при этом имеется также указание на предшествующий или последующий период времени.

Предлоги первой группы можно разделить на три подгруппы. Предлоги первой подгруппы в шугнанском языке образуются с помощью послелогов *and / yand / nand / jēv*, а в немецком языке – с помощью предлогов *am / an, in / um, während / zu* – „в, по, на, за, во время, при“, которые указывают на соответствие того, о чём сообщается в предложении, периоду времени, обозначенному обстоятельством. Предлог в этой подгруппе употребляется с названиями периодов времени любой продолжительности: *sōtišaš-and / um sechs Uhr* – «в шесть часов»; *Jakšanbe-yand / am Sonabend* – «в воскресенье»; *ayūm-and / in den Fest* – «в праздник»; *solī hasōru nusadu nawad-um-and –im jahre 1990* – «в 1990 году». Если в предложении речь идёт о чём-то регулярно повторяющемся, то в составе обстоятельства времени в шугнанском языке употребляется послелог *jēv, and*, а в немецком – предлог *am, in*: *vēga-jēv / am Abend* – «по вечерам»; *ayūm-and [ayūmen-and] / in den Feiern* – «по праздникам». Если период времени обозначен с помощью названия какого-либо явления, связанного с определенными часами, то употребляется предлог **на**: *Xīrpāl-ard* – «на заре»; *Xīrnist-ard* – «на закате». Предлог *an* может чередоваться с предлогом *in* в совершенно аналогичных условиях: сделать что-то в каникулы – *kanikūlēn-and –inden Ferien* – „на каникулах“; *ayūm-and / in die Fest* – „в праздники“ – *ayūmēn – nand / an der Fest* – „на праздниках“.

Если период времени обозначен названием каких-то действий, связанных с определенными часами, то в составе обстоятельства употребляется предлог **за**: *badā sārakā nahōrā / nach dem Frühstück* – «за завтраком»; *badā maḍōr / nach dem Mittagessen* – «за обедом». Период времени, обозначенный обстоятельством, может быть также назван согласно каким-либо событиям, процессам, относящимся к этому периоду, и тогда употребляется послелог *and (andir) / während*: *ḍad waxt- and / während den Krieg* – „во время войны“; *lekciya xāyḍōw-and / während den Vorlesung* – „во время чтения лекции“. Если период времени назван по какому-либо лицу, связанному с определёнными событиями, то в составе обстоятельства в шугнанском языке употребляется послелог *and (andir)*, а в немецком языке – предлог *zur Zeit*: *Piyōtr waxt-and (andir) / zur Zeit Peters* – „при Петре Первом“ и т.д.

Предлоги второй подгруппы указывают на то, что продолжительность периода времени, обозначенного обстоятельством, полностью соответствует общей продолжительности действий, явлений, о которых говорится в предложении. Во второй подгруппе обладает самым общим значением и употребляется в шугнанском языке изафетный предлог *dar waxtā*, а в немецком – *im Laufe, zur Zeit*. Например: *Tiramō-yand mardum dar waxtā xu hōsil jāṃ čīd xāb tō mēḡ mānat čūd* // *In dem Herbst im Laufe die Ernte einbringen die Menschen arbeiteten Tag und Nacht* – „Осенью, во время сбора урожая, люди трудились день и ночь“. *Diese Arbeit wird im Laufe von zwei Tagen beendet sein*. По линии этого противопоставления в шугнанском и немецком языках можно выделить третью

подгруппу предлогов – предлог *bād az / in*. *Bad az du ruz-ta kōr tayōr sūd / In zwei Tagen ist der Arbeit vertig* – „За два дня работа будет готова“.

Вторая группа, т.е. предлоги, указывающие на предшествование того, о чем сообщается в предложении, моменту или периоду времени, обозначенному обстоятельством, состоит из предлогов *перед, до, под, по, к, около*. В обстоятельствах времени предлог *az pirō / vor* – „перед“ указывает на период времени, которому предшествует то, о чем говорится в предложении: *pirō az ruch δād* – „перед рассветом“ и пр.

В предлоге *tō / bis*–„до“ к этому значению присоединяется указание на предел времени. Поэтому наряду с такими сочетаниями, где он может чередоваться с предлогом *az pirō / vor* – „перед“ – *yijōra tō δād tayorsid-ēc zindagā čīd-ōw / irgendwo bis zum Ende des Kriegs leben* – „жить где-либо до окончания войны“ (*pirō az δād / vor dem Krieg*–„перед войной“), предлог *tō / bis* употребляется в сочетаниях, где его нельзя заменить предлогом *az pirō / vor* – *to xūmēc intizōr sit-ōw / warten bis zum Abend* – „ждать до вечера“: *tō saraki-yēc xāvdo nist / bis zum Morgen kann man nicht schlafen* – „не спать до утра“, и др.

В шугнанском языке предлог *tar* и послелог *ard*, а в немецком языке предлог *auf* означают приближение предела, обозначенного обстоятельством: *tar pīrā-ra / auf seine [ihre] alten Tage* – „под старость“; *tar xūm-ard / gegen den Abend* – “под вечер”; *tar sārakārd / gegen den Morgen* – “под утро” и пр.

Третья группа, т.е. предлоги, относящиеся к тому, о чем говорится в предложении, к периоду времени, следующему за обозначенным обстоятельством, состоит из предлогов *bad az / nach* – „посл“; *va / durch* – „через“; *az / seit*–„с“. В самой общей форме указание на период времени содержится в предлоге *bad az / nach*: *bad az ōtixak xīnōwarā čīd-ōw / nach dem Gewitter baden*–„купаться после грозы“ и пр. Если в составе обстоятельств времени употребляется предлог *bad az / nach*, то сообщаемое в предложении происходит по прошествии отрезка времени, который обозначен обстоятельством: *bad az yi minut naχtid-ōw / nach ein Minut austreten* – „выйти через минуту“, и пр. Предлог подчеркивает, что период времени, обозначенный обстоятельством, является исходным моментом для того, о чем говорится в предложении: *az pirō mäst-aθ kōrčīd-ōw / man kann seit vorigen Monate arbeiten* – „работать с прошлого месяца“.

К четвертой группе предлогов в изучаемых языках относятся: в шугнанском: *Dar baynə, az, tō*, а в немецком: *zwischen, ab / seit / von / bis* – “между, с, от, до”. То, о чем говорится в предложении, относится к периоду времени, указанному обстоятельством, а также указаны границы этого периода: *dād wōqeyā-ēn dar baynə sōl-enā 1990 andat 2015 – yandə vad / Diese Ereignisse waren zwischen den Jahren 1990 und 2015 geschehen*. – „Это событие происходило между 1990 и 2015 годами“; между началом и окончанием действия, и т. д. В случае употребления предлогов *az, tō u von, bis* границы периода времени рассматриваются одновременно как исходный и конечный моменты: *az sār tō vēgā-yēc saylā čīd* – “гулять с утра до вечера”; *az hašt (8) tō šaš (6) / von acht (8) bis sechs (6)* – “с восьми до десяти”.

Необходимо заметить, что локальные и темпоральные предлоги привлекали внимание исследователей в основном в связи с вопросами о критериях разграничения обстоятельства, дополнения, определения, месте предложного обстоятельства в предложении, типах связи между предлогами, создания семантической классификации обстоятельств места, структурно-семантической классификации уточняющих конструкций с обстоятельствами места. При этом исследовалась в основном структура плана выражения

относительно некоторого общего «пространственного» смысла, наличие которого в конструкциях считалось заданным и устанавливалось интуитивно.

Таким образом, анализ фактического материала показывает, что локальные и темпоральные предлоги в сопоставляемых языках являются взаимосвязанными, так как время и место всегда связаны друг с другом.

Темпоральные предлоги в обоих языках подразделяются на четыре группы. Наличие предлогов в каждой группе связано с уточнением продолжительности периода времени или предела времени, к которому относятся сообщаемые факты в предложении, а также с уточнением характера временных отношений. Подробно проанализированы все четыре группы темпоральных предлогов в немецком и шугнанских языках и выявлены случаи алломорфизма и изоморфизма в их употреблении. В шугнанском языке первичные предлоги выполняют широкую функцию в предложных и послеложных конструкциях. В немецком языке в реализации временных концептов наряду с предлогами участвуют различные самостоятельные языковые единицы.

Список использованной литературы:

1. *Arseneva. M.G. Die Grammatik der deutschen sprache. - М., 1968. 276 Seiten.*
2. *Бахтибеков Т.К. Грамматика шугнанского языка. - Душанбе: Ирфон, 1979. -185 с.*
3. *Der Große Duden. Grammatik der deutschen Gegenwarts sprache. Bibliographisches Institut – Mannheim, Dudenverlag, 1966, 774 Seiten.*
4. *Зарубин И. И. Бартангские и рушанские тексты и словарь. - Л., 1937. - 346 с.*
5. *Камалова А.Р. Первичные предлоги таджикского языка и их функциональные эквиваленты в английском языке: автореф. дис. к. филол. наук. - М., 1971. - С. 26.*
6. *Карамшоев Д. Баджувский диалект. – Душанбе: Изд-во АН ТаджССР, 1963.*
7. *Курбанов Х. Рошорвский язык. - Душанбе: Дониш, 1976. - 290 с.*
8. *Morgensterne G. Etymological vocabulary of the Shugni group. Wiesbaden, 1974.*
9. *Розенталь Д. Э., Голуб И. Б., Теленкова М. А. Современный русский язык. - М., 2008. - 434 с.*
10. *Соколова В.С., Грюнберг А.Л. История изучения бесписьменных иранских языков. - М., 1962. - С. 118-132.*
11. *Соколова В.С. Шугнано-рушанская языковая группа/ Языки народов СССР. Индоевропейские языки. - М., 1966. - С. 326-397.*
12. *Ярцева В.И. Принципы типологического исследования родственных и неродственных языков /X Международный конгресс лингвистов. - М., 1967. - 204 с.*

Reference Literature:

1. *Arseneva M.G. Grammar of the German Language. – М., 1968. – 276 pp. (in German)*
2. *Bakhtibekov T.K. Grammar of the Shughanian Language. – Dushande: Cognition, 1979. – 185 pp. (in Russian)*
3. *Der Grosse Duden. Grammar of Modern German. Bibliography Institute. – Mannheim, Duden publishing-house, 1966. – 774 pp. (in German)*
4. *Zarubin I.I. Bartanghian and Rushanian Texts and Dictionaries. – L., 1937. – 346 pp. (in Russian)*
5. *Kamalova A.R. Primary Prepositions of the Tajik Language and their Functional Equivalents in English: synopsis of candidate dissertation in philology. – М., 1971.- 26 pp. (in Russian)*

6. Karamshoyev D. *Badguvian Dialect*. - Dushande: Tajik SSR Academy of Sciences publishing-house, 1963. (in Russian)
7. Kurbanov Kh. *The Roshorvian Language*. - Dushande: Knowledge, 1976. – 290 pp. (in Russian)
8. Morgensterne G. *Etymological Vocabulary of the Shugni Group*. – Wiesbaden, 1974.
9. Rozental D.E., Golub I.B., Telenkova M.A. *Modern Russian*. – M., 2008. - 434 pp. (in Russian)
10. Sokolova V.S., Gryunberg A.L. *The History of Studies of Iranian Languages Having no Script*. – M., 1962. – pp. 118-132 (in Russian)
11. Sokolova V.S. *Shugni-Rushi Linguistic Group // Languages of the USSR Peoples. Indoeuropean Languages*. – M., 1966. – pp. 326-397. (in Russian)
12. Yartsheva V.I. *Principles of Typological Exploration of Cognate and non-Cognate Languages // The X-th international Congress of Linguists*. – M., 1967. – 204 pp. (in Russian)

**10 02 22 ЯЗЫКИ НАРОДОВ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ЕВРОПЫ, АЗИИ, АФРИКИ,
АБОРИГЕНОВ АМЕРИКИ И АВСТРАЛИИ**

**10 02 22 LANGUAGES OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES OF EUROPE, ASIA,
AFRICA, NATIVES OF AMERICA AND AUSTRALIA**

**УДК 80/81
ББК 81.2Т-2**

**НАҚШИ АСОСҲОИ ФЕЪЛ ДАР
ТАШАККУЛИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ
НАВЪИ ДВАНДВА
(дар заминаи маводи назми Мирзо Бедил)**

Олимҷонов Мӯсо Обидович,
н. и. филол., дотсенти кафедраи
забони тоҷикии ДДХ ба номи акад.
Б.Гафуров (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**РОЛЬ ОСНОВЫ ГЛАГОЛА В
ОБРАЗОВАНИИ СЛОЖНЫХ СЛОВ
ТИПА ДВАНДВА
(на материалах поэзии Бедия)**

Олимджонов Мусо Обидович,
к.филол. н., доцент кафедры
таджикского языка ХГУ им. акад.
Б.Гафурова (Таджикистан,
Худжанд)

**THE ROLE OF VERB STEM IN
FORMATION OF COMPLEX WORDS
REFERRING TO DVANDA TYPE
(on the Materials of Mirzo
Bedil's Poetry)**

Olimjohnov Muso Obidovich,
candidate of philological sciences,
Associate Professor of the Tajik
language department under KSU
named after academician B. Gafurov
(Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: Olimi73@mail.ru

Калидвожаҳо: феъл, асосҳои феъл, калимасозӣ, двандва, қолаб, Бедил

Мақола дар заминаи маводи назми Мирзо Бедил рӯи кор омада, сухан аз нақши асосҳои феъл дар ташаққули калимаҳои мураккаби навъи двандва меравад. Маълум мешавад, ки асосҳои феъл дар ташаққули калимаҳои мураккаб фаъл буда, метавонанд, ки бо ёрии интерфиксҳо ва ё бидуни ягон воситаи калимасоз калимаҳои нав созанд. Омӯзиши собит месозад, ки аксари қолабҳои калимасозӣ дар забони тоҷикӣ маъмул буда, дар баробари ин қолабҳои нодири калимасозӣ, чун қолабҳои «асоси замони гузашта + масдар»; «сифати феълӣ + исм» низ дар назми Бедил истифода шудаанд. Маълум мешавад, ки феълҳои ғайритасрифӣ низ дар калимасозӣ метавонанд иштирок намоянд. Бедил на танҳо қолабҳои нави калимасозии двандваро ихтироъ намудааст, балки бо ивази ҷои асосҳо ва ё интерфиксҳо муродифҳои ҳамон калимаро ба вуҷуд овардааст.

Ключевые слова: творчество Мирзо Абдулқодира Бедия, словообразовательные модели, сложные слова, двандва, интерфикс, словообразовательные средства, глагол.

Анализируется роль основ глагола в образовании сложных слов типа ДВАНДВА на основе материалов поэзии Мирзо Абдулқодира Бедила (XVII-XVIII вв.). Утверждается, что основы глагола принимают активное участие в образовании сложных слов и могут создать новые слова при помощи интерфиксов или без каких-либо словообразовательных средств. Доказывается, что большинство словообразовательных моделей, встречающихся в поэзии Бедила, наличествуют в таджикском языке, однако у поэта наблюдаются сравнительно редкие словообразовательные модели, такие как «основа прошедшего времени+инфинитив», «причастие +имя прилагательное», что указывает на участие неспрягаемых глаголов в словообразовании. Особо отмечается, что в поэзии встречаются не только новые модели словообразования типа ДВАНДВА, но и образование синонимов того же композита путём замены компонентов.

Keywords: Mirzo Abdulkodir Bedil's creation, world-building models, complex words, dvandva, interfix, world-building means, verb

The article dwells on the role of verb stems in a formation of complex words of DVANDVA type on the basis of the materials of Mirzo Abdulkodir Bedil's poetry (the XVII-th – the XVIII-th cc.). It is asserted that verb stems take active part in formation of complex words and they can create new words by means of interfixes or without any world-building means. It is proved that the majority of world-building models occurring in Bedil's poetry are present in the Tajik language, however, such ones as "Past Tense stem+infinitive", "Participle+Adjective" are observed rather rarely; the fact pointing to participation of non-conjugable verbs in word-building. It is underscored especially that not only new models of world-building of DVANDVA type are occurred in poetry, but a formation of synonyms of the same composite by means of substitution of components either.

Муҳаққиқи шинохтаи гурҷӣ Т.А.Чавчавадзе дар рисолаи худ, ки ба калимасозии калимаҳои мураккаби забони форсӣ ихтисос дорад (12), чунин як таъкиди ҷолибе дорад: «...агар кори муттасили забон дар ҷое мушоҳида шавад, пас он қисмати калимасозӣ ва ташаккули калимаи нав тавассути калимаваслкунӣ мебошад» (12, 14). Калимасозӣ, ки дар доираи воҳидҳои забон ва бо ниғаҳдошти меъёрҳои забони адабӣ сурат мегирад, аз «қисмҳои ҷолиби лингвистика» (таъбир аз Чавчавадзе) ба шумор рафта, омӯзиши калимасозӣ барои кашфи имконият ва иқтидори вожаофарии ин ё он забон имкон фароҳам меорад.

Дар ташаккули калимаҳои мураккаб, махсусан исмҳои ҳиссаҳои гуногуни нутқ иштирок мекунад, ки дар ин ришта саҳми феъл, бахусус асосҳои феъл назаррас аст ва қисми калони исмҳои маҳз бо иштироки ин ҳиссаи нутқ ташаккул меёбанд (ниг. 4, 24). Баррасии маводи назми Мирзо Бедил собит месозад, ки на фақат феълҳои тасрифшаванда, балки феълҳои тасрифнашаванда низ имкон доранд, ки дар калимасозӣ иштирок намоянд.

Дар заминаи маводи гирдоварда метавон калимаҳои мураккабиро, ки тавассути феълҳои ташаккул ёфтаанд, чунин баррасӣ намуд:

1. Қолаби «асоси замони гузашта+асоси замони гузашта». Тавассути қолаби мазкур асосан исмҳои маънӣ, амсоли **шикастурехт, рафтуомад, додугирифт** ва ғ. сохта мешаванд (ниг. 9, 174; 2, 121). Аз мисолҳои фавқ маълум мешавад, ки дар ин навъи калимасозӣ барои алоқаманд гардидани асосҳои миёновандҳо (-у-) иштирок мекунад.

Маводи назми Мирзо Бедил собит месозад, ки қолаби мазкурро аз рӯи алоқамандшавии асосҳо метавон ба ду гурӯҳ чудо кард:

1.1. Исмҳои мураккабе, ки дар онҳо асосҳои феъл бидуни воситаи грамматикӣ бо ҳам алоқаманд гардидаанд:

*З-омадушуди қосидони найрангпаём
Помолам кард ҳастии яъсанҷом.
(Куллиёт, 2, 518).*

Назм, ки барои нигоҳ доштани қолабҳои таърихӣ калимасозӣ воситаи хубе мебошад (ниг. 9, 157), собит месозад, ки калимаҳои навӣ мазкур бидуни воситаи грамматикӣ низ алоқаманд шуда метавонанд.

1.2. Исмҳои мураккабе, ки тавассути интерфикс ташаккул ёфтаанд, чун **бандубаст**, **гуфтушунид** / **гуфтушунуд**, **омадушуд**, **омадурафт** / **рафтуомад**, **дидушунид**, **нишастухост** ва ғ. Бо ёрии миёнованд ё худ интерфиксҳо ташаккул ёфтани калимаҳои мураккаб дар забони тоҷикӣ маъмул буда, решаҳои амиқ таърихӣ дорад (5, 206). Маъмулан дар заминаи маводи назми Мирзо Бедил миёновандҳоро ба ду гурӯҳ: миёновандҳои аслий ва миёновандҳои нодир чудо мекунам (5, с. 206).

Дар мисолҳои зерин низ асосҳои феъл бо миёновандҳои аслий исм сохтаанд:

*Дил сайди шавқу дида асири ҳаёли туст,
Вайрона кишваре, ки ба ин **бандубаст** нест.
(Куллиёт, 1 (баҳши аввал), 249)*

*Чаҳди таътили сифат нуқси камоли зот аст,
Ё бигӯ ё бишунав **гуфтушунид** аст ин ҷо.
(Куллиёт, 1 (баҳши аввал), 101)*

***Омадурафти** нафас найранги тӯфони балост,
Мавҷи ин дарё ба чаҳми аҳли ибрат аждаҳост.
(Куллиёт, 1 (баҳши аввал), 184)*

*Ҳар чӣ ҳастӣ, ҷуз **омадушуд** нест,
Ғайри ҳангомаи тараддуд нест.
(Куллиёт, 3, 120) ва ғ.*

2. Қолаби «асоси замони ҳозира+асоси замони ҳозира». Дар забони адабии тоҷикӣ тавассути ин қолаб асосҳои феъл асосан тавассути миёнованд алоқаманд гардида, «исмҳои абстракте сохта мешаванд, ки ҳаракат ва амалу ҳолатро мефаҳмонанд» (9, 173; 2, 121), чун **доругир**, **давутоз**, **равуой** ва ғ. Маводи зерин дасти мо имкон медиҳад, ки ин навӣ исмҳои мураккабро низ ба ду гурӯҳ чудо намоем:

2.1. Исмҳое, ки бе воситаи грамматикӣ тавассути такрори асоси феълӣ сохта шудаанд, чун **бишкан-бишкан**, **хор-хор**:

*Агар ҷӯши бақо набвад фано ҳам навиъае дорад,
Ки аз қул-қул мадон оҳанги **бишкан-бишкани** мино.
(Куллиёт, 1 (баҳши аввал), 11)*

*Он кист, ки **хор-хори** ман бардорад?
Ё заҳмати нангу ори ман бардорад?
(Куллиёт, 2, 354)*

Муҳаққиқони баҳши калимасозӣ М.Турсунов ва Т.А.Чавчавадзе аз такрори асоси замони ҳозира сохта шудани исмҳои мураккабро ба қайд гирифта буданд (ниг. 10, 7; 12, 80).

2.2. Исмҳои мураккабе, ки тавассути миёновандҳои -о-, -у-, -ма-, -дар- алоқаманд гардидаанд. Тавассути миёновандҳои алоқаманд гардидани калимаҳо дар назми Бедил бештар ба назар мерасад, амсоли **гирудор**, **задугир**, **кашокаш/кашмакаш**, **моломол**, **нӯшонӯш**, **печдарпеч/печопеч**, **печутоб/тобупеч**, **печухам**, **такудав**, **такупӯ/такопӯ**, **такутоз** ва ғ. Дар сохтани исмҳои мураккаби навъи мазкур бештар миёновандҳои аслии -о- ва -у- серистифода буда, миёновандҳои -дар-, -ма- ба нудрат истифода гардидаанд, зеро миёновандҳои мазкур «аз воситаҳои асосии ташаккули калимаҳои мураккаби пайваст ба шумор мераванд» (5, 207; 211). Нуктаи дигар низ гуфтанист, ки аз гурӯҳи калимаҳои фавқ вожаҳои **гирудор**, **кашокаш**, **печутоб**, **такутоз** дар назми Мирзо Бедил ба қасрат қорбаст гардидаанд:

*Гирудори авҷи давлатҳо гӯборе беи нест,
Бар ҳаво чун гирдбод, авранги шоҳӣ меравад.
(Қуллӣёт, 1 (баҳши аввал), 689)*

*Аз кашокашҳои мавҷи баҳр моҳӣ эмин аст,
З-инқилоби ғам чӣ парво мардуми ноқомро.
(Қуллӣёт, 1 (баҳши аввал), 125)*

*Дастӣ ин ҷумла гиру ҳеч мағӯ,
Маҳви Ҳақ бошу тобупеч мағӯ.
(Қуллӣёт, 3, 389)*

*Бо такутози нафас аз иннонтоб нест,
Омадан ин ҷо қучост, умр ҳамин меравад.
(Қуллӣёт, 1 (баҳши аввал), 592) ва ғ.*

Аз мушоҳидаи калимаҳои пайвасте, ки бо асосҳои ҳозираи феъл сохта шудаанд, чанд нукта ҷолиб менамояд: аввалан, Бедил як асосро бо миёновандҳои гуногун алоқаманд намуда, муродифи ҳамагон як калимаро дар доираи назми худ ба вуҷуд овардааст, амсоли «кашокаш» ва «кашмакаш», «печдарпеч» ва «печопеч»; «такупӯ» ва «такопӯ»; сониян, шоир ҳамагон як калимаро на ба як тарз, балки бо роҳи иваз намудани ҷои асосҳо низ истифода намудааст, ки имрӯз ба ин тарз дар истифода нестанд, чун «печутоб» ва «тобупеч» ва ғ.:

*Дар кашокашҳои найранги ҳаёл афтодаам,
Дил ҷунун меҳаҳаду одоб мебояд маро.
(Қуллӣёт, 1 (баҳши аввал), 112)*

*Гар бигзарӣ зи кашмакаши чарх, восилӣ,
Маҳви нишона аст, ҷу тир аз қамон гузашт.
(Қуллӣёт, 1 (баҳши аввал), 295)*

*То нафас боқист, умр аз печутоб осуда нест,
Метапад бар ҳештан, то ҳору ҳас бо отаи аст.
(Қуллӣёт, 1 (баҳши аввал), 288)*

*Ҷаҳон з-ин гуна доми тобупеч аст,
Тилисми ранг, чун бишкаст, ҳеч аст.
(Қуллӣёт, 3, 464)*

3. Қолаби «асоси замони гузашта+асоси замони ҳозира». Аз қолабҳои маъмули исмсозӣ буда, тавассути он исмҳои маънӣ созмон меёбад (9, 174; 2, 121). Аз маводи мавҷуда маълум мешавад, ки тавассути ин қолаб метавонанд:

3.1. Исмҳо аз такрори як феъл бо тағйир додани асосҳо сохта шаванд: **гуфтугӯ**, **ҷустуҷӯ**, **рӯфтуруб**:

*Ба ҳарф омадиву захми кӯҳнаам нав шуд,
Ба ҳайратам, чӣ намак буд **гуфтугӯи** туро.*
(Куллиёт, 1 (баҳши аввал), 28)

***Гуфтугӯ** аз маънии таҳқиқ дорад гофилат,
Андаке хомӯш шав, то дил забон пайдо кунад.*
(Куллиёт, 1 (баҳши аввал), 648)

*Мӯҳри хомӯшист чун оина сар то пои ман
Гар ба арзи **гуфтугӯ** оям, забонам чавҳар аст.*
(Куллиёт, 1 (баҳши аввал), 264)

***Чустучӯи** рафтагон сар бар ҳаво кардем, ҳайф,
Пеши по буд, он чӣ моро дар назар ноёб шуд.*
(Куллиёт, 1 (баҳши аввал), 470)

*Олами имкон намеарзад ба чандин **чустучӯ**
3-ин раҳ охир мебарӣ худро дигар заҳмат мадеҳ.*
(Куллиёт, 1 (баҳши аввал), 786)

*Хонаи Маҷнун ба **рӯфтурӯб** нур мӯҳтоҷ нест,
Гирдбод аксар хасу хор аз биёбон мебарад.*
(Куллиёт, 1 (баҳши аввал), 676)

Бояд гӯшзад шавад, ки аз рӯи мушоҳида ва маводи зеридаст дар назми Мирзо Бедил исмҳои мураккаби пайвасти «гуфтугӯ» ва «чустучӯ» аз серистеъмолтарин вожаҳо ба шумор меоянд ва қариб дар тамоми навъҳои назми шоир мавриди қорбурд қарор гирифтаанд ва метавон гуфт, дар қатори дигар калимаҳо аз вожаҳои калидии назми шоир ба шумор меоянд. Аз рӯи ҳисоби мо, калимаи «гуфтугӯ» 161 ва «чустучӯ» 181 маротиба мавриди истифода қарор гирифтаанд (ҳамч. ниг. Куллиёт, 1 (баҳши дувум), 1544). Ин аст, ки баъзан шоир ин калимаҳоро ба сифати радифи ғазал интиҳоб намуда, дар маҷмӯъ, тавассути ин вожаҳо бехтарин афкори худро баён сохтааст, ки матлаи зер «мушт намунаи хирвор аст»:

*Магӯ ринд аз маю зоҳид зи тақво **гуфтугӯ дорад**,
Димоги шиқ саршор аст ҳар ҷо **гуфтугӯ дорад**.*
(Куллиёт, 1 (баҳши аввал), 717)

3.2. Исмҳои навъи пайваст метавонанд ҳамчунин аз асосҳои гуногуни феъл сохта шаванд: **задугир, частухез**:

*Подшоҳӣ ба даъвии он **задугир**
Мушти хокест гирдбоди сарир.*
(Куллиёт, 3, 367);

*Аз тани паҳлавон дар он **задугир**
Марг мечид мӯйи сар зи ҳамир.*
(Куллиёт, 3, 314);

*Ба ғайри сачда зи хоки заиф мунфайлист,
Зи **частухез** баро, ин қадар намози ту нест.*
(Куллиёт, 1 (баҳши аввал), 279).

4. Қолаби «асоси замони гузашта+масдар». Қолаби мазкур барои забони адабӣ нав буда, ҳамчунин дар забони форсӣ низ ба қайд наомадааст (ниг. 6, 146-173; 7, 99-105; 12, 78 ва баъд; 3, 223-230; 11, 53-77). Аз маводи назми Мирзо Бедил бо исми мураккабе дучор омадем, ки ҷузъи дуҷуми он дар шакли ғайритасрифии феъл - масдар

омада, асосҳои калимасоз тавассути миёнванди -у- алоқаманд шудаанд, чун **омадурафтан**:

*Зи арсаи эътибор гӯи сари саломат тавон рабудан,
Гар омадурафтани нафасҳо ба боди теги дудам нагирад.*
(Куллийёт, 1 (баҳши аввал), 453)

Навъи маъмули ин калима, ки ҳамчунин дар назми Бедил фаровон истифода шудааст, «омадурафт» мебошад:

*Омадурафти нафас найранги тӯфони балост,
Мавҷи ин дарё ба чашми аҳли ибрат аждаҳост.*
(Куллийёт, 1 (баҳши аввал), 184)

*Омадурафти нафас, Бедил, қиёмат доштааст,
Пушту рӯи як варақ карданд чандин дафтараат.*
(Куллийёт, 1 (баҳши аввал), 374).

5. Осори Мирзо Бедил як навъи калимаҳои мураккаби пайвастро дар худ маҳфуз дорад, ки дар қолаби «сифати феълӣ + исм» сифат сохтаанд. Профессор Ш.Рустамов дар исмҳои мураккаби тобеъ қолаби «сифати феълӣ + исм»-ро мушоҳида намуда, ин қолабро дар исмсозӣ бемаҳсул, вале дар сифатсозӣ сермаҳсул номзад намуда буд (9, с. 156).

Дар исмҳои навъи двандва сифати феълӣ бо исм тавассути миёнвандҳои нодир ва ё баромадашон пешояндии -ба-, -бар-, -зи- (ниг. 6, 15-16) ташаккул ёфтаанд: **кашидабапӯст, мондабагил, нишастабагил, рафтабабод, рафтабагардун, рафтабарбод, рафтазикор, рафтазичанг** ва ғ. Аз ин гурӯҳи калимаҳо нисбатан бештар калимаи «**рафтабабод**» дар назми Бедил қорбурд шудааст. Калимаи мазкур бо ивази миёнванд ва ниғаҳдошти асосҳо муродифи худро дар шакли «**рафтабарбод**» низ дорад, ки ин қолаб ва калимаҳои дигар, аз рӯи маводи мо, яққаратӣ мавриди истифодаи шоир қарор гирифтаанд. Чун сухан аз муродифшавии калимаҳои мураккаби навъи мазкур ба миён омад, бояд гуфт, ки ҳамчунин вожаҳои мураккаби «**рафтабабод**» ва «**рафтазичанг**» низ хусусияти ҳаммаъноӣ зоҳир намудаанд:

*Ки дар ин хокдони рафтабабод,
Ҳеч кас нест қобили иршод.*
(Куллийёт, 3, 102);

*Дар ин горагсаро мушти гӯбори рафтабарбодам,
Ки хори водиш Маҷнун ба пой ман қасам дорад.*
(Куллийёт, 1 (баҳши аввал), 453);

*Лек уммеди сабри рафтазичанг
Метапад дар гӯбори ин оҳанг.*
(Куллийёт, 3, 301);

*Дорад ин пайкари кашадабапӯст
Мобиҳилимтиёзи душману дӯст.*
(Куллийёт, 3, 347);

*К-аз чунин дасту пойи мондабагил
Ба чӣ тадбир нон қунам ҳосил?*
(Куллийёт, 3, 168);

*Мавҷ аз он заврақи нишастабагил
Тахтаеро фиканд бар соҳил.*
(Куллийёт, 3, 212) ва ғ.

Омӯзишу баррасии калимаҳои мураккаби пайвасти назми Бедил моро ба бардоште мерасонад, ки шоир тавассути феълҳо дар доираи қолабҳои мавҷуда маҳдуд нашуда, мUTOBIK ба меъёри забони адабӣ калимаҳои нав месозад, ки маъноҳои мураккабро дар шаклҳои рехта ифода намудаанд. Асосҳои феъл дар ташаккули исмҳои мураккаби пайваст ва феълҳои ғайритасрифӣ (масдар, сифати феълӣ) якҷо бо ҳиссаҳои дигари номӣ, махсусан исмҳо дар сохтани сифатҳои мураккаби пайваст ба кор гирифта шудаанд.

Пайнавишт:

1. Бедили Деҳлавӣ. Куллийт. Ҷилдҳои 1-4. Тасҳеҳи Холмуҳаммади Хаста, Халилуллоҳи Халилӣ. Ба қўиши Баҳман Халифа Баноравонӣ. –Техрон: Талоя, 1389. Ҷилди 1 (баҳши аввал). Ғазалиёт. -798 с.; Ҷилди 1 (баҳши дувум). Ғазалиёт. -1600 с.; Ҷилди 2. Таркиббанд; Тарҷебанд; Қасоид; Китъаот; Рубоӣёт -650 с.; Ҷилди 3. Маснавиҳо. -812с.; Ҷилди 4. Ҷаҳор унсур; Руқоот; Нуқот. -582 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. - Душанбе: Дониш, 1985. -352 с.
3. Ефимов В.А., Расторгуева В.С., Шарова Е.Н. Персидский, таджикский, дари. / Основы иранского языкознания. Т.3. Новоиранские языки. –М.: Наука, 1982. –С.5-231.
4. Ниёзӣ Ш.Н. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ. -Сталинобод, 1954.-48с.
5. Олимҷонов М. Нақши миёнавандҳо дар ташаккули калимаҳои мураккаби навъи копулятив ё худ дванда. / Дуруди меҳр (маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ ба ифтихори 80-солагии Арбоби шоистаи фарҳанги Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессор Атаҳон Сайфуллоев). -Хуҷанд: Меъроҷ, 2013. -С. 206-219.
6. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка. -М.: Изд-во Московского университета, 1973. -198 с.
7. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка. -М.: Изд-во Московского университета, 1975. -203 с.
8. Расторгуева В.С., Молчанова Е.К. Среднеперсидский язык. В кн. Основы иранского языкознания. Т.2. Среднеиранские языки. –М.: Наука, 1981. –С.6-147.
9. Рустамов Ш. Исм. -Душанбе: Дониш, 1981. -217 с.
10. Турсунов М. Составные слова в современном таджикском литературном языке. Автореф. дис... канд. филол. наук. -М., 1953. -16 с.
11. Хонларӣ, Парвиз Нотил. Таърихи забони форсӣ. Ҷилди 3. –Техрон, 1387.- 490 с.
12. Чавчавадзе Т.А. Именное словообразование в новоперсидском языке. -Тбилиси: Мецниереба, 1981.-375 с.

Reference Literature:

1. Bedil Dekhlavi. Collection of Words. VV.1-4. Under the editorship of Kholmukhammad Khasta and Khalilullokh Khalil. Compiler: Bahman Khalif Banoravoni. – Tehran: Vanguard, 1389 higr. V1 (part 1). Gazels. – 798 pp.; V1 (part 2). Gazels. -1600 pp.; V 2. Tarkibband; Tarjeband; Kasoid; Kitaot; Rubais – 650 pp.; V3. Masnavis – 812 pp.; V.4. Four Elements; Letters; Fine Thoughts. – 582 pp.
2. Grammar of Modern Tajik Language. V 1. Phonetics and Morphology. – Dushanbe: Knowledge, 1985. – 352 pp.
3. Yefimov V.A., Rastorguyeva V.S., Sharova Ge.N. Persian, Tajik, Dari// Grounds of Iranian Linguistics. V. 3 New Iranian Languages. – М.: Science, 1982. – pp. 5-231.

-
4. Niyoz Sh.N. *Noun and Adjective in the Tajik Language*. – Stalinabad, 1954. – 48 pp.
 5. Olimjohnov N. *The Role of Interfixes in Formation of Complex Words of “Copulative” or Dvanda Models// Greeting of Love// Collection of scientific articles dedicated to the 80-th anniversary of Merited Votary of culture of Tajikistan, Dr. of Philology, Professor Atakhon Sayfullayev*. – Khujand: Ascension, 2013. – pp. 206-219.
 6. Peysikov L.S. *Essays on Word-Building of the Persian Language*. – M.: Moscow University publishing-house, 1973. – 198 pp.
 7. Peysikov L.S. *Lecicology of Modern Persian Language*. – M.: Moscow University publishing-house, 1975. – 203 pp.
 8. Rastorguyeva V.S., Molchanova Ge.K. *Middle Persian Language*. In the book: *Grounds of Iranian Linguistics. V 2. Middle Iranian Languages*. – M.: Science, 1981. – pp. 6-147.
 9. Rustamov Sh. *Noun*. – Dushanbe: Knowledge, 1981. – 217 pp.
 10. Tursunov M. *Compound Words in Modern Tajik Literature Language. Synopsis of candidate dissertation in philology*. – M., 1953. – 16 pp.
 11. Khonali, Parviz Notil. *History of Farsi Language. V. 3*. – Tehran, 1387 hira.- 490 pp.
 12. Chavchavadze T.A. *Nominal Word-Building in New Persian*. – Tbilisi: Mitsniyereba, 1981. – 375 pp.

УДК 811.111
ББК 81.2 Англ

**ФАКТОРЫ
ЗАИМСТВОВАНИЯ
ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ**

Мирсаминова Гузалхон Махмуджоновна,
преподаватель кафедры перевода и грамматики
английского языка ХГУ имени акад. Б. Гафурова
(Таджикистан, Худжанд)

**ОМИЛҲОИ ИҚТИБОСИ
ВОҲИДҲОИ
ЗАБОН**

Мирсаминова Гузалхон Маъмурдҷоновна,
муаллими кафедраи тарҷума ва грамматикаи
забони англисии ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров
(Тоҷикистон, Хучанд)

**FACTORS OF
BORROWING
LANGUAGE UNITS**

Mirsaminova Guzalkhon Mahmudjonovna,
lectured of the department of translation and English
language grammar under KSU named after
academician B. Gafurov (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: guzalkhon@bk.ru

Ключевые слова: факторы заимствования, заимствованные слова, взаимоотношения народов, условия двуязычия, единицы языка, развитие науки, техники и культуры

Выявлен ряд новых факторов, способствующих заимствованию слов, наряду с известными причинами перехода единиц одного языка в другой. Среди подобных факторов названы: наличие двуязычия на определённой территории, о чём свидетельствует переход сотен русских слов в словарный фонд таджикского языка в годы Советской власти; дружественные взаимоотношения между представителями разных наций, живущими по соседству и говорящими на разных языках. Примером может служить заимствование сотен слов таджикского языка узбеками, и наоборот. Развитие науки, техники и культуры одного народа может стать причиной перехода новых слов из указанных сфер в язык другого народа. В частности, десятки терминов сферы науки, техники и культуры находятся в процессе перехода из английского и русского языков в таджикский язык.

Калидвожаҳо: омилҳои иқтибос, вожаҳои иқтибосӣ, муносибатҳои мутақобилаи халқҳо, муҳити дузабонӣ, воҳидҳои забон, пеишрафти илм, техника ва фарҳанг

Дар мақола баробари сабабҳои маълуми аз як забон ба забони дигар гузаштани воҳидҳои лексикӣ як қатор омилҳои ошкор карда шудаанд, ки ба иқтибоси калимаҳо мусоидат меkunанд. Аз ҷумла омилҳои зерин зикр гардидаанд: мавҷудияти дузабонӣ дар ҳудуди муайян, ки дар ин бора садҳо вожае, ки дар давраи Ҳукумати Шӯравӣ аз забони русӣ ба фонди лугавии забони тоҷикӣ дохил шудаанд, шаҳодат медиҳанд; муносибатҳои дӯстонаи байни намояндагони миллатҳои гуногун, ки дар ҳамсояи якдигаранд ва бо забонҳои мухталиф ҳарф мезананд. Ба омилҳои дуюм ба забони тоҷикӣ ворид шудани садҳо вожаҳои ўзбекӣ ва баръакс мисол шуда метавонад. Инкишофи илму техника ва фарҳанги як халқ метавонад сабаби аз ин соҳаҳо гузаштани калимаҳо ба забони дигар

гардад. Аз ҷумла, даҳҳо истилоҳоти соҳаи илму техника ва фарҳанг дар раванди гузариши аз забонҳои русию англисӣ ба тоҷикӣ мебошанд.

Key words: *factors of borrowing, loan-words, mutual relations between peoples, bilingual conditions, language units, development of science, engineering and culture.*

A number of new factors promoting borrowing of words are elicited alongside with well-known ones of penetrating of the units of one language into another. The author finds some other reasons causing transition of words into another language. One of these factors is a bilingual milieu on a certain territory. The striking example of it may be illustrated by hundreds of Russian words which were borrowed by Tajiks in the years of the Soviet power. The second factor is friendly relations between two nations living in a neighbourhood and speaking different languages. This factor may be proved by the fact that as a result of the relations between Tajiks and Uzbeks which lasted for centuries hundreds of Uzbek words were borrowed by Tajiks and vice versa. The third factor is a development of science, engineering and culture of some nation which caused the process of borrowing new vocabulary. In particular, nowadays scores of scientific, technical and cultural terms of English and Russian languages have been penetrating into the Tajik language.

В таджикской лингвистической науке, к сожалению, не уделяется достаточного внимания проблеме заимствований единиц одного языка другим языком. Нам известно диссертационное исследование и некоторые другие работы Т. Бердиевой, которые посвящены арабским заимствованиям в таджикском языке. В ее трудах основное внимание уделено причинам проникновения арабизмов в таджикский язык. Основную причину она видит в распространении ислама и в господстве арабского языка на территории Таджикистана в течение длительного времени.

Кроме того, М.И. Газиевым, Г.Ф. Каримовой, М.Р. Рахмони защищены кандидатские диссертации по вопросам арабских заимствований в таджикском языке, русских заимствований в английском языке, арабизмов в русском и таджикском языках. Н. А. Шаропов занимался изучением русско-интернациональных слов в современном таджикском языке. Из современных отечественных лингвистов вопросы заимствований рассматривались в работах А. Абдуллаева, Х. Раупова, Р. И. Хошимова и других. В связи с этим в данной статье предпринята попытка, наряду с известными факторами, вызывающими переход языковых единиц одного языка в другой, выявить некоторые другие факторы заимствования.

Язык является социальным явлением. Его функционирование и развитие тесно связаны с жизнью общества. Каждое общество живёт в определённых социальных, психологических и лингвистических условиях, что непосредственно влияет на язык. Одним из ведущих социальных условий, влияющих на язык, является совместное проживание носителей двух или более языков на одной территории [9, с. 232]. Данное условие в лингвистике номинируется термином «**билингвизм**», или «**двуязычие**». Билингвизм является одним из ведущих факторов обогащения взаимно контактирующих языков. Поэтому У. Вайнрайх писал, что «наиболее благоприятную ситуацию для заимствования создаёт тот вид языковых контактов, который принято называть билингвизмом». В качестве примера он приводил факт, что «одноязычные носители португальского языка, возможно, сохранили бы слово

родного языка *sobretuado* для обозначения предмета одежды, который представлялся бы им вместо лишь нового фасона пальто. Но двуязычные португальские эмигранты в США заимствовали для него английское слово *alvacote* (английская калька *overcoat*), явно относясь к этой форме одежды как к объекту иного типа» [5, с. 98].

Ярким примером влияния двуязычия на словарный состав языка может считаться языковая ситуация в Таджикистане в годы Советской власти. За эти годы таджикский язык заимствовал из русского языка сотни исконно русских и интернациональных слов, что ярко отражено в работе Н. Шаропова [14, с.16-29]. Например: *съезд, декан, лётчик, милиционер, комсомол, пионер, пирог, партия, помидор, банка, асфальт, термос, лицей, гимназия, лампочка, цирк, такси, печка, самовар* и т.д.

В результате контактирования английского и нормандского диалектов французского языка в Англии в XI – XIV веках английский язык обогатился огромным числом заимствованных слов, морфем и словосочетаний. В период данного двуязычия английский язык заимствовал более половины своего словарного фонда из французского языка. В качестве примера можно привести французские слова с фонемой [з], которая отсутствовала в англосаксонских диалектах: *treasure, leasure, measure, decision, treasury, pleasure, pleasurable, closure, collusion, confusion, diffusion, diligence, division* и т.д. Сюда относятся также и французские производные слова с морфемами **-age, -ance/-ence, -ance/-ency, -ard, -ate, -sy**. Например: *boatage, encourage, leakage, leakance, influence, consequence, emergency, agency, bombard, laggard, delegate, liberate, celebrate* и т.д.

В условиях таджикско-узбекского двуязычия в Таджикистане узбеки заимствовали много таджикских слов типа: *сартарошхона, намакоб, обдаста, обгардон, мироб, ширчай, ширбиринч* и другие слова, которые отражены в работе А. Гулямова [8, с. 36-69].

Следует отметить, что, в зависимости от конкретных социально-культурных факторов, характер результатов заимствования может подвергаться изменениям. В частности, в результате обретения Таджикистаном государственной независимости ряд заимствованных из русского языка слов стал заменяться персидско-таджикскими словами, которые в годы Советской власти были забыты или не использовались. В частности, слово «поезд» было заменено словом «**қатора**», а вместо слова «самолёт» употребляется слово «**тайёра**». Наравне со словом «**тайёра**» употребляется слово «**ҳавопаймо**». Таким же образом русско-интернациональные слова типа *солдат, командир, совет, субботник, команда, жюри* и десятки других были соответственно заменены следующими лексемами: *аскар, сардор, шӯро, шанбеги, даста, ҳакам*. В частности, слова «**кино**» и «**команда**» были заменены словами «**синамо**» и «**тим**». Это персидские заимствования, образованные от английских слов «*cinema*» и «*team*».

Таким образом, тесные языковые контакты возникают в условиях этнического двуязычия, создающегося в ситуациях пространственного расселения двух или более наций, в результате чего возникает сложное и глубокое взаимопроникновение, или интерференция, языков.

Как отмечает З. Н. Экба, существует и другой род двуязычия, которое «складывается на путях культурных контактов двух народов, лишённых прямой географической смежности. Двуязычие такого рода не является признаком всей языковой общности. Его носители – отдельные лица или группы лиц, речевое

поведение которых является при определённых условиях образцом для подражания и распространяется в монологичной сфере. Таким образом, элементы «чужого» попадают в речевое употребление монологичных лиц не только в связи с тем, что с названиями пришли новые вещи и новые понятия, но и потому, что в практике определённых двуязычных групп (письменной или устной) имеют место иноязычные подмены, а эта речевая практика по каким-либо причинам влиятельна (речь педагогов, проповедников, руководителей производственных и прочих коллективов и т.д.). Так окказиально возможное первоначально только в двуязычной среде, постепенно становится чертой всего национального языка» [16, с. 67]. В качестве примера можно привести слова типа «комеди-клуб», «ток-шоу», «шоу-концерт» и т.д., которые на современном этапе широко употребляются не только в русском языке, но и начинают использоваться в средствах массовой информации Таджикистана. Поэтому О. Есперсен правильно заметил, что «наиболее глубокие языковые смешения объясняются не столько смешением народов, сколько регулярными контактами в области культуры» [17, с. 448].

В современных условиях двуязычие наблюдается не только в устном общении, но и в процессе чтения книг, журналов, газет, слушания радио, просмотра телепередач, т.е. двуязычие может наблюдаться и без непосредственной связи носителей разных языков. Заимствование может происходить как результат такого вида двуязычия, когда слова другого языка попадают в письменную речь, минуя стадию их использования в речи двуязычных носителей языков.

Вторым основным фактором заимствования слов являются торгово-экономические, политические и бытовые отношения между народами, говорящими на разных языках. Такие контакты должны носить массовый и длительный характер. В качестве заимствований, связанных с торговыми контактами, можно привести пример открытия английскими морскими торговцами торгового пути на Ближний Восток и в другие отдалённые земли. В годы правления Елизаветы I (1533 – 1603) английские торговцы привозили из этих стран экзотические предметы и материалы, а также вещи, связанные с роскошной жизнью части жителей арабских стран. К таким заимствованиям относятся арабские слова *sugar* (сахар), *syrop* (сироп), *julep* (джуп), *sherbet* (шербет), *marzipan* (марципан), *coffee* (кофе), *mocha* (мокко), *caraway* (тмин), *shaffron* (шафран), *cumin* (кумин тминовый) и т.д., а также названия, связанные с пышными нарядами: *sash* (орденская лента), *shawl* (шаль), *sequin* (блестки), *muslin* (муслин), *mohair* (мохер), *damask* (дамаск), *cotton* (хлопок) и предметами комфорта: *sofa* (диван), *alcove* (альков), *carafe* (графин), *jar* (банка) и другие.

Другим примером заимствований, связанных с торговыми отношениями Англии, может служить открытие морского пути в Индию и налаживание торговых отношений с Персией, в результате чего английский язык заимствовал следующие персидско-таджикские слова, которые характеризуют местную обстановку: *shah* – шах, *dervish* – дервиш, *divan* – софа, *caravan* – караван, *bazaar* – базар, *caravan sarai* – караван-сарай, *radishah* – радишах, *shawl* – шаль и другие.

Культурные отношения между народами, говорящими на разных языках, также обуславливают заимствование слов одного языка другим языком. Как отмечает П.Я. Булаховский, ряд названий предметов и понятий уже в древние времена обнаруживал тенденцию перехода от народа к народу, заимствуясь из одного языка в другой.

Подавляющее большинство таких слов обозначает культурные понятия, предметы и понятия относительно высокой цивилизации, и распространение их отражает старые пути отношений азиатско-европейских народов в историческом порядке их выступления на арене мировой культуры» [4, с. 113].

В качестве примера можно привести также интенсивное восприятие французских заимствований английским языком в XVII – XVIII веках, которые связаны главным образом с литературой и искусством. Например: *memoir* – краткая биография, *cartoon* – карикатура в газете, *lampoon* – пасквиль, *critique* – критика, критерий, *miniature* – миниатюра, *symphony* – симфония и другие.

В эпоху Возрождения русским и другими языками мира были заимствованы слова итальянского языка, которые связаны со сферой культуры: *piano* – фортепиано, *solo* – соло, *sonata* – соната, *soprano* – сопрано, *bass* – бас, *tenor* – тенор, *tempo* – темп, *concert* – концерт, *duet* – дуэт и другие.

Влияние политики одной страны на другую страну также может обуславливать заимствование слов политической сферы одного языка другим языком. Как пишут Е.Ф. Ворно и её соавторы, «XVIII век, век Французской революции, дал английскому языку большое количество слов политического содержания: *royalism* – роялизм, *despotism* – деспотизм, *revolution* – революция, *demagogic* – демагогический, *tyranny* – тирания, *bureaucrasy* – бюрократия, *centralize* – централизовать, *aristocrat* – аристократ, *democrat* – демократ и другие. Значительная часть этих слов восходит к латинским и греческим корням, но они пришли в английский как французские заимствования. Многие из них к тому же приобрели во французском языке новое значение, поэтому по праву могут считаться заимствованиями из французского языка» [6, с.104].

Бытовые отношения между народами также могут обуславливать проникновение слов одного языка в другой язык. В качестве примера можно привести следующие слова английского языка, относящиеся к быту, которые проникли в состав интернациональной лексики с конца XVIII, в XIX и XX веках: *comfort* – комфорт, *service* – сервис, *toast* – тост, *flirt* – флирт, *gentleman* – джентльмен, *jumper* – джемпер, *jersey* – джерси, *nylon* – нейлон, *motel* – мотель и другие.

В таджикском языке имеется множество узбекских заимствований, связанных с бытом. Сюда можно отнести такие слова, как *қаймоқ*, *қош*, *қошуқ*, *қалин*, *қайчи*, *салқин*, *сачоқ*, *ўгай*, *ўсма*, *қайла* и т.д.

Другим фактором, обуславливающим заимствование слов одного языка другим, является насаждение религии. В частности, распространение ислама стало причиной заимствования таджикским языком тысяч арабских слов. В качестве примера можно привести арабские слова, относящиеся к следующим сферам: 1) религиозные понятия: *қуръон*, *сура*, *муфти*, *намоз*, *азон*, *ибодат*, *муаззин* и другие; 2) термины сферы образования: *китоб*, *қалам*, *муаллим*, *мадраса*, *мактаб*, *дафтар* и другие; 3) бытовые понятия: *қадам*, *қанд*, *қарз*, *қасос*, *қиём*, *ҳалво*, *ҳалол*, *ҳаммом*, *ҳино* и т.д.

Распространение христианства на Западе в VI – VII веках н. э. стало причиной вхождения в словарный состав английского языка множества латинских слов религиозного содержания. Например: *altar* – алтарь, *angel* – ангел, *canon* – канон, *monk* – монах, *priest* – священник, *psalm* – псалом, *shrine* – рака (гробница святого), *creed* – вера, *hymn* – гимн, *candle* – свеча и другие. Некоторые из этих слов либо совсем утратили религиозное значение, либо наряду с религиозными понятиями стали обозначать и понятия светские.

Французский язык также дал английскому языку множество слов, связанных по своему содержанию с религией. Например: *religion* – религия, *parish* – приход, *sermon* – проповедь, *prayer* – молитва, *parson* – приходской священник, *pastor*, *clergy* – духовенство, *abbey* – аббатство, *cloister* – монастырь, *saint* – святой, *blame* – винить, *vice* – порок и т.д.

Фактор военной оккупации также является особым условием, вызывающим проникновение слов оккупантов в язык оккупированного народа. Ярким примером заимствований подобного рода является вторжение арабов в Испанию и их господство в этой стране в течение семи веков (VIII-XV вв.). В результате этой оккупации испанский язык заимствовал из арабского языка сотни слов. Примером являются следующие слова: *rambla* – песчаное место, *alcalde* – мэр, алькальд; *alcove* – альков, *algarroba* – рожковое дерево и другие.

Другим примером может служить поражение английского войска, нанесённое ему нормандским герцогом Вильгельмом в 1066 году. В Англии образовался новый господствующий класс, язык которого – нормандский диалект французского языка – стал государственным языком. На этом языке писались деловые документы. В результате английский язык заимствовал из данного диалекта 53-55% своего словарного фонда. Такие заимствования относятся к следующим сферам жизни: 1) административная лексика: *state* – государство, *govern* – управлять, *country* – страна, *power* – держава, *parliament* – парламент, *nation* – нация, *council* – совет и т.д.; 2) слова, обозначающие феодальные отношения: *peasant* – крестьянин, *feudal* – феодальный, *prince* – принц, *duke* – герцог, *servant* – слуга, *count* – граф, *baron* – барон, *noble* – благородный и т.д.; 3) военные термины: *army* – армия, *enemy* – враг, *battle* – битва, *war* – война, *peace* – мир, *defence* – защита, *defeat* – поражение, *conquest* – завоевание, *victory* – победа, *officer* – офицер, *soldier* – солдат, *captain* – капитан, *sergeant* – сержант и т.д. 4) слова сферы правовых отношений: *court* – суд, *justice* – правосудие, *accuse* – обвинять, *judge* – судья, *jury* – присяжные заседатели, *crime* – преступление, *felony* – уголовное преступление, *larceny* – мелкая кража и т.д.; 5) слова с религиозным содержанием, о которых сказано выше; 6) лексические единицы, обозначающие понятия литературы и искусства: *literature* – литература, *colour* – цвет, *architecture* – архитектура, *to paint* – писать красками, *to design* – проектировать, *prose* – проза, *volume* – том, *chapter* – глава, *tower* – башня, *arch* – арка, *choir* – хоры и т.д.; 7) лексика, связанная с модой, спортом, охотой, кулинарией, развлечениями, предметами роскоши: *dress* – одежда, *gown* – платье, *costume* – костюм, *dinner* – обед, *supper* – ужин, *soup* – суп, *pastry* – печенье, *to fry* – жарить, *to boil* – кипеть, *sport* – спорт, *chase* – охота, *pleasure* – удовольствие, *comfort* – комфорт, *ace* – туз, *luxury* – роскошь, *ornament* – украшение, *jewels* – драгоценности и т.д.; 8) слова обыденного содержания: *river* – река, *manner* – способ, метод; *matter* – вещество, *cause* – причина, *to catch* – хватать, *to turn* – вращать, *to use* – употреблять, *to cry* – кричать, *to cover* – покрывать, *clear* – ясный, *large* – большой и другие.

Ещё одним фактором, обуславливающим заимствование единиц одного языка другим, можно считать добрососедские отношения носителей двух языков, не живущих на общей территории. В качестве примера можно привести скандинавские заимствования, проникшие в английский язык до скандинавских вторжений в Англию. В частности, скандинавские слова появились в английском языке, когда в середине VIII века англосаксы и скандинавы жили мирно и находились в

непосредственном общении. В результате английский язык заимствовал такие слова, как: *law, thrall, sky, root, skin, wing, anger, fellow, gate, skull, husband, low, ill, ugly, weak, scant, odd, wrong, happy, take, call, want*, местоимения *they* (именительный падеж) и *them* (объектный падеж) и другие.

Развитие науки и техники также является важным фактором, способствующим проникновению терминов и понятий определённых сфер из одного языка в другой. В частности, в Англии в период с XI по XIII вв. было велико влияние арабских учёных. Пьер Абеляр, выдающийся учёный Европы, перевёл астрономические таблицы аль-Хорезми с арабского языка на латынь. Благодаря его переводу два арабских термина нашли свой путь в математическую науку: *algebra* (алгебра) и *algorithm* (алгоритм). Поскольку в средние века у арабов была развита астрономия как наука, можно обнаружить сотни звёзд, названных по-арабски: *Altair* (Ал-таир), *Rigel* (Ригель), *Al-ghul* (Алгуль) и т.д. Такие термины астрономии, как *zenith* (зенит), *nadir* (надир) и *azimuth* (азимут) также заимствованы из арабского языка. Следующие слова из сферы техники также были заимствованы мировой наукой из арабского языка: *caliper* (кронциркуль), *caliber* (калибр), *aniline* (анилин), *marcasite* (марказит), *camphor* (камфора) и т.д.

Степень реализации этих факторов заимствования варьируется от языка к языку. Для одной группы языков первостепенным является фактор вторжения одной нации на территорию другой нации, чему служит пример нормандского завоевания Англии. Для других языков важным фактором выступают торгово-экономические отношения между двумя или более народами. В третьей группе языков важную роль играет распространение религии, что является характерным для народов, принявших ислам.

Имеются другие мелкие факторы, которые обусловили незначительное количество заимствований слов одного языка другим языком, о чём мы лишь попутно упоминаем в нашей работе.

Таким образом, заимствование является одним из путей обогащения словарного состава любого языка. В целом нет ни одного языка в мире, который бы под влиянием одного или более вышеуказанных факторов не заимствовал лексические единицы чужого языка. Переход единиц одного языка в другой тесно связан с рядом лингвистических и экстралингвистических факторов, последние из которых играют большую роль в развитии языка.

Известны такие экстралингвистические факторы, как контактирование языков, торгово-экономические, культурные, политические отношения между двумя народами, насаждение какой-либо религии в другой стране, военная оккупация государства другим государством. Наряду с этим имеются и некоторые другие факторы, которые способствуют заимствованию слов, морфем и синтаксических конструкций одного языка другим языком. Здесь можно говорить о добрососедских отношениях между народами, говорящими на разных языках. Условия двуязычия на одной территории также становятся причиной перехода слов одного языка в другой язык. Развитие науки, техники и культуры одного языка вызывает переход терминов этих сфер общественной жизни в другой язык.

Список использованной литературы:

1. Абдуллаев Ф.А. Арабизмы в узбекском языке: дисс. . канд. филол. наук. - Ташкент, 1945.
2. Анвари Хасан. Фарханги бузурги сухан. Дар 8-чилд. – Техрон: Сухан, 1381 (х).

3. Бердиева Т. Арабские заимствования в таджикском языке (на материале прессы 20-х годов): дисс. канд. филол. наук. – Душанбе, 1969. – 331 с.
4. Булаховский П.А. Введение в языкознание. – М.: Учпедгиз, 1953. – 178 с.
5. Вайнрайх У. Языковые контакты: Состояние и проблемы исследования. – Киев: Вища шк., 1979. – 263 с.
6. Ворно Е.Ф., Кашеева М. А., Малишевская Е. В., Потапова И.А. Лексикология английского языка. – Л.: Учпедгиз, 1955. – 170 с.
7. Газиев М. И. Использование арабской лексики в таджикской прессе (в годы независимости: 1991-2008): дисс...канд. филол. наук. – Душанбе, 2009.
8. Гулямов А. Проблемы исторического словообразования в узбекском языке: автореф. дис. докт. филол. наук. – Ташкент, 1955. – 138 с.
9. Дешериев Ю.Д. Социальная лингвистика / Ю.Д. Дешериев. – М., 1977. – 383 с.
10. Каримова Г.Ф. Структурно-семантические особенности русских заимствований в английском языке: дисс. . канд. филол. наук. – Душанбе, 2003 – 202 с.
11. Раупов Х. «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» как источник таджикско-персидской лексикографии. – Душанбе, 1966.
12. Рахмони М.Р. Лексико-семантическая классификация арабизмов в русско-таджикском языках в сопоставительном плане: дисс. . канд. филол. наук. – Душанбе, 2006 – 160 с.
13. Хашимов Р.И. Таджикско-русское двуязычие: социолингвистический аспект. – Душанбе, 1986. – 180 с.
14. Шаропов Н. Обогащение таджикского языка советско-интернациональной лексикой //В помощь учителю русского языка в таджикской школе. –Душанбе, 1974. – С. 16-29.
15. Шаропов Н.А. Пути развития лексики современного таджикского литературного языка. – Душанбе: Дониш, 1988. – 136 с.
16. Экба З. Н. Арабские и персидские заимствования в башкирском языке: дисс..канд. филол. наук/10.02.06. Экба Зарема Назировна – М., 1997. – 214 с.
17. Jespersen O. Language, its nature, development and origin. – New York: Holt, 1925.
18. Lesley Brown. The New Shorter Oxford English Dictionary. Volume I Oxford University Press, 1993. – 1876 pp.
19. Lesley Brown. The New Shorter Oxford English Dictionary. Volume II. Oxford University Press, 1993. – pp. 1877-3801

Reference literature:

1. Abdullaev F.A. Arabisms in the Uzbek Language. Candidate dissertation in philology. – Tashkent, 1945.
2. Anvari, Hasan. The Big Dictionary of Words. Used by eight-Years-Old Children. –Tehran: Word, 1381 hijra
3. Berdieva T. Arabic Borrowings in the Tajik Language (on the Materials of the Press Referring to the 20-ies). Candidate dissertation in philology. – Dushanbe, 1969. – 331 pp.
4. Bulakhovsky P. A. Introduction in to Linguistics. – М., 1953
5. Weinreich U. Languages in Contact: States and Problems of the Research. – Kiev, 1979
6. Vorno Ye. F., Kashcheyeva M. A., Malishevskaya Ye. V., Potapova I.A. English Lexicology. – L., Educational-Pedagogical State Publishing house 1955
7. Gaziev M. I. Usage of Arabian Lexics in Tajik Press (in the Years of Independence: 1991-2008). Candidate dissertation in philology. – Dushanbe, 2009.
8. Gulyamov A. Problems of Historic Word-Building in the Uzbek Language. –Tashkent, 1955. – 138 pp.

-
9. Desheriyev Yu.D. *Social Linguistics* // Yu.D. Desheriyev. – M., 1977. - 383 pp.
 10. Karimova G. F. *Structural-Semantic Peculiarities of Russian Borrowings in the English Language*. Candidate dissertation in philology. – Dushanbe, 2003. – 202 pp.
 11. Raupov Kh. «*Farhangi Jahongiri*» as a Source of Tajik-Persian Lexicography. – Dushanbe, 1966.
 12. Rakhmoni M.R. *Lexico-Semantic Classification of Arabisms in Russian and Tajik Languages in Correlative Aspect*. Candidate dissertation in philology. – Dushanbe, 2006 – 160 pp.
 13. Hashimov R. I. *Tajik-Russian Bilingualism: Sociolinguistic Aspect*. Candidate dissertation in philology. – Dushanbe, 1986. -180 pp.
 14. Sharopov N. *Enrichment of the Tajik Language with Soviet-International Vocabulary// Auxiliary Text-Book for Russian Language Teacher in Tajik School*. – Dushanbe, 1974. -pp. 16-29
 15. Sharopov H. A. *The Ways of Development of the Vocabulary of Modern Tajik Literary Language*. – Dushanbe: Knowledge, 1988. - 136 pp.
 16. Ekba Z. N. *Arabic and Persian Borrowings in the Bashkirian Language*. Candidate dissertation in philology.// 10.02.06. Ekba Zarema Nazirovna. – M., 1997. – 214 pp.
 17. Jespersen O. *Language, its nature, development and origin*. – New York: Holt, 1925.
 18. Brown, Lesley. *The New Shorter Oxford English Dictionary*. V. I. Oxford University Press, 1993. –1876 pp.
 19. *Ibidem*. V. II. – pp. 1877-3801

**«КУЛЛИЁТ»-И
БЎИСҲОҚИ АТЪИМАИ ШЕРОЗӢ
Тақриз ба «Куллиёт»-и Бӯисҳоқи
Атъимаи Шерозӣ. Таълифи Абӯисҳоқ
Чамолуддин Ҳаллоҷи Шерозӣ маъруф ба
Бӯисҳоқи Атъима (мутаваффои 827 ҳ.қ).
Тасҳеҳи Масури Растагори Фасоӣ.
Интишороти Маркази навиришти мероси
мактуб. Техрон, 1382. – 131+330с.**

**«КУЛЛИЯТ» БУИСХОКА
АТЪИМА ШИРАЗИ
Рецензия на «Куллият» Буисхоки
Ат`има Ширази. Сочинение Абу Исхака
Джамал ад-Дина Халладжа Ширази,
известного как Бӯисхок Ат`има (ум. в
827 л.х). Редакция Мансура Растагора
Фасои. Издание Центра письменного
наследия. – Тегеран, 1382. 131+330 с.**

**“KULLIYAT” BY BUISKHOKI
AT`IMA SHIRAZI
Reviews on “Kulliyot” by Buiskhoki
At`ima Shirazi. Composition by Abu Ishak
Djamal ad-Din Khalladge Shirazi known as
Buishok At`ima (died in 827 hijra).
Recension by Mansur Rastagor Fasoī.
Edition by the Center of Written Heritage .-
Tehran, 1382 hijra. 131+330pp.**

Мустафо Зокири,
д.и.филол., омӯзгори Донишгоҳи шаҳид
Бихишті (Техрон, Эрон)

Баргардон аз алифбои арабӣ ва
тавзеҳоти номзади илмҳои филология,
дотсенти ДДХ ба номи акад.
Б. Гафуров (Тоҷикистон, Хучанд)
Пулотова Шоира Солиҷоновна

Мустафо Зокири, д.филол. н.,
преподаватель Университета мученика
Бихишти (Тегеран, Иран)

Переложение с арабской графики и
комментарии к.филол.н, доцента ХГУ
им. акад. Б. Гафурова
Пулатовой Шокры Солиджоновны

Zokiri Mustafо, Dr. of Philology, Professor
of the University named after Martyz
Bukhishti (Iran, Tehran)
Transposition from Arabic script and
commentaries by **Pulatova Shoira
Solidjonovna**, candidate of philological
sciences, associate Professor of KSU named
after academician B.Gafurov
E-MAIL: pulodova78@mail.ru

Калидвожаҳо: таърихи адабиёти Эрон дар асрҳои XIV-XV, «Куллиёт»-и Абӯисҳоқи
Атъима, жанрҳои адабӣ, атъимасароӣ, Мирзо Ҳабиби Исфаҳонӣ, Бисмили Шерозӣ,
Ҳакими Сурӣ

Тақриз ба навири тозаи «Куллиёт»-и Абӯисҳоқи Атъима, нахустин шоири форсу
тоҷик, ки тамоми эҷодиёташро ба тавсифи гизо бахшидааст, навишта шудааст.
Таъкид мегардад, ки дар баробари аҳамияти адабӣ ашъори Атъима аз лиҳози
забониносии, махсусан этимологияи вожагони форсии ифодакунандаи номи гизоҳо
қимати зиёд дорад. Муаллиф дар баробари ҳусни китоб, иштибоҳот ва ағлоти
«Куллиёт»-ро мавриди таҳлил қарор додааст. Дар тақриз ҳамчунин оид ба шоирони
минбаъда, ки дар пайравии Абӯисҳоқи Атъима ба атъимасароӣ машғул шудаанд, аз
ҷумла Аҳмади Атъима, Тақии Дониш, Суҳайли Шерозӣ, Мирзо Иштиҳо маълумоти
мухтасар дода шудааст.

Ключевые слова: история иранской литературы XIV-XV вв, «Куллият» Абу Исхака Ат'има, литературные жанры, ат'имасарои (восхваление кушаний), Мирзо Хабиб Исфахони, Бисмил Ширази, Хаким Сури.

Рецензия на «Куллият» Абу Исхака Ат'има, первого поэта в истории таджикско-персидской литературы, который посвятил свое творчество восхвалению кушаний и блюд. Отмечается, что наравне с литературным значением стихи Абу Исхака обладают большой ценностью с точки зрения языкознания, особенно выяснения этимологии названий персидско-таджикских блюд. В рецензии подробно проанализированы достоинство издания и его упущения, недостатки и ошибки указанного издания. Даны краткие сведения о последующих поэтах, посвятивших своё творчество вслед за Абу Исхаком описанию и восхвалению кушаний и блюд, в том числе Ахмада Ат'има, Таки Даниша, Сухайли Ширази, Мирзо Иштихо.

Key words: history of Iranian literature referring to the XIV-th –XV-th cc. "Kulliyot" by Abu Ishak At'im, literary genres, at'imasaroi (eulogics to quisine), Mirzo Habib Isfahoni, Bismil Shirazi, Hakim Suri

The given work is a review of "Kulliyot" written by Abu Ishak At'im, the first poet in the history of the Tajik-Persian literature who devoted his creation to the eulogy to various dishes of the national quisine. It is marked that on a par with the literary importance Abu Ishak's poems possess great value from the viewpoint of linguistics, especially when you try to ascertain the etymology of Persian-Tajik dishes. Both dignities of the edition and omissions, drawbacks, mistakes present in it have been analyzed. Short information is given about subsequent poets who continued descriptions and praises of national quisine after Abu Ishak; among them there are: Ahmad At'im, Taki Danishe, Suhayli Shirazi, Mirzo Ishtiho.

Адабиёти форсӣ аз муҳимтарин адабиёти ҷаҳон ва дарёест бекарон, ки шояд ҳеҷ кас натавонад ба аъмоқи он роҳ ёбад. Шеърӣ форсӣ дар ҳар заминае қобили тасаввур ҳунарнамоӣ карда ва осори муҳиму боарзиши ғаровоне ба ёдгор гузоштааст. Аз ҷумла, заминаҳое, ки шуароӣ форсизабон – аз эрониву хиндӣ ва турку арабу аҷам – бад-он пардохтаанд, васфи маҷолиси базму шарҳӣ анвои ғизоҳоест, ки дар онҳо ба масраф мерасидааст.

Васфи ғизо дар паҳлавӣ

Дар ин замина мо ҳатто осоре аз форсии миёна, яъне форсии пеш аз ислом дар даст дорем. Рисолаи кӯчаке ба паҳлавӣ мавҷуд аст ба номи «Хусрави Кубодон ва ридак», ки дар маҷмӯаи мутуни паҳлавӣи Ҷомосб Осоно ҷоп шудааст, ки дар он Анӯшервон аз писараке ашрофзода ва луси бормадаи дарборӣи пурмуддао, ки аз ҳама одобу русум боҳабар аст, суолоте мекунад ва аз ҷумла дар бораи бехтарин ғизоҳо аз ӯ мепурсад, ки ӯ ҳам ба тафсил шарҳ медиҳад. Ва Саолибӣ ҳам ин гуфтугӯро дар китоби «Ғураи ахбори мулк-ул-фурс» ривоят кардааст ва ҳулосаи он дар тарҷумаи китоби «Эрон дар замони Сосониён»-и таълифи Кристенсен (1, с. 620-623) омадааст. Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» низ ба муносибатҳои аз ғизоҳо ном бурдааст ва аз ӯ бештар муфассалтар Низомӣ дар «Ҳамза»-и худ аз ағзия ва атъима зикр кардааст.

Дар давомини шуароӣ дигар низ намунаҳое ёфт мешавад, ки шояд бад набовард қасе онҳоро ҷамъоварию мунташир кунад. Ва шояд яке аз қадимтарини онҳо қасидаи

муфассал ва чолибест таҳти унвони «Тутмочия», ки ба Манучехрии Дамғонӣ нисбат додаанд ва марҳум Маликушшуаро Баҳор мақолае дар муаррифии он навиштааст, ки дар маҷмӯаи «Баҳор ва адаби форсӣ» ҷоп шудааст (2, с. 217-220).

Бӯисхоқи Атъима

Аммо бархе шоирон тамоми ҳамми худро сарфи сурудани ашъор дар васфи ғизоҳои рангоранг кардаанд, ки зоҳиран нахустини онҳо Бӯисхоқи Атъима аз шуарои садаи нӯҳум ва муосири Ҳофиз будааст, ки марди муллову дарвешсифат ва аз муридони Саид Неъматуллоҳи Валӣ будааст. Дар ашъоре, ки ӯ дар ин замина сурудааст, номи ғизоҳое омадааст, ки бисёре аз онҳо имрӯза ё дуруст намешавад ва ё ба номҳои дигаре хонда мешавад. Оқои Мансури Растагори Фасоӣ дар охири «Куллиёт»-и Бӯисҳок нумояе аз ғизоҳои мазкур дар китобро овардааст, ки назаре иҷмолӣ бад-он калимоти ғарибу ноошноӣ бисёреро ошкор мекунад (3, с. 315-330). Фаҳми ашъор ва низ қисматҳои мансури китоб – ба донишмандони маъноӣ ин калимот ва ҷиғунагии таҳияи ин ғизоҳо вобаста аст ва агар касе ин иттилоотро надиҳад ё аз ин ашъор ҳеҷ намефаҳмад ва ё дарёфте сарсарӣ ва мубҳам пайдо мекунад, лизо ин китоб, ба назари инҷониб, бештар ба дарди луғавӣ ва аҳли луғат меҳӯрад, то аз рӯи он ба баррасии калимот ва решаи онҳо ва маонии онҳо пай бибаранд. Мутаассифона, фарҳангҳои қадими форсӣ ба нудрат аз ин луғот зикре кардаанд ва нахваи таҳияи ин ғизоҳо дар камтар китобе ёфт мешавад, магар ба таври иттифоқӣ дар кутуби адвияи тиббии қадим, монанди «Тӯҳфаи Ҳакими муъмин» ё «ал-Абния ан ҳақоик-ул-адвия» ва амсоли онҳо.

Мушкили ғайб боис мешавад, ки лутфи сухани Бӯисҳок ғолибан ба осонӣ дарк нашавад ва ҳамин мушкил дар мавриди «Девони албиса»-и Маҳмуд Низоми Қорӣ (мутаваффоӣ ҳудуди 866 ҳ.қ./1461-1462) (4), ки қорӣ Қуръон будааст, низ зоҳир аст ва мо, ки имрӯз беш аз понсад сол аз онҳо дурем, дигар аз одоби русуми ғизо хӯрдан ва либос пӯшидани аҷдоди худ чандон иттилоъ надорем.

Инҷониб ба воситаи алоқии вофоре, ки ба луғату луғатшиносӣ (terminology) дорам, ба ҷамъоварии китобҳои аз ин қабил ҳамвора роғиб будам ва девони Бӯисҳокро ҳар чӣ мегаштам, намеёфтам, то оқибат ба ночор аз рӯи нусхаи ҷопи китобфурӯшии «Маърифат»-и Шероз зероқӣ таҳия кардам ва ба баррасию мутолиаи он пардохтам ва ғаҳ-ғаҳ бархе мушкилоти онро ҳал мекардам. Ҷопи тозаӣ «Куллиёт»-и Бӯисҳок ин камбудро ҷуброн кард ва ману амсоли маро дар дастрасӣ ба ин девони ноёб машғуф сохт ва, лизо, бояд аз ношир ва мусахҳеҳи китоб мамнун бошем, ки ин мушкилро барои мо осон карданд.

Пеш аз он ки дар бораи ҷопи ҷадиди девони Бӯисҳок сухане бигӯем, бад нест ишорае ба шуаро дигаре, ки дар ин майдон асб тохтаанд, бишавад.

Аҳмади Атъима

Зоҳиран баъд аз Бӯисҳок, ки муҳаффафи Абӯисҳок аст, яке дигар аз ҳамшахриёни ӯ ва шояд аз ақвоми ӯ, ба номи Низомуддин Аҳмади Атъима (мутаваффоӣ 862 ҳ.қ./1457-1458), на 850/1446-1447 ҷунонки дар сафҳои 111-и муқаддимаи Бӯисҳок зикр шудааст) ба пайравии Бӯисҳок ба сурудани шеърҳои дар заминаи таом ва ғизо пардохтааст ва ба иллати қурби аҳд, таъкиранивисон ин дуру бо ҳам хилт кардаанд ва мутаваҷҷеҳ нашудаанд, ки онҳо ду нафар будаанд. Аҳмади Атъима низ дарвешсифат ва аз муридони Шох Доии Шерозӣ будааст.

Девони ин шоир мутаассифона ё аз байн рафтааст ва ё ҳанӯз ба дасти аҳли фазл наёфтааст, то мунташир шавад ва, ҷунонки, оқои Растагори Фасоӣ навиштаанд, 39

байт аз ашъори парокандаи ўро оқои Дабирсиёқӣ аз кутуби луғот ва фарҳангҳо илтиқот карда ва дар маҷаллаи «Яғмо» мунташир фармудаанд, ки дар муқаддимаи «Девон»-и Бӯисҳок нақл шудааст*, вале ин байти маъруфи ӯ дар байни абёти мазкур дида намешавад, ки мегӯяд:

Аҳмад зи риёзат нашудат кашф бизан дут,

Чун нестӣ аз аҳли дил аз аҳли шикам бош.

ки нишон медиҳад Аҳмади Атъима аз сӯфиёни риёзаткаш будааст ва аз ашъоре, ки Шох Доии Шерозӣ, орифи машҳури Шероз ва шоири сӯфии қарни нӯҳум (мутаваффои 870 х.қ./1465-1466) дар марсияи Аҳмади Атъима гуфтааст, бармеояд, ки ӯ олиму адиб буда ва китобҳои «Мутаввал» ва «Мухтасар»-и Тафтозониро тадрис мекардааст. Ва аз улуми мухталиф баҳраманд буда ва Шох Дой ўро имом хонда ва рафиқи ростраву поки худ шумурда ва хулоса он, ки марде соҳибном будааст, ки умраш ба 50 сол нарасида будааст ва, лизо, ҳатто агар дар 49-солагӣ мурда бошад, (соли таваллудаш 813/1410-1411) мешавад, ки дар ҳангоми ғавти Бӯисҳок ҷавоне 14 – сола будааст ва агар зудтар мурда бошад, аз ин ҳам кӯчактар будааст ва дар ҳар ҳол баъид аст, ки бо Бӯисҳок маҳшур ва аз ӯ баҳраманд шуда бошад, магар он ки бо ӯ нисбате дошта бошад.

Зимнан, дар муқаддимаи «Девон»-и Бӯисҳок, оқои Растагори Ҳасой ҷаҳор моддаи таърих аз Шох Дой барои Аҳмади Атъима нақл кардааст, ки дутои он иштибоҳ аст. Яке аз моддаи таърихи аввал, ки бояд ба сурати «бувад хурдам» ислоҳ шавад, то соли ғавт 862/1457-1458 ба даст ояд ва дигарӣ моддаи таърихи ҷаҳорум, ки бояд ба сурати «ва-л-имому қад иртаҳала» ислоҳ шавад (ва дохили нақли қавл аст) ва дар мисраи дувуми ҳамина шеър «ал-аҷалл» дуруст аст ва шояд мисраи сеум ҳам «Низомуддин» дуруст бошад, ҷи вази мухтал аст. Зимнан агар абёти Аҳмади Атъима бар ҳасби қофия мураттаб шуда буд, маълум мешуд, ки абъёти 10,16,22,31 аз як ғазал аст ва абёти 18 ва 29 низ аз як ғазали дигар.

Ҳаким Сурӣ

Ин шоир, яъне Тақии Дониш маъруф ба Зиёи Лашкар ва Мустафори Аъзам (мутаваффои 1329 шамсӣ/1950) илова бар ашъори ҷиддио кутуби адабӣ ва ахлоқию таърихӣ девоне дорад дар ду ҷилд ба номи Ҳакими Сурӣ, ки куллан дар васфи таому ғизоҳои мухталиф аст ва чун ӯ мутааллиқ ба асри ҳозир аст, ашъораш барои ҳама қобили фаҳм ва латоифи он қобили дарк аст ва, лизо, бештар аз шуарои пешин чун Бӯисҳок ва Аҳмади Атъима шӯҳрат ёфт ва чун дар додгустарӣ иштиғол дошт, лизо девони ӯ, ки дар 1919 ҷоп шуд, ба зудӣ машҳур гардид. Дар моддаи таърих, ки барои ҷилди аввал гуфтааст, соли 1325/1907-1908 қамарӣ ва барои ҷилди дувум 1356 /1937-1938 қамарӣ ба даст меояд ва ин нишон медиҳад, ки пеш аз интишори китобҳои ашъораш мунташир ва маъруф шуда буд. Ӯ дар тазмини ашъори дигарон ва шарҳи ағзияю одоби пурхӯрӣ ба ҳубӣ аз ӯҳда баромадааст ва худ дар муқаддимаи ҷилди аввал мегӯяд, ки: «Ин ашъор, ки ба тибат сурудаам, бар тамоми ашъори дигарам фузунӣ ёфт ва дар афвоҳи мардум афтод». Шояд ҷопи ҷадиде аз он мавриди истиқболи удабо қарор гирад.

Бисмили Шерозӣ

Ҳочӣ Муллоҳасан Бисмил мулаққаб ба вакилшаръ (мутаваффои 1247х.қ./1831-1832) девоне дорад аз ашъори ҳазл, ки дар он ашъоре дар васфи атъима омадааст ва аз намунаҳое, ки дар муқаддимаи «Куллийот»-и Бӯисҳок Атъима (3, с.112-113) зикр шудааст, устодӣ, ҳусни завқ ва лутфи таъи ӯ пайдост ва, эй кош, ашъори ӯ дар ин

замина ҷудогона чоп мешуд. Зимнан, дар чоп чанд ғалати матбааӣ дар ин ашъор ҳаст, ки беҳтар аст ислоҳ шавад, мисли «сангак» (с.112), «номи мо» (с. 113) ва «занг мебарад аз дил» (с. 113) ғалат чоп шудааст.

Мирзо Иштиҳо

Мирзо Абдуллоҳ ибни Ҳоҷӣ Фаридуни Гурҷии Исфаҳонӣ Мирзо Иштиҳо (мутаваффои 1289 ҳ.қ./1872-1873), ки падарашро дар замони Оғо Муҳаммадхони Қочор ба ҳамроҳи сад тани дигар аз Гурҷистон ба Исфаҳон оварданд ва Мирзо Абдуллоҳ дар соли 1245 ҳ.қ./1829-1830 дар Исфаҳон мутаваллид шуд ва аз ин қарор ӯ дар 44-солагӣ фавт кардааст, аммо дар ашъораш сухан аз пирӣ мегӯяд, ки маълум нест ба муносибати мақом аст ё худро зуд пир эҳсос кардааст. Девоне дар васфи атъима дорад, ки ба хатти настаълиқ ба василаи Саид Ҳусейншоҳи Шохонӣ навишта шуда ва бо чопи сангӣ дар 1312 ҳ.қ./1894-1895 ба қатъи ҳабибӣ ба эҳтимоми Муштоқӣ соҳиби китобхонаи Фирдавсӣ дар 79 сафҳа чоп шудааст, ки қариб 1240 байт дорад. Чопи он чандон матлуб нест ва рӯи қоғази коҳист ва хаттот гоҳе калимотро ба ғалат навиштааст ва дар ҳар ҳол ашъораш нисбатан хуб ва дар бархе қисматҳо олий аст ва гоҳе ба нудрат бо ҳазл омехтааст ва чун оқои Растагори Фасоӣ мусахҳеҳи «Девон»-и Бӯйсӯқи Атъима аз ин китоб иттилоъ надоштаанд, зикре аз он накардаанд ва, лизо, маҳзи ошноии хонандагон чанд байт аз ғазалеро, ки ба иқтифои Ҳофиз сурудааст, дар ин ҷо меорем:

*Маишхур гаиштааст дар офоқ номи мо,
З-ин иштиҳои беҳади молакаломи мо.
Бо мо касе чи гуна занад лофи пурхурӣ,
К-ин сиккаро заданд дар аввал ба номи мо.
Гар рӯзи тамоми халоиқ кунанд чамъ,
Гардад гизои мухтасари субҳу шоми мо.
Он гунбади бузург, ки бар масҷиди шаҳ аст,
Сарпӯши кӯчақест ба қоби таоми мо.
Чоми зи чоми якишаба ояд ба Исфаҳон,
Гар акси оши барг бубинад ба чоми мо.
Бандам ҳаёли пухтани нон дар танӯри дил,
Ин ҳам яке бувад зи ҳаёлоти хоми мо.
Пиронасар чу мо ба ҷаҳон ёри нармак,
Воқиб бувад ба пиру ҷавон эҳтироми мо.
Қаннодро зи мо бирасонад касе салом
В-он гаҳ зи рӯи лутф бигӯяд наёми мо:
«Чун зикри хайри мо ҳама ширинии шумост.
Дур аз мурувват аст бувад талх коми мо».
Аз файзи оми шарбати норанҷ оқибат,
Беи аз сиканҷабин ба ҷаҳон шуд қавоми мо.
Азбаски оташам ба дил аст аз ғами кабоб,
Сӯзад самандаре, ки қунад қайди боми мо.
Мушиқ, ки рӯзи ҳашир барорем сар зи хок,
То бӯи қурмае нарасад бар машиоми мо.*

(Нақл аз сафҳаи 9 «Девон»-и Мирзо Иштиҳо мутахаллис ба Саргашта ва ё гоҳе мутахаллис ба Иштиҳо).*

Дар бораи тасхеҳ ва таҳқиқ

Тасхеҳ ва таҳқиқ дар бораи як китоб аз муаллифе, ки мутааллиқ ба замонҳои пешин аст ва дастрасӣ ба ӯ нест, чанд марҳила дорад.

Аввал, ки аз ҳама болотар аст, таҳзиб ё таҳрири китоб аст ва ин фақат аз ӯҳдаи касе бармеояд, ки илму дониши ӯ дар ҳадди нависандаи аслии китоб бошад, то битвонад иштибоҳоти ношӣ аз ғалати нуссоҳ ва ё мутарҷимини китобро ислоҳ кунад ва матолиби зоидро ҳазф ва дар сурати ниёз матолибе бад-он бияфзояд, то қобили фаҳм ва дарк шавад. Дар ин кор матолиби китоби аслӣ ба таври комил ва бидуни ҳеҷ каму зиёди ироа мегардад. Аммо, дар ҳақиқат, китоби ҳосил аз ин кор китоби ҷадидест, ки натиҷаи кори муҳаққиқ ва муҳаррир аст. Мисоли комили чунин таҳқиқе таҳрири Уқлидус аст, ки Хоҷа Насири Тӯсӣ навиштааст. Пайдост, ки ин кор фақат дар мавриди китобҳои илмӣ имконпазир аст ва наметавон, масалан, дар мавриди девони шеър ё матни адабии насрӣ, чун «Гулистон»-и Саъдӣ ё «Қобуснома» чунин кореро кард. Бархе аз кутуби фузалои мо ниёз ба чунин таҳрире дорад, мисли «Сабкшиносӣ»-и Маликушшуаро Баҳор ё «Гохшуморӣ»-и Тақизода.

Марҳилаи дувум ё равиши дувум тасхеҳи мутуни адабӣ ва шеърӣ бар асоси нусахи хаттӣ аст, ки мавҷуд аст ё дар дастрас аст. Дар ин равиш яке аз нусхаҳо, маъмулан қадимтарин нусха ва гоҳе нусхаи ҷадидтаре, ки саҳеҳтар менамояд, ба унвони нусхаи асос ё ба қавли арабҳо нусхаи модар (умм) интиҳоб мешавад ва матни аслиро бар пояи он мегуздоранд ва фақат дар мавриде, ки иборат мағшуш аст ё ғалат ба назар меояд, аз рӯи нусхаҳои дигар тасхеҳ мекунанд. Бехтарин кор ин аст, ки нусхабадалҳои муҳим ҳама забт шавад, то агар аҳёнан мусахҳеҳ иштибоҳ карда битавон аз рӯи нусхабадалҳо ба сурати саҳеҳ даст ёфт. Мабнои ин равишро аллома Муҳаммади Қазвинӣ – нахустин бор устувор кард ва кутубе чандро бад-ин равиш тасхеҳ кард. «Калила ва Димна»-и тасхеҳи Мучтабои Минавӣ ҳам намунаи дигаре аз ин кор аст ва, албатта, намунаҳои мушобеҳи ин корҳо нисбатан кам аст ва ғолибан равиши содатаре дар пеш гирифта мешавад.

Марҳилаи сеюм, дар ҳақиқат малғамаст аз вириши меконикӣ ва тасхеҳ ба равиши дувум, ки услуби саҳеҳи илмӣ комилан дар он муроот намешавад ва дар натиҷа китоб фақат ба сурати зоҳиран ороштае ироа мегардад, бидуни он ки аҳли таҳқиқро комилан розӣ кунад.

Тасхеҳи девони Абӯисҳоқи Атъима

Ин китоб ибтидо ба василаи Мирзо Ҳабиби Исфahонӣ* мутахаллис ба Дастон (мутаваффои 1311 х.қ./1893-1894) тасхеҳ ва дар 1302 х.қ./1885 дар Қўстантания (Истонбул) чоп шуд, ки аз рӯи он китобфурӯшии «Маърифат»-и Шероз дар 1360 шамсӣ чопи дигаре мунташир кард. Мирзо Ҳабиб вожаномае ҳам дар 13 сафҳа барои ин китоб таҳия кард, ки дар охири он чоп шудааст ва бисёр қобили истифода аст, ки мутаассифона дар чопи оқои Растагори Фасой ҳазф шудааст ва ин, албатта, ба ҷуз рисолаи кўчакест, ки худ Бӯисҳоқ дар бораи асомии ағзия ба танз навиштааст, ки дар нўҳ боб танзим шуда ва дар 12 сафҳа дар хотимаи девони Бӯисҳоқ омадааст. Мирзо Ҳабиб ба ин рисола унвони «Фарҳанги «Девон»-и Атъима» додааст, вале, зоҳиран, исми воқеии он рисолаи «Нўҳ боб» будааст, ки ин номро худи Бӯисҳоқ бад-он дода будааст.

Бӯисҳоқ худ дар хотимаи ин рисола менависад: «Акнун агар касе пурсад, ки ҳикмат чист, ки ин латоиф ба нўҳ боб баён кардӣ?» Ҷавоб ин аст, ки адади даҳ ададе дар ҳадди камол аст ва нўҳ мунтаҳои нуксон ва дигар он ки чун бандагӣ Мавлоно

Убайди Зоконӣ «Даҳ фасл» фармуда, мо «Нӯҳ боб» ихтиёр кардем, то ин аз он мумтоз бошад» (3, с. 292). Ва ин ишораест ба рисолаи «Даҳ фасл» ё китоби «Даҳ фасл», ки дар куллиёти Убайди Зоконӣ чопи Маҳҷуб омадааст ва дар он луғот ба ҳазл маъно шудааст ва Бӯисҳоқ «Даҳ фасл»-и Убайдро ба мустароҳхона ва «Нӯҳ боб»-и худро ба матбаҳхона ташбеҳ кардааст. Зеро ки аз шеъри Убайд бӯи банди шалвор меояд ва аз сухани худаш роиҳаи суфра. Ва аз ин гузашта, то он ҷо ки ин ҳакир таҳқиқ кардааст, калимаи «фарҳанг»-ро дар кутуби луғати форсӣ ба маънои донишу ақл ва адаб донистаанд ва дар садаи ҳаштум ва авоиلى садаи нӯҳум ханӯз дар Эрон ба маънои китоби луғат (dictionary), комус (lexicon), вожанома (vocabulary) ё фарҳанги луғоти мушкила (glossary) ба кор намерафтааст ва, зоҳиран, ибтидо дар Ҳиндустон бад-ин маъно ба кор бурда шуда. Пас баъд аст, ки Бӯисҳоқ номи рисолаи худро «Фарҳанги «Девон»-и Атъима» гузошта бошад ва оқои Растагори Фасоӣ ҳам аз Мирзоҳабиби Исфаконӣ дар ин номгузорӣ тақлид кардааст. Дар ҳоле ки эшон нусахи хаттии мутааддиде аз девони Бӯисҳокро дар даст доштанд, ки зоҳиран дар ҳеч қадом чунин номи наёмадааст. Дар «Девони албиса»-и форсӣ ҳам ба тақлиди Бӯисҳоқи Атъима фарҳанги кӯчаке омадааст, ки номи онро «Даҳ васл» гузоштааст (ишора ба васла ва қатаоти порча ва либос).

Зимнан ин ки Бӯисҳоқ навиштааст: «Адади даҳ ададе дар ҳадди камол аст ва нӯҳ мунтаҳои нуқсон» (3, с. 292), зоҳиран ишорааш ба ояи қаримаи «**тилка ашаратун комилатун**» (5, 2/196) / ин даҳаи тамои аст, ки мефармояд ин даҳ комил аст ва лизо ҳар ҷӣ аз даҳ камтар бошад, ноқис аст, ки Бӯисҳоқ ба таъбири латифе гуфтааст, ки нӯҳ мунтаҳои нуқсон аст, яъне агар адади камтар аз даҳ ноқис бошад, пас аз адади як нуқсон шуруъ мешавад ва ба нӯҳ хатм мешавад, ки охири нуқсон аст ва чун ба даҳ бирасад, адади комил ба даст меояд ва дар ин таъбир хостааст ҳафзи ҷаноҳ ва тавозуъ кунад, ки агар Убайд даҳро интиҳоб кардааст, ки адади комил аст, ман нӯҳро интиҳоб мекунам, ки ҳадди аълои нуқсон аст».

Нақизаҳои Бӯисҳоқ

Бӯисҳоқи Атъима бисёре аз ғазалиёти худро ба иқтисоии ғазалиёти шуароии пеш аз худ сурудааст. Мирзо Ҳабиби Исфаконӣ ба назари худ шеърхоеро, ки улғуи Бӯисҳоқ будааст, пеш аз ҳар ғазал зикр кардааст ва дар бисёр аз ин улғуҳо иштибоҳ кардааст. Оқои Растагори Фасоӣ пиндоштаанд, ки Бӯисҳоқ худ ин сармашқхоро пеш аз ҳар ғазал навиштааст ва, лизо, дар муқаддимаи «Куллиёт»-и Бӯисҳоқ навиштаанд, ки Бӯисҳоқ 129 ғазалро дар ҷавоби шоирони мухталиф сохтааст, аммо дар 12 маврид дар интисоби шеър ба ғӯяндаи воқеии он дучори хато шудааст.

Вале, дар ҳақиқат, ин Мирзо Ҳабиб будааст, ки дучори хато шудааст, на Бӯисҳоқ. Чи тавр мумкин аст, Бӯисҳоқ, ки муриди шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ буда, шеъри ўро ба Мавлоно Румӣ нисбат диҳад ё шеъри Саъдиро ба Салмони Савачӣ мансуб кунад? Ва аҷиб аст, ки оқои Растагор нусахи хаттиро дар даст доштанд ва мутаваҷҷеҳи ин нуқта нашуданд ва интизор мерафт, ки эшон девонро аз рӯи нусаҳои хаттӣ ва ба вижа аз нусае, ки дар 842, яъне ҳудуди 15 сол баъд аз ғавти Бӯисҳоқ навишта шудааст, тасҳеҳ фармоянд ва матне мутобиқи асл ироа кунанд ва аз изофоти Мирзо Ҳабиб иҷтиноб намоянд ё онҳоро дар хошия биёваранд. Масалан, Мирзо Ҳабиб бо дидани Маснавии кӯтоҳе ба матлаи

*Ҳар он нон, ки талх аст ўро сирӣшт,
Гараи худ ба ҷангал хоҳӣ сирӣшт.*

Мисрае аз як маснавӣ ба ёдаш омада ва пиндоштааст, ки аз Низомӣ аст ва, лизо, дар болои он навиштааст: Низомии Ганҷавӣ фармояд: «Агар байзаи зоғи зулмат сиришт».

Ва оқои Растагори Фасоӣ бидуни таҳқиқ ин маснавиро ба унвони «Маснавӣ дар нақизаи Низомӣ» чоп кардаанд (с.89). Дар ҳоле ки, аввалан, мисраи мазкур аз Низомӣ нест ва аз Абдуллоҳи Ҳотифӣ, ҳамширазодаи Абдурраҳмони Ҷомӣ аст. Чунон ки дар «Оташкада»-и Озар омадааст (6, с. 81) ва Ҳотифӣ дар 927 ҳ.к. / 1579-1580 ғавт кардааст, яъне дуруст сад сол баъд аз Бӯисҳок. Пас, бешак Бӯисҳок наметавонистааст дар баробари он нақиза бигӯяд. Пас, дар ин кори Мирзо Ҳабиб ду иштибоҳи азим аст: яке он ки шеърӣ Ҳотифиро ба Низомӣ нисбат додааст ва дувум, он ки татаббӯи Бӯисҳокро натавонистааст ташхис бидиҳад, ки аз кадом шоир будааст. Ва оқои Растагори Фасоӣ бо он ки дар саҳифаи 80-и муқаддимаи худ тасреҳ кардаанд, ки мисраи «Зоғи зулматсиришт» ба иқтифои шеърӣ Фирдавсӣ аст, ки гуфта:

*Дарахте, ки талх аст вайро сиришт,
Гараи барнишонӣ ба боғи биҳишт...*

Ва бо таваҷҷӯҳ ба ин ки дар маснавии Бӯисҳок ҳам дар қофияи нахустини байт «сиришт» ва «талх» такрор шудааст, бехтар буда, ки менавиштанд ин шеър ба иқтифои шеърӣ Фирдавсӣ аст, на Низомӣ ва на Ҳотифӣ ва татаббӯоти дигаре ҳам ҳаст. Масалан, Шайх Баҳой қитъае дорад дар китоби «Нон ва ҳалво», ки бо байти зер шурӯъ мешавад:

*Луқмаи ноне, ки бошад шубҳанок,
Дар ҳарими Каъба Иброҳими пок.
Ило охир.*

Зимнан, Бӯисҳок теъдоди зиёде аз абёт ва масореи дигаронро тазмин кардааст, ки дар ҳавошии китоб зикр нашудааст. Хулоса, он ки чун ман аз диди луғатшиносӣ ба ин китоб менигарам, дилам меҳост, ки китоб дақиқан мутобиқ бо яке аз нусхаҳои хаттии даҳгона ва, ба вижа, нусхаи аввали чоп мешуд ва тамоми нусхабадалҳои дигар дар зер сафаҳот сабт мегардид, то мизони сикҳати китоб ба даст ояд. Масалан, дар муқаддимаи китоб ихтилофоте бо чопи Мирзо Ҳабиб дида мешавад, ки дар нусхабадалҳои зайли он сафҳа зикр нашудааст ва намедонем, ки дар нусхаи асос чӣ гуна будааст. Филмасал, «мунқариз» дар сатри дувум дар чопи қаблӣ «вазӣ» аст ва дар сафҳаи баъд (с.4) сатри панҷум ба ҷои «фаронӣ» дар чопи қаблӣ «фарнӣ» («фаранӣ») аст ва дар сатрҳои шашуму ҳафтум феълҳои «кӯбанд» ва «рӯбанд» дар чопи қаблӣ «кӯбиданд» ва «рӯбиданд» ба сурати мозӣ аст, ки ба афъоли қабл ва баъд таносуби бештаре дорад. Дар сафҳаи 195 сатри чаҳорум байте арабӣ омадааст, ки дар ҳақиқат натиҷаи дубайтӣ аст, ки дар сатри шашум ва ҳафтуми с. 202 омадааст ва бояд баъд аз он ду байт бошад, чунонки дар с. 102-и чопи қаблӣ дида мешавад ва маълум нест, чаро онро аз ин қитъа ҷудо карда ва ба аввали қитъаи дигаре, ки дар с. 103-и чопи қаблӣ омадааст, часбонидаанд ва дар с. 197 байти даҳум бояд дар охири қитъа қарор гирад, чунонки дар с. 107-и чопи қаблӣ дида мешавад. Аз лиҳози ви роиши миконикӣ низ бояд гуфт, ки бисёре аз вергулҳо зоида аст ва ман фақат барои ихтисор як мавридро зикр мекунам. Дар сафҳаи 188 дар ғазале, ки ба татаббӯи Салмони Совачӣ омадааст, дар байти дувум «ғозии асб» (бо касри «ё»-и ғозӣ) дуруст аст, чунонки ин таъбир дар сафаҳоти 29 ва 261 ҳам омадааст ва тамоми вергулҳои ин байт зоида аст ва илова бар он касраи «асб» агар дуруст бошад, чаро баъд аз он вергул

омадааст? Ва ин байт дар чанд фарҳанги форсӣ ба унвони шоҳид барои «ғозии асб» зикр шудааст. Ҳақир чунон ки гуфтам, фақат аз диди луғатшиносӣ ба ин китоб менигарам ва аз назари адабӣ бисёре аз абёти он бароям мубҳам аст ва умедвор будам, ки бо мурочиат ба нусхабадалҳо маънои онҳо бароям равшан шавад, ки ин орзу бароварда нашудааст. Аз ғалатҳои чопии китоб, ки кам нест, феълан сарфи назар мекунам, мисли «суфраи» дар с. 44 муқаддима сатри 6, ки «суфрой» чоп шуда ё «руҳи мани мискин» дар с. 5, ки «арвоҳи ин мискин» чоп шудааст, ки бемаънӣ аст ё «наҳз» дар с. 275, ки аз лиҳози қофия дуруст нест.

Бо ҳамаи мулоҳизоте, ки дар боло зикр шуд, чопи ин китобро бояд ба фоли нек гирифт ва аз заҳамоти оқои Растагори Фасоӣ дар таҳияи ҳавошии бисёр ва тавзеҳоти муфиде, ки афзудааст ва нусхабабалҳое, ки ба ҳар ҳол овардаанд, сипосгузорӣ кард ва, агар матолибе арз шуд, барои беҳтар шудани қор дар чопи баъдӣ аст, вагарна ин банди ҳақир ҳар асаре, ки ба бозори илм ва маърифат ояд, бар дидаи миннат мегузорам, ва аз ноширону мусахҳахон ва муаллифону мутарҷимон ниҳояти ташаккурро дорам.

Тавзеҳот

С.128. Абёти мазкурро мусахҳаҳи «Куллиёт»-и Атъима Мансур Растагори Фасоӣ дар сафҳаҳои ҷиҳилу як-ҷиҳилу се овардааст.

Тафтозонӣ Саъдуддин Масъуд ибни Умар ибни Абдуллоҳи Хуросонӣ – файласуф, олим ва мантиқшиноси форсу тоҷик. Соли 1320 дар деҳаи Тафтозони Нисо таваллуд ёфта, соли 1392 дар Самарканд фавтидааст. Қутбуддини Розӣ ва Азуддини Иҷӣ устодони ӯ буданд. Асарҳои ба масоили фалсафа, мантиқ, сарфу наҳв ва илми баён омаданд. «ал-Мухтасар-ул-маонӣ» ва «ал-Мутаввал» аз ҷумлаи таълифоти ӯ мебошанд.

С. 129. Дар пешгуфтори Растагори Фасоӣ (с. 112) истинодан ба «Тӯҳфаи Сомӣ»-и Сом Мирзо боз як шоири аътимасаро – Хизрии Астарободӣ зикр шудааст.

Дар қатори шоирони аътимасаро адиби маъруфи асри XIX Мовароуннаҳр Абдулқодирхонаи Савдуро номбар кардан зарур аст, ки бо сабабҳои маълум дар Эрон иштиҳор надорад ва эҷодиёти ӯ аз мадди назари муҳаққиқони эронӣ дур мондааст. Ашъори Савдо соли 1958 дар Тоҷикистон ба чоп расидааст (7). Ҳамчунин қобили зикр аст, ки мунтахаби ашъори Абӯисҳоқи Атъима аз рӯи девони истонбулии ӯ соли 1975 ба эҳтимоми академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Абдулғанӣ Мирзоев ба чоп расидааст. Дар пешгуфтори муфассал, ки 73 сафҳаро дар бар гирифтааст, А. Мирзоев ҳаёт ва эҷодиёти шоирро мавриди таҳлили амиқ ва ҳамаҷониба қарор додааст (8).

С. 130. Мирзо Ҳабиби Исфahонӣ (ваф. 1311 ҳ.к) аз равшанфикрони қарни XIV-и ҷиҳрии қамарии Эрон аст. Ӯ ба тоифаи алибеглуи қаробогӣ мансуб буда, дар шеър «Дастон» таҳаллус мекард. Аз аҳолии Бан - аз ободҳои аъмоли Исфahон буд, бино бар ин бо нисбаи «Исфahонӣ» шӯҳрат дорад. Таҳсилоти ибтидоияшро дар Исфahон ва Техрон ба анҷом расонидааст. Мирзо Ҳабиби Исфahонӣ ҳаттоти хеле моҳир буд. Аз ҷумла Мучтабои Минавӣ нусхаи ҳаттии тарҷумаи «Ҳоҷӣ Бобои Исфahонӣ»-ро, ки тавассути Мирзо Ҳабиби Исфahонӣ сурат гирифтааст, пайдо кардааст. Муддате дар Бағдод таҳсил кардааст. Соли 1283 ҳ.к. бо иттиҳомҳои ҳаҷв қардани сипахсолор Муҳаммадхони Садри Аъзам мавриди таъқиб қарор гирифта, ба Туркия гурехтааст. Соли 1311/1893-1894 дар Истонбул даргузашт ва ӯро дар доманаи кӯҳи Улудог ба хок супориданд.

Мирзо Ҳабиб аз адабиёти Ачабу Араб хуб огоҳӣ дошт, бо забонҳои туркию фаронсавӣ ошноӣ доштааст. Аз осори ӯст: «Авоиди милал» (1302), «Барги сабз» (1304), «Хат ва хаттотон» (1305), тарҷумаи «Ҳочӣ Бобои Исфаконӣ», чопи «Девон»-и Убайди Зоконӣ, Бӯисҳоки Атъима, «Девони албиса»-и Низоми Қорӣ ва ғайра.

Пайнавишт:

1. Кристенсен, Артур. Ирон дар замони Сосониён. Тарҷумаи Рашид Ёсимӣ. – Техрон, 1379. – 711 с.
2. Баҳор ва адаби форсӣ. Ҷ. 1. – Техрон, 1350. – 556 с.
3. Абӯисҳоқ Чамолуддин Ҳаллоҷи Шерозӣ маъруф ба Бӯисҳоқи Атъима. Қуллӣёт. Тасҳеҳи Мансури Растагор. – Техрон: Маркази навири мероси мактуб, 1382. – 131+330с.
4. Низоми Қорӣ. Девони албиса. – Қустантанія, 1302. – 208 с.
5. Қуръони қарим. Матни тарҷумаи тоҷикӣ ва тавзеҳоти Муҳаммадҷон Умаров. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – 604+XXVII с.
6. Озар, Лутфалибек. Оташқада. – Бамбай, 1299.
7. Савдо Абулқодирхоҷа. Мунтахабот. – Сталинобод: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 148с.
8. Мирзоев, Абдулғанӣ. Абӯисҳоқ. – Душанбе: Дониш, 1971. – 148 с.

Reference Literature:

1. Christensen, Arthur. Iran in the Epoch of Sasanides. Translation into Persian by Rashid Yosimi. – Tehran, 1379 hijra.- 711 pp.
2. Bahor and Persian literature. V.1. – Tehran, 1350 hijra. – 556 pp.
3. Abuiskhok Djamoluddin Khalloji Sherozi Known as Buiskhok Atimi. Collection of Works. Commentaries by Mansur Rastagor. – Tehran: Central publishing-house "Written Heritage", 1382 hijra. – 131+330pp.
4. Nizom Kori. Divan of Clothes. – Constantinopol, 1302 hijra – 208 pp.
5. The Holy Koran. Tajik Translated texts and Commentaries by Mukhammadjokn Umarov. – Dushanbe: Er-Graph, 2011. – 609+XXVII pp.
6. Ozar, Lutfalibek. Otashkada (The Temple of Fire-Worshippers) – Bombay, 1299
7. Savdo Abdulkodirhuja. Selected works. – Stalinabad: Tajikgosizdat (Tajik State publishing-house) 1958. – 148 pp.
8. Mirzoyev, Abdughani. Abuishak. – Dushanbe: Knowledge, 1971. – 148 pp.

ШУКУР МАЛЛАБАЕВИЧ СУЛТОНОВ

15 ноябри соли 2017 олими маъруфи тоҷик, ходими давлатӣ ва ҷамъиятӣ, доктори илмҳои таърих, профессор, узви ҳайати таҳрири маҷаллаи илмию назариявӣ «Аҳбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ» Шукур Маллабаевич Султонов ҳаётро падруд гуфт.

Ш.М. Султонов 16 апрели соли 1932 дар шаҳри Хучанд дар оилаи бофанда таваллуд шудааст. Солҳои 1948-1952 дар факултети таърихи ДДОЛ (алҳол Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи акад. Б. Ғафуров) таҳсил кардааст. Солҳои 1954-1957 аспиранти Пажӯҳишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва этнографияи ба номи А. Дониши АИ ҶШС Тоҷикистон буд. Соли 1960 рисолаи номзадиро дар мавзӯи «Соҳтмони фарҳангӣ дар ҶШС Тоҷикистон дар панҷсолаи аввали баъдичангӣ (1946-1950)» ҳимоя кард. Аз соли 1952 то 1969 дар ДДОЛ ба номи С.М. Киров ба ҳайси омӯзгор кор кардааст. Солҳои 1969-1985 дар Пажӯҳишгоҳи таърихи ҳизби назди КМ Ҳизби коммунистии Тоҷикистон ба ҳайси котиби илмӣ ва ҷонишини директор ифои меҳнат намудааст.

Солҳои фаъолият дар пажӯҳишгоҳ Ш.М. Султонов оид ба масоили мухталифи таърихи ҳаракатҳои ҷамъиятию сиёсӣ, таърихи илм, фарҳанг ва маорифи Тоҷикистон ва Осӣи Марказӣ асарҳои сершумор таълиф кардааст. Қисми зиёди осори Ш.М. Султонов ба масоили ташаккули фарҳанги сотсиалистӣ ва қисмҳои таркибии он, ба вежа маҳви бесаводии аҳоли рушди низоми нави маорифи халқ, ташаккули зиёӣёни шӯравӣ, фарҳанги бадеии давраи навтарин бахшида шудаанд. Дар осори Ш.М. Султонов ба омӯзишу идроки ҷанбаҳои амалигардонии соҳтмони фарҳангӣ дар шароити Тоҷикистон диққати ҷиддӣ дода шудааст. Ш.М. Султонов ба омӯзиши масоили илми таърих дар Тоҷикистон саҳми назаррас гузоштааст.

Соли 1880 ӯ рисолаи докториро дар мавзӯи «Раҳбарии ҳизбӣ ба рушди фарҳанг дар марҳилаи муосири соҳтмони коммунистӣ (дар маводи ҶШС Тоҷикистон)» ҳимоя кард. Дар рисолаи докторӣ қонуниятмандию самтҳои асосии инқилоби фарҳангӣ дар нимаи дуюми қарни XX, робитаи ҷудоғонашавандаи он бо марҳилаҳои гузашта, ҳамчунин вижагӣҳое, ки дар шароити нави таърихӣ арзи ҳастӣ кардаанд, мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Солҳои 1985-1990 Ш.М. Султонов вазирӣ маълумоти олӣ ва миёнаи махсуси ҶШС Тоҷикистон буд. Солҳои баъд дар мансабҳои гуногуни давлатӣ нашъаи меҳнат ҷашидааст.

Ш.М. Султонов муаллифи бештар аз 600 китобу мақолаҳои илмӣ мебошад. Дар осори ӯ бори аввал хуччатҳои хеле муҳим ва ҷолиб, ки муаллиф аз маҳзанҳои бойгонҳои Душанбе, Тошканд, Маскав дарёфт кардааст, ба гардиши илмӣ ҷорӣ карда шудаанд.

Ш.М. Султонов аз соли 1992 то рӯзҳои охири умр Ш.М. Султонов профессори кафедраи фанҳои ҷамъиятии ДДХБСТ буд. Дар сӣ соли охир ӯ узви КМ Ҳизби коммунисти Тоҷикистон буд. Хизматҳои илмию педагогӣ ва ҷамъиятии Ш.М. Султонов бо мукофотҳои сершумор, аз ҷумла ордени «Нишони Шараф» (1970), медалҳо, унвони «Қорманди хизматнишондодаи Ҷумҳурии Тоҷикистон» кадр карда шудааст.

Ёди неки инсонӣ фозил ва олими барҷаста Шукур Маллабаевич Султонов то абад дар қалби дӯстону шогирдон боқӣ хоҳад монд.

ШУКУР МАЛЛАБАЕВИЧ СУЛТОНОВ

15 ноября 2017 года ушёл из жизни известный таджикский учёный, государственный и общественный деятель, доктор исторических наук, профессор, член редакционной коллегии научно-теоретического журнала «Вестник ТГУПБП. Серия гуманитарных наук» Шукур Маллабаевич Султанов.

Ш.М. Султанов родился 16 апреля 1932 г. в г. Ходженте в семье потомственных ткачей. В 1948-1952 гг. обучался на историческом факультете ЛГПИ (ныне Худжандский госуниверситет им. акад. Б. Гафурова). С 1954 по февраль 1957 г. был аспирантом Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша АН Таджикской ССР. В 1960 г. защитил кандидатскую диссертацию на тему «Культурное строительство в Таджикской ССР в первой послевоенной пятилетке (1946-1950 гг.)». С 1952 по 1969 гг. состоял на преподавательской работе в ЛГПИ им. С.М. Кирова, в дальнейшем, с 1969 по 1985 гг., исполнял различные должности в Институте истории партии при ЦК Компартии Таджикистана. За годы работы в институте Ш.М. Султанов издал большое количество трудов по различным проблемам истории общественно-политических движений, науки, культуры и просвещения Таджикской ССР и Среднеазиатского региона. Значительное число работ Ш.М. Султанова посвящено вопросам становления социалистической культуры и её составных частей, особенно ликвидации неграмотности населения, развития новой системы народного образования, формирования советской интеллигенции, художественной культуры новейшей эпохи.

Особое внимание в трудах Ш.М. Султанова уделялось изучению и осмыслению аспектов осуществления культурного строительства в условиях Таджикской ССР. Его труды являются важным вкладом в разработку проблем исторической науки в Таджикистане.

В 1980 г. защитил докторскую диссертацию на тему «Партийное руководство развитием культуры на современном этапе коммунистического строительства (на материалах Таджикской ССР)». В диссертационном исследовании анализируются основные закономерности и направления культурной революции во второй половине XX столетия, её неразрывная связь с предшествующими этапами, а также специфические особенности, обусловленные новой исторической обстановкой. В 1984 г. ВАК СССР ему было присвоено звание профессора. С 1985 по 1990 гг. являлся министром высшего и среднего специального образования Таджикской ССР, в последующие годы занимал различные государственные должности. В трудах Ш.М. Султанова были впервые введены в научный оборот важные и интересные документы, извлечённые автором из архивохранилищ Душанбе, Ташкента и Москвы. Ш.М. Султанов – автор более 600 книг и научных статей.

С 1992 года до последних дней жизни был профессором кафедры общественных наук ТГУПБП. В последние три десятилетия своей жизни он являлся членом ЦК Компартии Таджикистана. За заслуги в научно-педагогической и общественной работе Ш.М. Султанов был награждён многочисленными правительственными наградами, в том числе орденом «Знак Почёта» (1970), медалями, званием «Заслуженный работник Республики Таджикистан».

Память о Шукуре Маллабаевиче Султанове - замечательном учёном, государственном и общественном деятеле – навсегда сохранится в сердцах его коллег, учеников, родных и близких.

SHUKUR MULLABAYEVICH SULTANOV

On November 15, 2017 there died well-known Tajik scientist, state and social votary, Dr. of History, Professor, member of the editorial collegium of the scientific-theoretical journal "Bulletin of TSU LPB. Series of Humanitarian Sciences" Shukur Mullabayevich Sultanov.

Sh.M. Sultanov was born on April 16, 1932 in Khujand, in the family of hereditary weavers. In the years of 1948-1952 he was a student of the historical faculty under Leninabad Teachers' Training Institute (now Khujand State University named after academician B.Gafurov). Since 1954 up to February 1957 he was a post-graduate student of the Institute of History, Archeology and Ethnography named after Ahmad Donish under the Tajik SSR Academy of Sciences. In 1960 he defended the candidate dissertation on the theme "Cultural Building in the Tajik SSR in the first five post-War Years (1946-1950)". In the period of 1952-1969 he was on the list of the staff appertaining to LTTI named after S.M. Kirov, further on, in the years of 1969-1985 he occupied diverse positions at the Institute of the History of the Party under the Central Committee of Tajikistan Communist Party. For the time of working at the Institute Sh. M. Sultanov wrote a cot of publications on different problems of the history of social-political movements, science, culture and enlightenment in the Tajik SSR and Central-Asia region. A considerable number of Sh. M. Sultanov's works is devoted to the issues of formation of socialist culture and its constituent parts, especially population's illiteracy liquidation, development of a new system of education, formation of Soviet intelligentsia, artistic culture of the new epoch. Special attention was paid in Sh. M. Sultanov's works to the study and comprehension of the aspects of cultural building effectuation under the condition of the Tajik SSR. Elaboration of regional problems occupied an important place in Sh. M. Sultanov's scientific activity. His works are a significant contribution into elaboration of historical science problems in Tajikistan.

In 1980 he defended the doctoral dissertation on the theme "Party Leadership in Regard to Culture Development at the Contemporary stage of Communist Building (on the Tajik SSR Materials)". In his dissertational research he analyzed principle regulations and trends of cultural revolution referring to the second half of the XX-th century, its unsevrable connection with previous stages and specific peculiarities preconditioned with the new historic atmosphere. In 1984 the USSR Supreme Attestation Commission (SAC) conferred him the Professor's title. In the period of 1985-1990 he was a minister of higher and secondary special education of the Tajik SSR, in the subsequent years he occupied various state posts. Sh.M. Sultanov was the first who introduced into scientific circulation important and interesting documents extracted from archival repositories of Dushanbe, Tashkent and Moscow. Sh.M. Sultanov is an author of more than 600 books and scientific articles.

Sh.M. Sultanov conducted a wide-scaled social activity. For the last three decades he was a member of Tajikistan Communist Party CC. for the merits in scientific-pedagogical and social work he was awarded numerous governmental signs of distinction, medals, the title "Merited Votary of Tajikistan Republic, the order "The Sign of Honour" inclusive. The memory about Shukur Mullabayevich Sultanov will have lived in our hearts for ever.

МУНДАРИЧА СОДЕРЖАНИЕ

07 00 00 ИЛМҲОИ ТАҒРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ 07 00 00 ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ И АРХЕОЛОГИЯ

07 00 02 Отечественная история	5
<i>Мамаджанова С.М., Мукимов Р.С. Зарождение современной промышленной архитектуры Таджикистана (1924-1980-е годы).....</i>	<i>5</i>
<i>Турсунов Б.Р., Маматкулов Д.А. Об этническом составе населения Согдийской области в эпоху древности</i>	<i>14</i>
<i>Абдукаримов Ҷ.А. Маълумоти “Мунтахаб –ут-таворих” доир ба воқеаҳои сиёсии нимаи аввали асри XIX ва баъзе ашхоси маъруфи хониғарии Хуқанд.....</i>	<i>25</i>
07.00.15 История международных отношений и внешней политики	34
<i>Алиева Р.Р. Механизм развития российско-таджикских отношений в области трудовой миграции.....</i>	<i>34</i>

09 00 00 ИЛМҲОИ ФАЛСАФА 09 00 00 ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

09 00 11 Социальная философия.....	46
<i>Мирбобоев М.Қ., Ҷонназарова Д.Х. Ахлоқи сиёсӣ ва оини давлатдорӣ аз назари Воизи Кошифӣ.....</i>	<i>46</i>

10 00 00 ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГИЯ 10 00 00 ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

10 01 03 Литература народов стран зарубежья	57
<i>Мирзоюнус М. Дар бораи як нусхаи «Тазкираи Фаҳмӣ»</i>	<i>57</i>
<i>Расулзода А. Даврабандии газали форсии садаи XX-и Эрон</i>	<i>66</i>
<i>Турсунов Н.Т. Заминаҳои пайдоиш ва ташаккули шеърӣ муқовимат дар осори Садриддин Айнӣ</i>	<i>75</i>
<i>Абдужабборов М.А. Художественное восприятие встречи Девы Марии с Джабраилем в поэме «Маснави» Джалаладдина Руми.....</i>	<i>84</i>
<i>Саидхоҷаева М.А. Баъзе муаммоҳои нақди адабиёти нави тоҷик дар солҳои 20-уми асри XX (Тафсири як мақолаи Шариғҷон Хусейнзода дар маҷаллаи «Раҳбари дониш»)</i>	<i>92</i>
10 02 20 Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание	100
<i>Мамадасламов М.С. Темпоральные предлоги в шугнанском и немецком языках в сопоставительном освещении.....</i>	<i>100</i>
10 02 22 Языки народов зарубежных стран Европы, Азии, Африки, аборигенов Америки и Австралии.....	108
<i>Олимҷонов М.О. Нақши асосҳои феъл дар ташаккули калимаҳои мураккаби навъи дванда (дар заминаи маводи назми Мирзо Бедил)</i>	<i>108</i>
<i>Мирсаминова Г.М. Факторы заимствования языковых единиц</i>	<i>116</i>

ТАҚРИЗ ВА КИТОБИЁТ РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРЫ

<i>Зокири М., Пулотова Ш.С. Тақриз ба «Куллийёт»-и Бӯисҳоқи Атғимаи Шерозӣ.....</i>	<i>125</i>
---	------------

CONTENTS

07 00 00 HISTORICAL SCIENCES and ARCHEOLOGY

07 00 02 Home History	5
<i>Mamadjanova S. M., Mukimov R.S. Germination of Modern Industrial Architecture of Tajikistan (1924 – 1980-ies)</i>	<i>5</i>
<i>Tursunov B.R., Mamatkulov D.A. About Ethnical Structure of Sughd Viloyat Population in the Epoch of Antiquity.....</i>	<i>14</i>
<i>Abdulkarimov D.A. Reflection of Political Events of the First Half of the XIX-th century and Activities of Well-Known Personalities of Kokand Khanate in “Muntahab-ut-Tavorikh”</i>	<i>25</i>
07.00.15 History of International Relations and Foreign Policy	34
<i>Aliyeva R.R. The Mechanism of Development of Russian-Tajik Relations in the Field of Labour Migration.....</i>	<i>34</i>

09 00 00 PHILOSOPHICAL SCIENCES

09 00 11 Social Philosophy	46
<i>Mirboboyev M.K., Djonnazarova D.K. Voiz Koshifi about Political Ethics and State Management .46</i>	

10 00 00 PHILOLOGICAL SCIENCES

10 01 03 Literature of Foreign Countries Peoples	57
<i>Mirzoyunus M. About One List of “Tazkire Fahmi”</i>	<i>57</i>
<i>Rasulzoda A. Periodization of Persian Gazel of the xx-th Century in Iran</i>	<i>66</i>
<i>Tursunov N.T. Prerequisites of Resistance Poetry Rise and Formation in Sadriddin Aini’s Creation ...75</i>	
<i>Abdujabborova M.A. Imaginative Perception of the Meeting Between Virgin Maria and Djabrail in Djalaladdin Rumi’s Poem</i>	<i>84</i>
<i>Saidkhodjaeva M.A. Some Problems of Criticism in Reference to New Tajik Literature of the 20-ies of the XX-th Century [Commentary to one Article by Sharifjon Khuseynzade in the Journal “Rahbary Donish” (Guide to Knowledge)].....</i>	<i>92</i>
10 02 20 Comparative-Historical, Typological and Correlative Linguistics	100
<i>Mamadaslamov M.S. Temporal Prepositions in Shugnanian and German Languages in Correlative Elucidation</i>	<i>100</i>
10 02 22 Languages of Foreign Countries Peoples of Europe, Asia, Africa, Natives of America and Australia	108
<i>Olimjohnov M.O. The Role of Verb Stem in Formation of Complex Words Referring to Dvandva Type (on the Materials of Bedil’s Poetry).....</i>	<i>108</i>
<i>Mirsaminova G.M. Factors of Borrowing Language Units</i>	<i>116</i>

SURVEYS AND REVIEWS

<i>Zokiri M., Pulatova Sh. S. Reviews on “Kulliyot” by Buiskhoki At’ima Shirazi.....</i>	<i>125</i>
--	------------

БАРОИ ИТТИЛОЪ:

Маҷаллаи «Ахбори ДДХБСТ» нашрияи илмӣ-назариявии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон буда, аз силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ ва гуманитарӣ иборат мебошад ва тибқи «Қонун дар бораи матбуот ва воситаҳои ахбори умум» ба нашр омода мешавад.

Аҳдофи маҷаллаи илмӣ тақризшавандаи «Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ»

- инъикоси саривақтии натиҷаҳои фаъолияти тадқиқотии олимони ҶТ, ҳамчунин олимони мамолики хориҷаи наздику дур тибқи соҳаҳои зерини илм: улуми таърихшиносӣ, улуми фалсафа, улуми филология;
- инкишофи ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи таърихшиносӣ, фалсафа ва филология;
- ба муҳаққиқон фароҳам сохтани имкони наشري натиҷаҳои ҷустуҷӯҳои илмӣ;
- инъикоси масоили мубрам ва самтҳои ояндадори улуми таърихшиносӣ, фалсафа ва филология;
- ҷустуҷӯи донишҳои нав барои рушди иҷтимоию иқтисодии ҶТ умуман ва минтақаҳои он;
- тарғиби дастовардҳои фаъолияти илмӣ тадқиқотии олимони ДДХБСТ, ҳамчунин олимони донишгоҳҳои дигар ва муассисаҳои маорифу илми ҶТ.

Шартҳои наشري мақола дар маҷаллаи «Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ»

- ҳайъати таҳрири маҷалла мақолаҳои илмӣ (ҳаҷми миёна 15 саҳфа), тақризҳо, обзорҳои илмӣ (то 25 саҳфа) қаблан дар нашрияҳои ҷопию электронӣ нашрнашударо барои баррасию нашр қабул мекунад, ки ғояҳои илмӣ, натиҷаҳои дастовардҳои тадқиқоти бунёдии назарӣ амалиро оид ба соҳаҳои дониш дар улуми таърихшиносӣ, фалсафа ва филология дарбар гиранд;
- қарор дар бораи нашр ё радди нашр дар асоси муҳимият, навоҷарӣ ва аҳамияти илмӣ маводи пешниҳодгардида қабул карда мешавад;
- муаллиф (ҳаммуаллиф) масъулияти саҳеҳии иттилооти илмӣ пешниҳодгардида ва ҳамаи додаҳои, ки мақола, обзорҳо ва тақризҳо дар бар мегиранд, ба зимма доранд;
- ҳамаи маводи ба идораи маҷалла омада ҳатман дар сомонаи antiplagiat.ru мавриди тафтиш қарор мегиранд, сипас ҳайати таҳрир муаллиф (ҳаммуаллиф)-ро дар бораи натиҷаи арзёбии дастнавис ва ба тақризи минбаъда қабул шудани мавод ё радди пешниҳоди он ба тақриз огоҳ мекунад;
- мақола, обзор ва тақризҳои ба идора омада дар сурати ҷавоби мусбат баъди тафтиш дар сомонаи antiplagiat.ru ба мақсади арзёбии онҳо аз ҷониби мутахассисони пешбари соҳаҳои дахлдори илм ба тақризи дохилӣ ирсол мегарданд;
- мақолаҳои ба тақризи дохилӣ пешкашшуда бояд пурра тибқи талаботе, ки дар сомонаи маҷалла: www.vestnik.tj зикр гардидаанд, таҳия карда шаванд;
- агар дар тақриз оид ба ислоҳу тақмили мақола тавсияҳо пешниҳод шуда бошанд, ба муаллиф эроду мулоҳизаҳои муқарриз (бе сабти ному насаби ӯ) барои тақмилу ислоҳи мавод ирсол мешавад;
- муаллиф маводи тақмилдодаро ба идораи маҷалла мефиристад ва идора онро яқоя бо ҷавоби муаллиф тибқи ҳар моддаи эродҳо ба тақризи тақрорӣ мефиристад.
- ҳайати таҳрир ба таҳрири мақола бидуни тағйир додани мӯҳтавои илмӣ он ҳақ дорад. Ҳамаи имлоию услубиро мусаххас бидуни мувофиқа бо муаллиф (ҳаммуаллиф) ислоҳ мекунад. Дар мавридҳои зарурӣ ислоҳҳо бо муаллиф (ҳаммуаллиф) мувофиқа карда мешавад;
- варианти барои тақмил ба муаллиф (ҳаммуаллиф) фиристода бояд дар мӯҳлати муқарраргардида, баъди ворид сохтани ислоҳу тағйирот дар намудҳои электронӣ ва ҷопӣ ба идора баргардонда шавад;
- мақолаҳое, ки ба ҷоп қабул нашудаанд, ба муаллиф (ҳаммуаллиф) баргардонда намешаванд. Дар мавриди радди ҷопи мавод идораи маҷалла ба муаллиф (ҳаммуаллиф) раддияи муқарраршуда ирсол мекунад;
- тибқи дархости шӯроҳои коршиносии КОА ВМИФР идораи маҷалла ба онҳо тақризхоро пешниҳод мекунад.

Талабот ба таҳияи мақолаҳо (обзорҳо, тақризҳо), ки ба маҷаллаи илмӣ назариявии «Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ» барои чоп ирсол мегарданд

1. Барои ҷойгир кардан дар маҷалла мақола, тақриз ва обзорҳои илмӣ тибқи ихтисосҳои илмӣ **07 00 00 – илмҳои таърих ва археология; 09 00 00 илмҳои фалсафа; 10 00 00 илмҳои филология**, ки қаблан дар ҳеч ҷой чоп нашудаанд, қабул мегарданд.

2. Муаллифон ба идораи маҷалла ҳатман бояд ҳуҷҷатҳои зеринро пешниҳод кунанд:

- матни мақола ба забонҳои русӣ ва англисӣ (ҳатталимкон бо тарҷумаи русӣ) ё забони тоҷикӣ, ки дар гунаи ҷопии он муаллиф (ҳаммуаллиф) имзо гузоштаанд;
- тақризи доктор ё номзади илм, ки ба он шӯъбаи кадрҳои ҷои кори муқарриз мӯҳр гузоштааст;
- маълумотнома аз ҷои таҳсил (барои аспирантҳои магистрантҳо)
- гунаи ҷопии ҳуҷҷатҳо ба идора ба суроғи зерин ирсол мешавад: 735700, ҚТ, вилояти Сӯғд, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1, ДДХБСТ, бинои асосӣ, утока 307

Гунаи электронии мақола ба почтаи электронии info@vestnik.tj; vestnik-tsulbp@mail.ru ирсол мешавад. Телефон барои маълумот: 8 (3422) 2-05-63; суроғи сомона www.vestnik.tj

Тибқи талаботи КОА ВМИ ФР мақола бояд унсурҳои зеринро дарбар гирад:

- индекси УДК (дар аввали мақола дар шакли сатри алоҳида, дар тарафи чап гузошта мешавад);
- индекси ББК (дар аввали мақола дар шакли сатри алоҳида, дар тарафи чап гузошта мешавад);
- ному насаби пурраи муаллиф (ҳаммуаллиф) ба забонҳои русию англисӣ ё тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- унвони илмӣ, дараҷаи илмӣ муаллиф (ҳаммуаллиф), ном ва рамзи ихтисоси илмӣ (тибқи номгӯй), ки тадқиқот тибқи он сурат мегирад, ба забонҳои русию англисӣ ё тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- аспирантон унвонҷӯён, муаллиф, докторантҳо номи кафедра ва муассисаи илмиро (магистрантҳо – самти тайёриро) ба забонҳои русию англисӣ ё тоҷикию русию англисӣ зикр мекунад;
- зикри мансаб, ҷои кор, шахру мамлакат ба забонҳои русию англисӣ ё тоҷикию русию англисӣ;
- e-mail;
- номи мақола ба забонҳои русию англисӣ, ё тоҷикию русию англисӣ (бо ҳарфҳои калон, ҳуруфи Times New Roman 14 ё Times New Roman TJ 14, тароз дар марказ);
- ҷакида ба забонҳои русию англисӣ (ҳуруфи Times New Roman), аз 100 то 250 вожа бо сабти мақсаду вазифаи таҳқиқ, баёни мухтасари кор ва хулосаҳои асосие, ки навоариҳои илмӣ корро дар бар мегирад;
- вожаҳои калидӣ ба забонҳои русию англисӣ оварда мешаванд (5-7 калима ё ибора, ки ду ё се вожаҳо дарбар мегирад; ҳуруфи Times New Roman 14, тарҳаш – курсив, тароз дар бар, вожаҳои ё ибораҳои калидӣ бо вергул аз ҳам ҷудо карда мешаванд);
- ба мақола ҳатман номгӯи маохизи мавриди истифода бо зикри танҳо сарчашмаҳои иқтибосгардида замиа мешавад; Рӯйхати адабиёт дар охири мақола бо назардошти саҳифаи умумии сарчашмаи истифодашуда навишта мешавад. Ҳангоми навиштани рӯйхати мазкур тартиби ҳуруфи алифбо ва талаботи ГОСТ бояд риоя шавад;
- иқтибосҳо дар қавсӣ бо қайди рақами адабиёт аз рӯи рӯйхати сарчашмаҳо ва саҳифаи он бояд ишора шаванд;
- матни мақолаи пешниҳодшаванда нусхаи ниҳой махсуб шуда, бояд пурра аз назари таҳрир гузаронида шавад ва аз ғалат тоза бошад.

Мақолаҳое, ки ба идораи маҷалла бо нақзи талаботи мазкур ирсол мегарданд, мавриди баррасӣ қарор намегиранд.

Масъулияти салоҳият, боэътимодии аснод ва мӯҳтавои мақолот бар дӯши муаллиф ва муқарризон мебошад.

Идораи маҷалла

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

«Вестник ТГУПБП» - научно-теоретический журнал Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, публикующий материалы серии общественных и гуманитарных наук, издаётся согласно закону Республики Таджикистан «О печати и средствах массовой информации».

Целями научного рецензированного журнала «Вестник ТГУПБП. Серия гуманитарных наук» являются:

- оперативное освещение результатов исследовательской деятельности учёных Республики Таджикистан, а также учёных стран ближнего и дальнего зарубежья по следующим отраслям науки: филологические науки, исторические науки и археология, философские науки;
- развитие международного сотрудничества в сфере языкознания, литературоведения, истории и археологии, философии;
- предоставление возможности исследователям публиковать результаты научных изысканий;
- освещение актуальных проблем и перспективных направлений филологических, исторических и философских наук;
- поиск новых знаний для духовного и социального развития населения Республики Таджикистан в целом и её регионов;
- пропаганда достижений научно-исследовательской деятельности учёных Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, а также исследователей других вузов и учреждений образования и науки Республики Таджикистан.

Условия публикации статей в журнале «Вестник ТГУПБП. Серия гуманитарных наук»:

- редакционная коллегия журнала принимает для рассмотрения и публикации ранее не опубликованные в печатных и электронных изданиях научные статьи (средний объем 13-15 стр), рецензии, научные обзоры (до 25 стр), отзывы, содержащие научные идеи, результаты и достижения фундаментальных теоретических и прикладных исследований по следующим отраслям знания: филологические науки, исторические науки и археология, философские науки;
- решение о публикации или об отказе в публикации принимается на основе актуальности, новизны и научной значимости представленных материалов;
- авторы (соавторы) несут всю полноту ответственности за достоверность представляемой научной информации и всех данных, содержащихся в статьях, отзывах, обзорах и рецензиях;
- все представленные в редакцию журнала материалы в обязательном порядке проходят проверку на сайте antiplagiat.ru, после чего редколлегия извещает авторов (соавторов) о результатах оценки рукописи и сообщает о приёме материала к дальнейшему рецензированию или об отказе от рецензирования;
- поступившие в редакцию статьи, отзывы, обзоры и рецензии в случае положительного ответа после проверки на сайте antiplagiat.ru направляются на внутреннее рецензирование с целью их экспертной оценки ведущими специалистами в соответствующей отрасли науки;
- статьи, допущенные к внутреннему рецензированию, должны быть оформлены в полном соответствии с требованиями, предъявляемыми к публикациям, которые размещены на сайте журнала: www.vestnik.tj;
- если в рецензии содержатся рекомендации по исправлению или доработке статьи, автору направляются замечания и предложения рецензента (без указания сведений о нём) для доработки и исправления материала;
- доработанный материал представляется автором в редакцию журнала и направляется на повторное рецензирование вместе с ответом автора по каждому пункту замечаний;
- Редколлегия имеет право на редактирование статей без изменения её научного содержания. Орфографические и стилистические ошибки исправляются корректором без согласования с автором (авторами). При необходимости правка согласуется с автором (авторами);
- вариант статьи, направленный автору (авторам) на доработку, должен быть возвращён в редакцию в оговоренный срок с внесёнными исправлениями и изменениями в электронном и распечатанном виде;
- статьи, не принятые к опубликованию, автору (авторам) не возвращаются. В случае отказа от публикации материала редакция направляет автору (авторам) мотивированный отказ;

- редакция предоставляет рецензии по запросу экспертным советам ВАК МОН РФ.

Требования к оформлению статей (обзоров, отзывов, рецензий), присылаемых для публикации в научно-теоретический журнал «Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук»

1. Для размещения в журнале принимаются ранее нигде не опубликованные научные статьи, обзоры, рецензии, отзывы, соответствующие научным специальностям: **07 00 00 – Исторические науки и археология; 09 00 00 – Философские науки; 10 00 00 – Филологические науки.**

2. Авторы в обязательном порядке предоставляют в редакцию следующие документы:

- текст статьи на русском или английском (по возможности с переводом на русский язык), или таджикском языке с обязательной подписью автора (авторов) на печатном варианте статьи;
- рецензию доктора или кандидата наук, заверенную в отделе кадров по месту его работы;
- справку с места учёбы (для аспирантов и магистрантов).

Печатные варианты документов направляются в редакцию по адресу: 735700, Республика Таджикистан, Согдийская обл., г. Худжанд, 17 мкр-н, д.1, ТГУПБП, главный корпус, каб. 307. Электронные версии – по адресу электронной почты: info@vestnik.tj; vestnik-tsulpb@mail.ru. Телефон для справок: 8 (3422) 2-05-63; адрес сайта: www.vestnik.tj

В соответствии с требованиями ВАК МОН РФ, статья должна содержать:

- индекс УДК (размещается в начале статьи отдельной строкой слева);
- индекс ББК (размещается в начале статьи отдельной строкой слева);
- фамилию, имя, отчество автора (авторов) полностью на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;
- учёную степень, учёное звание автора (авторов), наименование и шифр научной специальности (согласно номенклатуре), по которой ведётся исследование, на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;
- аспиранты, соискатели, преподаватели, докторанты указывают кафедру и учебное заведение (магистранты – направление подготовки) на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках;
- указание на должность, место работы, город, страну на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках;
- e-mail;
- название статьи на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках (заглавными буквами, шрифт Times New Roman 14 или Times New Roman tj 14, выравнивание по центру);
- аннотация на русском и английском языках (шрифт TNR 14, начертание – курсив, выравнивание по ширине, от 100 до 250 слов с указанием цели и задач исследования, краткого хода работы и основных выводов, содержащих научную новизну);
- ключевые слова на русском и английском языках (5-7 слов или словосочетаний из двух или трёх слов, через запятую, шрифт TNR 14, начертание – курсив, выравнивание по ширине);
- статья в обязательном порядке должна содержать список использованной литературы с указанием только цитируемых работ. Список литературы приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника. Список использованной литературы оформляется в алфавитном порядке в соответствии с ГОСТ.

- ссылки даются в скобках, в которых указывается номер использованного источника согласно списку использованной литературы, а затем цитируемая страница.

Статьи принимаются в течение года. Редакция оставляет за собой право отбора материала, а также право сокращения публикуемой статьи.

Текст присылаемой рукописи является окончательным и должен быть тщательно выверен и исправлен. Статьи, направляемые в редакцию с нарушением вышеперечисленных требований, к рассмотрению не принимаются.

За компетентность и содержание публикуемых материалов несут полную ответственность авторы и рецензенты.

Редакция журнала

TO THE NOTICE OF THE AUTHORS

“**Bulletin of TSULBP**” is a scientifico-theoretical journal of the Tajik State University of Law, Business and Politics which publishes the materials referring to the series of the humanities is it edited in pursuance with the law of Tajikistan Republic “On Press and Mass-Media”.

The Objective of the Scientific Reviewed Journal « Bulletin of TSULBP, Series of Humanitarians Sciences» are:

- operative elucidation of the results related to the research activities of the scholars living both in Tajikistan Republic and in the countries of far and near abroad on the following branches of sciences: philological sciences, historical sciences and archeology, philosophical sciences;
- development of international collaboration in the spheres of linguistics, literary criticism and archeology, philosophy;
- providing researchers with availabilities of publishing the results of scientific explorations;
- elucidation of actual problems and prospective trends in philological, historical and philosophical sciences;
- quest of new knowledge for spiritual and social development of the population of Tajikistan Republic upon the whole and its separate areas in particular;
- propaganda of the achievements of scientific-research activities obtained by the scholars of the Tajik State University of Law, Business and Politics and also by those ones working in other higher schools and institutes of education and science of Tajikistan Republic.

Terms and Conditions of Publication of Articles in the Journal “Bulletin of TSULBP, Series of Humanitarians Sciences”

- the journal editorial board accepts for consideration and publication scientific articles, reviews, scientific surveys, comments reflecting scientific opinions, results and achievements of fundamental theoretical and applied researches on the following branches of knowledge: linguistics, literary criticism and archeology, philosophy:
- solution on publication or on refuse in it is adopted according to the character of the materials submitted: their actualness, novelty and scientific significance;
- an author (authors) bears (bear) all the completeness of responsibility for authenticity of the presented scientific information and all the data contained in articles, commentaries, surveys and reviews;
- all the materials submitted to the editorial board are subjected to compulsory monitoring on **antiplagiat.ru** site after what the editorial board notifies authors (co-authors) about the results of a manuscript assessment and informs about an acceptance of materials for further review or about refuse in it;
- articles, commentaries, surveys and reviews in case of a positive answer after the monitoring in question are referred to internal review with the aim of their expertise assessment by leading specialists in a respective branch of knowledge;
- articles admitted to internal review should be framed in full correspondence with the requirements for the publications allocated on the journal site: www.vestnik.tj;
- If a review contains recommendation on corrections or improvement remarks and suggestions of a reviewer (without information about him\ her) it is sent to the author (authors);
- an improved material is submitted to the editorial board and referred to the second review together with the author's answer on every item of remarks;
- the editorial board has a right for recension of articles without changing its scientific contents. Spelling and stylistic mistakes are corrected by a proof-reader without coordination with an author (authors);
- a variant of the article sent to author (authors) for improvement should be returned to the editorial board in a stipulated term with amendments and alterations in the terms of a hard copy and e.mail.ru;
- articles non-accepted for publication are not returned to the author (authors). In case of refusal in publication the the editorial board sends a motivated rejection to the author (authors);
- the editorial board gives reviews to RF ESM HAC (Higher Attestation Commission under Education and Science Ministry of Russian Rederation) expert councils if requested.

Requirement for Framing Articled (Surveys, Commentaries, Reviews) Sent for Publication into the Scientific-Theoretical Journal (Bulletin of the Tajik State University of Law, Business and Politics, series of Humanitarians Sciences

1. For allocation the journal accepts scientific articles (surveys, commentaries, reviews) on respective scientific specialities never published anywhere before: **07 00 00 – Historical sciences and archeology; 09 00 00 – Philosophical sciences; 10 00 00 – philological sciences.**

The following papers ought to be submitted by authors to the editorial board compulsorily:

- the text of the article (in Russian and English, with Russian translation) or in Tajik with an obligatory author s (authors`) signature (-s) on a hard copy of the article;
- a review of Dr. or Candidate of sciences certified in a staff registration office under the establishment of a reviewer`s place of work;
- certificate from the place of studies (for post-graduates and master`s degree students).

Hard copies of documents are sent to the editorial board according to the address: 785700, Tajikistan Republic, Sughd viloyat, Khujand, microdistrict 17, building 1, TSULBP, main building, office 367. Electronic versions – e-mail address: info@vestnik.tj; vestnik-tsulbp@mail.ru. Telephone for reference, 8 (3422) 2-05-63 , site address, www.vestnik.tj.

In accordance with RF ECM HAC requirements the article should contain:

- UDC index (to be located at the beginning of the article by a separate line from the left);
- LBC index (to be located ibidem);
- author`s last name, first name, patronymic, nomination and code of scientific speciality (according to the range) the research is conducted - in Russian, English or Tajik, Russian and English;
- post-graduates, claimants for Candidate and Doctoral`s degrees, teachers specify a department and an educational establishment (master`s degree students specify speciality of learning) in English or Tajik, Russian and English;
- position, place of work, city, country should be presented in Russian and English, or in Tajik, Russian and English;
- E-mail.ru;
- the title of the article in Russian and English or in Tajik, Russian and English (in capital letters, **print Times New Roman 14** or **Times New Roman Tj 14**, center alignment);
- abstract in Russian and English (**print TNR 14**), italics alignment, width alignment in the range of 100-250 words with indication of goals and objectives of research, brief course of work and major conclusions containing scientific novelty;
- key words in Russian and English (5-7 words or word-combinations of two or three words, through a comma, **print TNR 14**, italics alignment, width alignment);
- the article should compulsorily contain a list of reference literature with indication of cited works only.
- The list of literature is adduced at the end of the article with a general amount of pages of the original source. The bibliographical list of the literature used is framed in alphabetical order in concordance with **GOST** (State Standart).
- references are given in brackets where you should indicate the number of the used original source according to the literature list followed by a cited page.

Articles are accepted throughout a year. The editorial board is entitled to the right of selection in reference to materials and of reduction in regard to the article bound to being published.

The text of the manuscript sent is to be a final one, it must have been verified and corrected thoroughly. Articles sent to the editorial board with violation of the above-mentioned requirements are not accepted for consideration.

Full responsibility for competence and contents of the materials published rests on authors and reviewers.

Editorial-board of the journal

ЗИ-02.1.099ТJ

ИНДЕКС: 77746

Ахбори ДДХБСТ.
Силсилаи илмҳои гуманитарӣ
2017, №3 (72) 146 с.
Мухаррирон: Шамурадова
О.Б. (муҳаррири русӣ),
Ашрапов Б.П.
(муҳаррири англисӣ)
Мухаррири техникӣ:
Ҳакимхоҷаева М.К.

Вестник ТГУПБП.
Серия гуманитарных наук
2017, №3 (72) 146 с.
Редакторы: Шамурадова О.Б.
(редактор материалов на
русском языке)
Ашрапов Б.П.
(редактор-переводчик)
Технический редактор:
Хакимходжаева М.К.

Bulletin of TSULBP.
Series of Humanitarian Sciences
2017, №3 (72) 146 с.
Editors:
Shamuradova O.B.
(Russian texts)
Ashrapov B.P.
(English texts)
Technical editor:
Khakimkhojayeva M.K.

Суроғаи маҷалла: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1, ДДХБСТ.
Тел. сармуҳаррир: 8(3422)2-38-11, тел. идора: 8(3422) 2-05-63;
e-mail: info@vestnik.tj; vestnik-tsulbp@mail.ru

Гунаи электронии маҷалла дар сомонаи www.vestnik.tj ҷойгир аст.

Адрес редакции: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17 мкр, дом 1, ТГУПБП.
Тел. гл.редактора: 8(3422)2-38-11, тел. редакции: 8(3422) 2-05-63;
e-mail: info@vestnik.tj; vestnik-tsulbp@mail.ru

Электронная версия журнала размещена на сайте www.vestnik.tj

Address of the editorial-board: 735700, Tajikistan Republic, Khujand, microdistrict 17, building 1, TSULBP.
Editor-in-chief's telephone: 8 (3422) 2-38-11, editorial board's telephone: 8 (3422) 2-05-63
e-mail: info@vestnik.tj; vestnik-tsulbp@mail.ru

Full textual version of the journal is placed on site www.vestnik.tj

Ба чопаш 23.11.2017 имзо шуд. Андоза 84x108/16. Коғази офсет. Чопи офсет. 16,4 ҷшч.
Теъдоди нашр 420 адад. Супориши № 155. Нарҳаш шартномавӣ.

Нашриёти «Дабир»-и ДДХБСТ, 735700, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1

Парки технологияи ДДХБСТ

Подписано в печать 23.11.2017. Формат 84x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная. 16,4 усл.
Тираж 420 шт. Заказ № 155. Цена договорная.

Издательство «Дабир» ТГУПБП, 735700, г. Худжанд, 17 мкр, дом 1

Технологический парк ТГУПБП

Signed for printing 23.11.2017. Format 84x108/16. Paper offset, offset print. Circulation 420 copies.
Order #155. Price on contractual agreement

The publishing house "Dabir" under TSULBP, 735700, Khujand, mico-district 17, building 1

The technological park under TSULBP

Напечатано согласно предоставленному редакцией оригиналу-макету